

T.C.

**BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI**

**TÂ-HÂ, ENBİYÂ VE HAC SÛRELERİNDEKİ KİRÂAT
FARKLILIKLARI VE TEFSİRE ETKİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Osman YAVUZ

BURSA 2019

T.C.

**BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI**

**TÂ-HÂ, ENBİYÂ VE HAC SÛRELERİNDEKİ KIRÂAT
FARKLILIKLARI VE TEFSİRE ETKİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Osman YAVUZ

Danışman:

Prof. Dr. Remzi KAYA

BURSA 2019

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

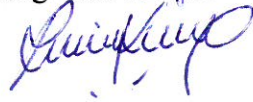
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Tefsir Bilim Dalı'nda, 701523089 numaralı Osman YAVUZ'un hazırladığı "Tâhâ, Enbiyâ ve Hac Sûrelerindeki Kırâat Farklılıkları ve Tefsire Etkisi" konulu Yüksek Lisans çalışması ile ilgili tez savunma sınavı, 27.09.2019 günü ¹⁵⁻¹⁶ saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin (başarılı /başarısız) olduğuna (oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu

Başkanı

Prof. Dr. Remzi KAYA

Uludağ Üniversitesi

Üye

Prof. Dr. Celil KİRAZ

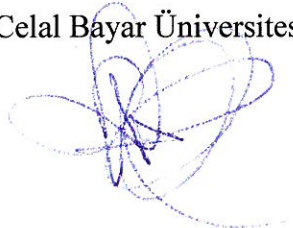
Uludağ Üniversitesi

Üye

Dr. Rasül ERSÖZ

Celal Bayar Üniversitesi

Tarih: 27.09.2019

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tez Başlığı: "Tâ-hâ, Enbiyâ ve Hac Sürelerindeki Kırâat Farklılıkları ve Tefsire Etkisi"

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 140 sayfalık kısmına ilişkin, tarihinde şahsım tarafından *Turnitin* adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %15'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim. 27.08.2019

Adı Soyadı:

Osman YAVUZ

Öğrenci No:

701523089

Anabilim Dalı:

Temel İslam Bilimleri

Programı:

Tefsir Yüksek Lisans

Statüsü:

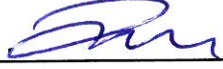
☒ Y. Lisans ☐ Doktora

Danışman

Prof. Dr. Remzi KAYA

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Tâ-hâ, Enbiyâ ve Hac Sûrelerindeki Kırâat Farklılıkları ve Tefsire Etkisi” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Adı Soyadı:	Osman YAVUZ	
Öğrenci No:	701523089	
Anabilim Dalı:	Temel İslam Bilimleri	
Programı:	Tefsir Yüksek Lisans	
Statüsü:	☒ Y. Lisans	☐ Doktora

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Osman YAVUZ
Üniversite	: Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı	: Tefsir
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: xvii+143
Mezuniyet Tarihi	: / / 2019
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Remzi KAYA

“Tâ-hâ, Enbiyâ ve Hac Sûrelerindeki Kırâat Farklılıkları ve Tefsire Etkisi”

Bu çalışmada, Kur’ân’ın bazı kelimelerinde görülen kırâat farklılıkları ve bunun sonucunda kelimelerde ortaya çıkan şekilsel ve anlamsal değişimler, Tâ-hâ, Enbiyâ ve Hac sûreleri özelinde incelenecektir. Çalışmamız giriş ve onu takip eden üç ayrı bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde çalışmanın amacı, ele alınan konuların çerçevesi, çalışmada izlenen yöntem ve başvuru eserler hakkında bilgi verilecektir. Birinci bölümde, tezin konusunu teşkil eden söz konusu sûrelerdeki kırâat farklılıklarının daha iyi anlaşılmasına katkı sunacağı inancıyla, kırâat ilmi ve tarihi üzerinde durulacaktır. Kırâatin tanımı, çeşitleri, bu ilme ait bazı kavramlar ve ortaya çıkışından itibaren tedvin edildiği döneme kadar kırâat ilminin geçirdiği aşamalar ele alınacaktır. Kırâat farklılıklarının mahiyetiyle ilgili birtakım bilgilerin de yer alacağı bu bölümde ayrıca, kırâat imamlarının hayatları, ilmi durumları ve râvîleriyle ilgili bilgilere de yer verilecektir.

İkinci bölümde ise, çalışmamızda ele aldığımız söz konusu sûrelerin tanıtımı yapılacaktır. Bu bağlamda eğer var ise nüzul sebepleri, Kur’ân tertibindeki yerleri, âyet sayıları, başka sûrelerle olan irtibatları, bahsettikleri konular, kişiler ve yerler hakkında açıklamalar yapılacaktır. Diğer taraftan sûrelerde verilen mesajlar ve bu mesajlardan çıkarılacak dersler üzerinde durulacaktır.

Üçüncü bölümde tezimizin asıl konusunu oluşturan Tâ-hâ, Enbiyâ ve Hac sûrelerindeki mütevatir kırâat farklılıkları incelenecektir. Üzerinde kırâat ihtilafı oluşan kelimenin türü, ihtilafın sebebi, kırâat farklılığından dolayı anlamın değişip değişmediği araştırılacaktır. Eğer kırâat farklılığından dolayı anlam değişmişse, bu değişimin âyetin yorumlanmasına olan etkisi, çeşitli kaynaklardan faydalanılarak açıklanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Sûre, Kırâat, Farklılık, Anlam

ABSTRACT

Yazar Adı ve Soyadı	: Osman YAVUZ
Üniversite	: Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı	: Tefsir
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: xvii+143
Mezuniyet Tarihi	: / / 2019
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Remzi KAYA

“The Variants of Quran at Surah Tâ-hâ, Enbiyâ and Hac and Thair effects on Tafseer”

This study scrutinized recitation differences in some words of Koran; formal and semantic changes arising from related differences specific to Tâ-hâ, Enbiyâ and Hac sura (sections of the Koran). Our study consists of three different parts as an introduction and the following three chapters.

Introduction parts inform about the goal of the study; the framework of issues discussed; method and references. Recitation science and its history were reviewed in the first chapter to contribute to understanding recitation differences in related sura which are the subject of the thesis. Description and types of recitation; specific concepts on this discipline and phases of recitation science from its emergence to present were analyzed in the introduction part. Besides, the lives of recitation imams, their scientific status and narrators can be read as well.

In the second chapter, related suras were introduced. Within this context, there can be seen explanations on reasons for revelation if any; positions; the number of verses; connections with other suras; issues; persons and places. On the other hand, there was discussed on messages and lessons that are taken from related messages.

Valid recitation differences in Tâ-hâ, Enbiyâ and Hac sura that is the primary concern of this thesis were scrutinized in the third chapter. It was researched whether the

meaning has changed because of the type of word and recitation differences. If the meaning has changed because of recitation difference, various references were utilized to clarify the effect of this change on the interpretation of the verse of Koran.

Keywords: Koran, Sura, Recitation, Difference, Meaning

ÖNSÖZ

Kur'ân-ı Kerîm bütün insanlık için hidâyet kaynağı olan bir kitaptır. Nüzûlünden günümüze, kendisine inanan müminlere dünya ve ahiret saadetine yollarını gösteren, dinî ve sosyal hayatlarını tanzim eden, özellikle dinî alana dair problemlerin çözümünde Müslümanların ilk olarak müracaat ettikleri kaynaktır. Bu sebeple daha ilk asırlardan itibaren Kur'ân'ın lafızları ve bu lafızların manaları üzerinde pek çok inceleme ve araştırma yapılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'in daha iyi anlaşılması amacıyla yapılan bu çalışmalar sonucu 'Ulûmu'l-Kur'an' denilen, Kur'ân'ın çeşitli başlıklar altında incelendiği ilimler ortaya çıkmıştır. Bu ilimlerden birisi de kırâat ilmidir. Bu ilim âyetlerin daha iyi anlaşılıp yorumlanabilmesinde büyük bir öneme sahiptir. Çünkü bazı kelimelerde ortaya çıkan kırâat ihtilafları sonucu, âyetlerin anlamında değişiklikler olabilmektedir. Kur'ân'ın daha iyi anlaşılması ve doğru yorumlanabilmesi için, değişen bu manaların bilinmesi son derece önemlidir. İşte Hz. Peygamber döneminde Kur'ân'ın bazı kelimeleri üzerinde ortaya çıkan kırâat ihtilaflarının tesbiti ve bunların manaya etkisi, kırâat ilmi sayesinde bilinebilmektedir. Bu yüzden kırâat ilmi, Kur'ân'ı anlama ve yorumlamada tefsir ilmine geniş bir hareket alanı kazandırmış, bu ilim sayesinde müfessirler, âyetleri farklı bakış açılarıyla inceleme imkânı elde etmişlerdir.

Kırâat ilminin talim ve tedrisi, ülkemizde köklü bir geçmişe sahiptir. Fakat son yüzyılda kesintiye uğrayan bu alandaki çalışmalar, fedakâr bazı âlimlerin şahsi gayretleri sayesinde devam etmiş ve bu ilmin kaybolmadan günümüze aktarılmasına vesile olmuştur. Bugün ise Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı birçok eğitim merkezinde ve bazı müftülükler bünyesinde bu ilim resmi olarak okutulmaktadır. Bunun yanında bu ilme ilgi duyan ve şahsi çabalarıyla öğreten ve öğrenen kişilerin sayısı da az değildir. Diğer taraftan kırâat ilmine dair birçok konu üzerinde ilahiyat fakültelerinde akademik çalışmalar da yapılmaktadır. Son yıllarda artan bu çalışmalar arasında tefsir kırâat ilişkisi, kırâat imamlarının hayatları, kırâatlerin ahkâma etkisi, mütevâtir ve şaz kırâatler gibi birçok konu üzerinde çalışılmıştır. Yine bu konular arasında sûrelerin teker teker veya birkaçının, kırâatler açısından incelendiği çalışmalar da bulunmaktadır. Biz de bu noktadan hareketle, daha önce üzerinde çalışma yapılmamış olan Tâ-hâ, Enbiyâ ve Hac

sûrelerini, kırâatler açısından inceleyerek kırâat tefsir ilişkisinin daha iyi anlaşılması yönünde bir katkı sunmayı amaçladık. Ayrıca söz konusu sûrelerde bulunan kırâat farklılıklarını tahlil etmek ve bunlarla ilgili açıklamalar yapmak suretiyle, bu alana ilgi duyan ve çalışma yapan kişilerin faydalanabileceği bir çalışma olmasını hedefledik.

Bu çalışmanın başından itibaren görüş ve yönlendirmeleri ile bana rehberlik eden danışman hocam Prof. Dr. Remzi Kaya'ya, tezimizin son şeklini verirken başından sonuna okuma nezaketini gösterip, teknik açıdan yardımını esirgemeyen Arş. Görevlisi Muhammed Çol'a, çalışma boyunca bilgi ve desteklerini esirgemeyen ilahiyat fakültesinin değerli hocalarına, bugüne kadar üzerimizde emeği olan bütün hocalarıma ve aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Osman Yavuz

Bursa-2019

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
YEMİN METNİ.....	iii
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vii
ÖNSÖZ.....	ix
İÇİNDEKİLER.....	xi
KISALTMALAR.....	xvii
GİRİŞ.....	1
A. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ.....	1
B. ARAŞTIRMANIN AMACI.....	1
C. ARAŞTIRMANIN SINIRLARI, METODU VE KAYNAKLARI.....	2

BİRİNCİ BÖLÜM

KİRÂAT İLMİ VE TARİHİ SEYRİ

A. KİRÂAT İLMİ.....	5
1. Sözlük ve Istılâhî Manası.....	5
2. Kırâat İlminin Konusu ve Gâyesi	6
3. Kırâat İlminin Faydası	6
4. Kırâat İlmine Dair Bazı Kavramlar.....	8
a) Kârî	8
b) Kurrâ	9
c) Mukrî	9
d) Râvî, Rivâyet ve Tarîk.....	9
B. KİRÂAT TASNİFLERİ.....	10

1. Kırâatlerin Sayısal Tasnifi	10
a) Yedi Kırâat (Kırâat-i Seb'a)	10
b) On Kırâat (Kırâat-i Aşere)	11
c) On Dört Kırâat (Kırâat-i Erbaate Aşer)	12
2. Kırâatlerin Sıhhat Yönünden Tasnifi	13
a) Mütevâtir Kırâat.....	13
b) Meşhûr Kırâat	13
c) Âhad Kırâat.....	14
d) Şâzz Kırâat.....	14
e) Mevzû Kırâat	14
f) Müdrec Kırâat.....	15
3. Kırâatlerin Usûl ve Ferş-i Hurûf Yönünden Tasnifi	15
a) Usûlî Farklılıklar.....	15
b) Ferşî Farklılıklar	16
C. KIRÂAT İLMİNİN TARİHİ SEYRİ.....	17
1. Hz. Peygamber Devri.....	17
a. İlk DönemlerdeKur'ân'ın Kırâati ve Kitâbeti	17
b. Kırâat ve Yedi Harf.....	19
2. Sahabe Devrinde Kırâat	21
a. Hz. Ebû Bekr'in Kur'ân'ı Cem'i	22
b. Hz. Osman'ın Kur'ân'ı İstinsahı	23
3. Kur'ân'ın İstinsahı Sonrası Kırâat Faaliyetleri	28
D. KIRÂAT İMAMLARI VE RÂVİLERİ.....	32
1. Nâfî'	32
a. Kâlûn	33
b. Verş	33
2. İbn Kesîr.....	34
a. Bezzî.....	34
b. Kunbül.....	35
3. Ebû Amr.....	35
a. Dûrî.....	36
b. Sûsî.....	37

4. İbn Âmir.....	37
a. Hişâm.....	38
b. İbn Zekvân.....	38
5. Âsım.....	39
a. Ebû Bekir Şu'be	39
b. Hafs	40
6. Hamza	40
a. Halef	41
b. Hallâd	41
7. Kisâî	42
a. Ebû'l-Hâris	43
b. Dûrî.....	43
8. Ebû Ca'fer	43
a. Îsâ b. Verdân.....	44
b. Süleymân b. Cemmâz.....	44
9. Ya'kûb.....	44
a. Ruveys	45
b. Ravh	45
10. Halefî'l-Âşir	46
a. İshâk	46
b. İdrîs	47

İKİNCİ BÖLÜM

TÂ-HÂ, ENBİYA VE HAC SÛRELERİNE GENEL BİR BAKIŞ

A. TÂ-HÂ SÛRESİ	48
1. Sûrenin İsmi, Nüzûlü ve Âyet Sayısı	48
2. Muhtevası.....	49
3. Sûrede Ele Alınan Konu ve Olayların Âyetlere Göre Dağılımı	50
4. Sûreden Çıkarılan Prensipler	51
B. ENBİYÂ SÛRESİ.....	52
1. Sûrenin İsmi, Nüzûlü ve Âyet Sayısı.....	52

2. Muhtevâsı.....	52
3. Sûrede Ele Alınan Konu ve Olayların Âyetlere Göre Dağılımı	53
4. Sûreden Çıkarılan Prensipler	55
B. HAC SÛRESİ	56
1. Sûrenin İsmi, Nüzûlü ve Âyet Sayısı.....	56
2. Muhtevâsı.....	57
3. Sûrede Ele Alınan Konu ve Olayların Âyetlere Göre Dağılımı	57
4. Sûreden Çıkarılan Prensipler	59

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÂ-HÂ, ENBİYÂ VE HAC SÛRELERİNDEKİ KIRÂAT FARKLILIKLARI

A. TÂ-HÂ SÛRESİNDEKİ KIRÂAT FARKLILIKLARI	61
1. Onuncu Âyet	61
2. On İkinci Âyet.....	64
3. On üçüncü Âyet	65
4. Otuz Bir ve Otuz İkinci Âyet.....	66
5. Otuz Dokuzuncu Âyet.....	68
6. Elli Üçüncü Âyet.....	70
7. Elli Sekizinci Âyet	71
8. Altmış Birinci Âyet.....	73
9. Altmış Üçüncü Âyet	73
10. Altmış Dördüncü Âyet.....	77
11. Altmış Altıncı Âyet.....	78
12. Altmış Dokuzuncu Âyet	79
13. Yetmiş Yedinci Âyet.....	80
14. Sekseninci Âyet	81
15. Seksen Birinci Âyet	83
16. Seksen Dördüncü Âyet	84
17. Seksen Yedinci Âyet.....	85
18. Doksan Dördüncü Âyet.....	86
19. Doksan Altıncı Âyet	86

20. Doksan Yedinci Âyet.....	87
21- Yüz İkinci Âyet	89
22. Yüz On İkinci Âyet.....	90
24. Yüz On Altıncı Âyet	91
25. Yüz On Dokuzuncu Âyet.....	92
26. Yüz Otuzuncu Âyet.....	92
27. Yüz Otuz Birinci Âyet	93
28. Yüz Otuz Üçüncü Âyet.....	94
B. ENBİYÂ SÛRESİ.....	94
1. Dördüncü Âyet.....	94
2. Yedi ve Yirmi Beşinci Âyetler	96
3. Otuzuncu Âyet	97
4. Kırk Beşinci Âyet	98
5. Kırk Yedinci Âyet.....	98
6. Elli Sekizinci Âyet	100
7. Sekseninci Âyet	100
8. Seksen Yedinci Âyet.....	101
9. Seksen Sekizinci Âyet.....	102
10. Doksan Beşinci Âyet.....	103
11. Doksan Altıncı Âyet	104
12. Yüz Üçüncü Âyet.....	105
13. Yüz Dördüncü Âyet	106
14. Yüz Beşinci Âyet	107
15. Yüz On İkinci Âyet.....	108
C. HAC SÛRESİ	109
1. İkinci Âyet	109
2. Beşinci Âyet.....	110
3. Dokuzuncu Âyet	111
4. On Beşinci Âyet.....	113
5. On Dokuzuncu Âyet	114
6. Yirmi Beşinci Âyet	115
7. Yirmi Dokuzuncu Âyet.....	116

8. Otuz Birinci Âyet.....	118
9. Otuz Dördüncü Âyet	119
10. Otuz Yedinci Âyet	120
11. Otuz Sekizinci ve Kırkıncı Âyetler	121
12. Otuz Dokuzuncu Âyet.....	123
13. Kırk Beşinci Âyet	124
14. Kırk Yedinci Âyet.....	125
15. Elli Birinci Âyet.....	127
16. Elli Sekizinci Âyet	128
17. Elli Dokuzuncu Âyet.....	128
18. Altmış İkinci Âyet.....	129
19. Yetmiş Birinci Âyet	130
20. Yetmiş Altıncı Âyet	131
SONUÇ	132
BİBLİYOGRAFYA.....	135

KISALTMALAR

- a.g.e : Adı geçen eser
AÜİFD: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
a.y : Aynı yer
b. : Bin/ibn
bkz. : Bakınız
c. : Cilt
DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
h. : Hicrî
HÜİFD: Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Hz. : Hazreti
İfav. : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
MÜİFD: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Nşr. : Neşreden
ö. : Ölüm tarihi
s. : Sayfa
TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
Thk. : Tahkik eden
Trc. : Tercüme eden
ts. : Tarihsiz
vb. : Ve benzeri
vd. : Ve devamı
y.y. : Yayın evi yok

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

Kırâat ilmi, “Kur’an kelimelerinin eda keyfiyetlerini ve bu kelimelerin ihtilaflarını râvîlerine nispet etmek suretiyle bilmeyi konu edinen bir ilimdir”¹ şeklinde tarif edilmiştir. Kur’ân ilimlerinden biri olan kırâat, âyetlerin daha iyi anlaşılıp yorumlanabilmesinde büyük öneme sahiptir. Çünkü bir kısım kırâat ihtilafları neticesinde âyetlerin anlamında değişik manalar ortaya çıkmaktadır. Kur’ân’ın daha iyi anlaşılması ve doğru yorumlanabilmesi için bu manaları bilmek, son derece önemlidir. Bu yüzden daha ilk zamanlardan itibaren Müslümanlar, Hz. Peygamberden öğrendiği şekliyle kırâat vecihlerini muhafaza etmişler, tevâtüren nesilden nesile aktarmışlardır.

Kırâatlerin Kur’ân’ın daha iyi anlaşılıp yorumlanması hususunda çok önemli bir yere sahip olduğu varsayımından hareketle, Tâ-hâ, Enbiyâ ve Hac sûrelerindeki mütevâtir kırâat farklılıklarının incelenmesi ve bu farklılıkların Kur’ân tefsirine etkisi bu tezin konusunu oluşturmaktadır. Diğer taraftan kırâat ilmi ve tarihiyle ilgili bazı konular da bu çalışmada ele alınmıştır.

B. ARAŞTIRMANIN AMACI

Kur’an-ı Kerîm inzâl olduğu dönemden günümüze kadar lafız ve mana yönüyle üzerinde en çok araştırma yapılan kitaplardandır. Özellikle Müslümanlar açısından Allah Teâlâ’nın muradını doğru anlamak ve ona uygun bir hayat tanzim etmek için, öncelikle Kur’ân’ın iyi bir şekilde anlaşılması gerekmektedir. Kırâat ilmi ise Kur’ân’daki lafızları ve bu lafızların manalarını araştırırken müracaat edilmesi gereken ilimlerden birisidir. Çünkü kelimelerdeki kırâat farklılıkları sonucu bazen âyetin anlamında değişimler olabilmektedir. Bu durum kimi zaman, âyetten çıkarılacak mesajların ve bu mesajların üzerine bina edilecek hükümlerin değişmesine sebep olabilmektedir. Nitekim islam hukukuna ait bazı meselelere bakıldığında, üzerinde kırâat farklılığı bulunan kelimelerden, farklı mezheplerin farklı hükümler çıkardığı görülecektir. Diğer taraftan

¹ Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l- Mukriîn ve Mürşidü't-Tâlibîn*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1999, s. 9.

kırâat ihtilafları sonucu değişen manalar, müfessirlerin Kur'ân'ı yorumlama faaliyetinde, ellerinde bulunan verilerin çoğalıp çeşitlenmesine imkân sağlamaktadır. Farklı kırâatler sayesinde anlam zenginleşmekte, olaylara farklı açılardan bakma imkânı elde edilmektedir.

Kur'ân ilimlerinden biri olan kırâat, Kur'ân lafızlarını tahrif ve tağyirden koruduğu gibi Kur'ân'daki manaların daha iyi anlaşılmasına da hizmet etmektedir. Bu yüzden İslâmî ilimler içinde çok önemli bir yere sahiptir. Bu önemine binâen ilk dönemlerden itibaren islâm âlimleri nesilden nesile aktarılan bu kırâat vecihlerini toplamışlar ve kayıt altına almışlardır. Kırâatleri tasnif ederek sahih olanları şâz olanlardan ayırmışlardır. Kırâat farklılıklarının daha iyi anlaşılabilmesi için “Hüccetü'l-Kırâât”, “Meâni'l-Kırâât” türü eserler yazmışlar, farklılığın türünü, sebebini ve etkilerini araştırmışlardır. Müfessirler âyetleri ele alırken kırâat farklılıklarını göz önünde bulundurmuşlar, âyetin nüzul sebebi, içerdiği hükümler, âyetteki edebî sanatlar gibi başlıkların yanına, kırâat farklılıklarını inceleyen başlıklar da eklemişlerdir. Aynı şekilde İslâm Hukuku âlimleri âyetlerdeki kırâat farklılıklarını dikkate almışlar, hüküm istinbat ederken kullanmışlardır. Hatta kimi zaman farklı mezheplere mensup âlimler, kırâat farklılığı sebebiyle aynı âyetten farklı hükümler çıkarmışlardır.

Başta tefsir ve fıkıh ilmi olmak üzere, Kur'ân'ın doğru anlaşılıp hayata tatbik edilmesini hedefleyen İslâmî ilimler açısından, kırâatlerin bilinmesi ve onlardan istifade edilmesi çok önemlidir. Biz de bu noktadan hareketle kırâat farklılıklarının, âyetlerin tefsirine etkilerini görmek ve göstermek amacıyla bu çalışmayı yaptık. Ele aldığımız sûrelerdeki kırâat farklılıklarının türünü, sebeplerini araştırmak, varsa ahkâma etki eden kırâatleri ve bundan dolayı değişen hükümleri göstermek istedik. Kırâat ilmi ve tarihi seyri hakkında bilgi vererek bu ilmin geçirdiği aşamaları göstermek ve bu alanla ilgilenenlerin istifade edebileceği bir çalışma ortaya koymayı hedefledik.

C. ARAŞTIRMANIN SINIRLARI, METODU VE KAYNAKLARI

Tâ-hâ, Enbiyâ ve Hac sûrelerindeki kırâat farklılıkları ve tefsire etkisi isimli çalışmamız üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde kırâat ilmi ve tarihi hakkında bilgi verilmiştir. Kırâatin tanımı, konusu, gayesi ve kırâate ait bazı kavramlarla ilgili ön bilgiler verildikten sonra, kırâat tasnifleri yapılmış, kırâatler sayı, sıhhat ve keyfiyet yönünden ele alınmıştır. Sayısal açıdan yedili, onlu, on dördü kırâat tasnifleri incelenip

bunlarla ilgili bilgiler verilmiştir. Daha sonra kırâatler sıhhat yönüyle değerlendirilip mütevatir, meşhûr, âhad, şâz, mevzu ve müdrec kırâatler tanıtılmıştır. Kırâatlerin keyfiyet yönünden tasnifinde ise, kelimeyi bazen mana bazen de şekil (resm-i hat) yönüyle değiştiren ve adına ferş-i hurûf denilen kırâat farklılıkları ile kelimeyi mana ve şekil yönüyle değil, telaffuz yönüyle değiştiren fonetik farklılıklar incelenmiştir. Devamında kırâat ilminin tarihi seyri ele alınmış ve Hz. Peygamber devrinden başlayarak, kırâatlerin tedvin edildiği döneme kadar geçirdiği aşamalar incelenmiştir. Hz. Peygamber devrinde Kur'ân'ın kırâati ve kitâbeti, kırâat farklılıklarının dayanağı olan yedi harf ruhsatı, yedi harfin ne manaya geldiğine dâir görüşler hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra Kur'ân'ın Hz. Ebûbekir devrindeki cem'i ve Hz. Osman devrindeki istinsahı ele alınmış, derleme ve çoğaltma faaliyetine sebep olan etkenler ve bu çalışmaların hangi kıstaslar çerçevesinde yapıldığı anlatılmıştır. İstinsâh faaliyeti sonrası kırâatlerin toplanması ve tedvinine yönelik çalışmalar incelenmiş, bu alanda te'lif edilen ilk eserler ve müellifler hakkında bilgi verilmiştir. Ve nihâyet, kırâat imamları, râvîleri ve bunların hayatları hakkında bilgi verilerek birinci bölüm bitirilmiştir.

İkinci bölümde Tâ-hâ, Enbiyâ ve Hac sûreleri tanıtılmış, sûre isimleri, nüzul sebepleri, ihtiva ettiği konular, olaylar ve kişiler, sûrelerin mushaf tertibindeki yeri, âyet sayıları gibi konular hakkında bilgiler verilmiştir. En sonunda ise bu sûrelerden çıkarılabilecek ilke ve prensipler âyetler ışığında belirlenmeye çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde ise bu çalışmaya ismini veren Tâ-hâ, Enbiyâ ve Hac sûrelerindeki mütevatir kırâat farklılıkları üzerinde durulmuştur. Kırâat farklılıkları ele alınırken, kelimenin bazen anlamında bazen de hattında değişime neden olan “Ferşî Farklılıklar” incelenmiş, anlam üzerinde etkisi olmadığı için eda keyfiyetine dayalı “Usûl Farklılıkları”, diğer adıyla “Fonetik Farklılıklar” dikkate alınmamıştır. Aynı şekilde bu çalışmada şâz kırâatlere de yer verilmemiş, kırâat-i aşere içinde yer alan mütevatir kırâatlerin ferş-i hurûfa ait farklılıkları incelenmiştir.

Kırâat farklılıkları incelenirken âyetler sûre tertibindeki sıraya göre ele alınmış, hangi imamın hangi kırâat vechini tercih ettiği belirtilmiştir. Her bir âyetin Arapça metni ve Türkçe mealı verilmiştir. Âyetler Âsım Kırâati'nin Hafs Rivâyeti esas alınarak yazılmış ve meal verirken *Diyanet İşleri Başkanlığı, Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsîr*'inden faydalanılmıştır. Yeri geldikçe konunun daha iyi anlaşılabilmesi için âyetin değindiği konular, nüzûl sebebi ve diğer âyetlerle bağlantısı hakkında bilgiler verilmiştir.

Çalışma yapılırken öncelikle araştırmanın kapsamına giren söz konusu farklılıklar, bu alana ait kaynaklar taranarak belirlenmiştir. İbnü'l-Cezerî'nin (ö.833/1429)en-Neşr fi'l-Kırââtî'l-Aşr, Dimyâtî'nin (ö.1117/1705) *İthâf-u Fudalâil Beşer*, İbn Zencele'nin (ö.h. 5. asır) *Huccetü'l-Kırâât*, Dâni'nin (ö.371/981) *Câmiu'l-Beyân fi'l-Kırââtis'-Seb'i* gibi eserlerinden, sûrelerdeki fers-i hurûf'a dair farklılıklar tesbit edilmiştir. Âyette belirlenen farklılığın ne tür bir kelime üzerinde zuhûr ettiği ve farklılığa sebep olan faktörler araştırılmıştır. Kırâat farklılığı olan kelimelerin anlamları üzerinde durulmuş, Arap dilinde hangi anlamları ihtiva ettiği araştırılmıştır. Kırâat farklılıklarının Arap dili ve gramer kurallarıyla ilişkisi, Zeccâc'ın (ö. 311/923) *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbü'hi*, Nehhâs'ın (ö. 338/950) *İ'râbü'l-Kur'ân*, İbn Hâleveyh'in (ö. 370/980), *el-Hucce fi'l-Kırââtis'-Seb'i*, Ezherî'nin (ö.370/980) *Meâni'l-Kırâât* gibi eserlerinden faydalanılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Eğer kırâat farklılığı kelimenin anlamında bir değişiklik meydana getiriyorsa, değişen bu manaların âyetin anlamına olan tesiri, çeşitli tefsirlerden faydalanılarak incelenmiştir. Kırâat farklılıklarının tefsire etkisi incelenirken, Kurtubî'nin (ö.671/1273) *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân'ı*, Râzî'nin (ö.606/1210) *Mefâtihu'l-Ğayb'ı*, Zemahşerî'nin (ö.538/1144) *el-Keşşâf'ı*, İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) *Zadü'l-Mesîr'i* vb. bazı kaynaklardan yararlanılmıştır. Kırâat farklılığının imkân tanıdığı farklı yorumlar zikredilmiş, bazen de müfessirlerin söz konusu farklılıklar hakkındaki görüşleri ve bunlar arasından tercih ettikleri vecihler zikredilmiştir.

Çalışmamızın konusuyla alakalı olarak kırâat farklılıklarını ve bu farklılıkların âyetlerin yorumlanmasındaki rolünü inceleyen, İsmail Karaçam'ın "*Kur'ân'ın Nüzûlü ve Kırâati, Kırâat ilminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri ve Mütevâtir Kırâatlerin Yorum Farklılıklarına Etkisi*", Abdurrahman Çetin'in "*Kırâatların Tefsire Etkisi, Kur'ân-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kırâatlar*", Mehmet Ünal'ın "*Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*", gibi bazı eserler, ülkemizde yakın dönemde yazılmış ve bu alanda faydalanılabilecek başlıca eserler olarak karşımıza çıkmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KİRÂAT İLMİ VE TARİHİ SEYRİ

A. KİRÂAT İLMİ

1. Sözlük ve İstılâhî Manası

El-Kırâe (القراءة) kelimesi “k-r-e” (قرأ) fiilinden türemiş, kelime anlamı itibariyle okumak ve toplamak anlamlarına gelen bir mastardır.² Kelimenin ıstılâhî manasına yönelik âlimler tarafından farklı tarifler yapılmıştır. Meselâ İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) kırâati “*Kur'an kelimelerinin eda keyfiyetlerini ve bu kelimelerin ihtilaflarını râvîlerine nispet etmek suretiyle bilmeyi konu edinen bir ilimdir*”³ diye tarif ederken, Dimyâtî (ö. 1117/1705) “*Kırâat ilmi, hazîf, isbât, tahrîk, teskîn, fasl, vasl, ibdâl vb. hususlarda Allah'ın kitabını nakledenlerin, aralarında ittîfak ve ihtilaflarını hususları sema yoluyla bilmektir*”⁴ şeklinde tanımlamıştır. Zerkânî (ö. 1367/1948) ise, “*Rivâyetleri ve tarikleri bir olmakla beraber, kırâat imamlarından birinin, Kur'an'ın harf ve kelimelerindeki telaffuz farklılıklarıyla ilgili kendisi dışındakilerin hilafına geliştirmiş olduğu ekoldür*”⁵ şeklinde tarif etmiştir. Görüldüğü gibi kırâat kelimesinin ıstılâhî manasına dair yapılan tarifler üzerinde tam bir mutabakat olmamakla beraber, harf ve kelimelerde ortaya çıkan yapısal ve fonetik farklılıklar ve bu farklılıkları rivâyet edenlerin bilinmesi, meselenin özünü oluşturmaktadır.

Burada kırâat kelimesi ile ilgili değinilmesi gereken başka bir husus da şudur ki, herhangi bir kırâat imamının birtakım kurallara göre tercih ettiği okuyuşlara da o imamın tercihini ifade etmesi yönüyle kırâat denilmiştir. Yani “Nâfi’ Kırâati”, “Âsım Kırâati”

² Ebu'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed İbn Mukerrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut ts., c.1, s. 128-129; Muhammed Abdülazim Ez-Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'an*, Matbaatü İsa el-Babî el-Halebi ve Şurakâhu, Beyrut 1943, c.1, s. 412.

³ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-Mukriîn*, s. 9.

⁴ Ahmed b. Muhammed ed-Dimyâtî *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, Beyrut, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiye, 2011, s. 6

⁵ Zerkânî, *Menâhil*, c.1, s. 412.

gibi ifadeler, söz konusu imamların birtakım tercihler sonucu oluşturmuş oldukları ve biri diğerinden bazı yönleriyle ayrılan okuyuş tarzlarını ifade etmektedir.⁶

2. Kırâat İlminin Konusu ve Gâyesi

Kırâat ilmi, Kur'ân kelimeleri içerisinde, okuyuş farklılığı olanları inceleyen bir ilimdir. Bilindiği gibi Kur'ândaki mütevatir kırâatlerin kaynağı Hz. Peygamberin yedi harf ruhsatına dayanmaktadır. Bu konuya ışık tutan bir rivâyete göre, Hz. Ömer ve Hişam b. Hakîm arasında, Furkân Sûresinin bazı âyetlerinin farklı şekilde kırâat edilmesine bağlı olarak tartışma çıkınca, konu Hz. Peygamber'e intikal ettirilmiş, o da: “*Kur'an yedi harf üzere nazil olmuştur, bunlardan hangisi kolayınıza gelirse onu okuyun*”⁷ buyurmuştur. İşte Hz. Peygamber'in vermiş olduğu yedi harf ruhsatına bağlı ortaya çıkan kırâat ihtilafları, kelimelerdeki yapısal farklılıklar ve telaffuza bağlı farklılıklar şeklinde kendini göstermektedir. Kırâat ilmi de bu farklılıkları inceleyip, bunların keyfiyetine dair açıklamalar yapan ilimdir. Kısaca kırâat ilminin konusu; telaffuz durumları ve eda keyfiyetleri bakımından Kur'ân kelimeleridir.⁸

Kırâat ilminin ta'lim ve tedrisi ile Allah kelâmı Kur'ân korunmakta ve nesilden nesile aktarılmaktadır. Bu ilmin amacı, islam dininin en temel kaynağı olan Kur'ân'ın lafzına dair, bütün vecihlerin öğrenilip öğretilmesi, sahih olanların zayıf olanlardan ayrılması ve Kur'ân'ın her türlü tahrif ve tağyirden korunmasıdır.

3. Kırâat İlminin Faydası

Kur'an-ı Kerim'in kimi âyetlerinde kırâat ihtilafları sonucu kelimelerin okunuşunda farklılık meydana gelmektedir. Bu farklılıkların bir kısmı âyetin anlamını etkilemezken, bir kısmı manayı değiştirmektedir. Kelimelerin farklı kırâat edilmesine bağlı ortaya çıkan bu durum, anlama zenginlik kattığı gibi, âyet tefsir edilirken ortaya çıkan farklı manalar, farklı bakış açıları sunmaktadır. Bu yönüyle kırâat ilminin tefsir

⁶ Abdülhamit Birışık, *Kırâat İlmi ve Tarihi*, Emin Yayınları, Bursa, 2004, s. 18.

⁷ Ebû Abdillâh Muhammed ibn İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, trc. Mehmed Sofuoğlu, Ötüken yayımları, 1988, (1-15) Fedailu'l-Kur'ân, 5; Ebu'l-Hüseyin Müslimu'bnu'l-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî, *Sahîh-i Müslim*, Trc. Mehmed Sofuoğlu, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1968, (1-8), Salâtü'l-Müsafirîn, 270; Ebû îsâ Muhammed b. îsâ b. Serve et-Tirmizî, *el-Câmiu's-Sahîh (Sünen)*, Thk, İbrahim Atve, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts. (1-5) Kırâat, 11.

⁸ Abdurrahman Çetin, *Kur'ân-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kırâatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2010, s. 212.

ilmine geniş bir hareket alanı kazandırdığını ve âyetlerin daha iyi anlaşılmasına katkı sağladığını söyleyebiliriz. Bu konuyla ilgili olarak tezimizin de konusu olan Tâ-hâ Sûresi doksan yedinci âyetteki “...وَإِنظُرْ إِلَى إِلَهِكَ الَّذِي ظَلْتَ عَلَيْهِ عَاكِفًا لَّنُحَرِّقَنَّهُ ثُمَّ لَنَنْسِفَنَّهُ فِي الْيَمِّ نَسْفًا”⁹ altı çizili fiilin, لَّنُحَرِّقَنَّهُ ve لَّنُحَرِّقَنَّهُ şeklindeki kırâatlerini örnek vermemiz mümkündür. Âyet Hz. Mûsâ’nın, İsrailoğullarından Sâmirî isimli bir kişinin değerli metalleri eriterek yaptığı buzağı heykelini yakıp küllerini denize savuracağından bahsetmektedir. Farklı imamlar tarafından farklı şekillerde kırâat edilen bu kelimelerden لَّنُحَرِّقَنَّهُ kırâati “onu mutlaka yakacağız” anlamına gelmektedir. لَّنُحَرِّقَنَّهُ şeklindeki diğer kırâat ise “onu törpüleyip un ufak edeceğiz” anlamına gelmektedir.¹⁰ Bu âyetin tefsirinde heykelin küllerinin denize savrulması hususunda, âyetteki kırâat farklılığından yararlanılarak farklı görüşler ortaya atılmıştır. Örneğin, mâdenî bir heykelin yakıldığı vakit erimiş metal hamuru haline geleceği, dolayısıyla küllerinin olamayacağı; buna karşılık, bu metal buzağı heykelinin adeta törpülenmiş bir şekilde parçalanıp un ufak hale getirilmiş ve daha sonra da un halindeki bu metal tozlarının denize savrulmuş olabileceği görüşü¹¹ bunlardan birisidir. Dolayısıyla âyetteki törpülemek, rendelemek, ovalayarak parçalamak anlamına gelen لَّنُحَرِّقَنَّهُ kırâati, âyeti farklı bir şekilde yorumlamaya imkân vermiş ve manayı zenginleştirmiştir.

Kırâat ilmi aynı zamanda Kur’ân’ın bozulmadan nesilden nesile intikaline de katkı sağlamıştır. Bu ilim sayesinde Kur’ân kelimeleri bozulmaktan ve başka lafızlarla değiştirilmekten korunur, kırâat imamlarından herbirinin okuyuş tarzı bilinir ve kelimelerin farklı vecihlerini birbirinden ayırma imkânı elde edilir.¹² İbnü’l-Cezerî’nin kırâatin sıhhati için öne sürdüğü; Hz. Peygamber’e kadar uzanan muttasıl bir senede sahip olması, Hz. Osman mushaflarından birinin hattına uyması, bir yönüyle de olsa Arap dili kurallarına uyması¹³ gibi kriterler, herhangi bir okuyuşun Kur’ân’dan sayılabilmesine veya onun reddine gerekçe kılınmıştır. Kırâatlerin kabûlüne dair gösterilen bu titizlik, Kur’ân’ın mevsûkiyetini koruduğu gibi, tağyir ve tahrifini de engellemiştir.

⁹ Tâ-hâ 20/97.

¹⁰ İbn Manzûr, *Lisanü’l-Arab*, c.10, s. 45.

¹¹ Ebu’l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Harizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an’ Hakâ-iki Ğavâmidü’t-Tenzîl ve Uyûnî’l-Ekâvîl fî Vucûhu’t-Te’vîl*, trc. Muhammed Coşkun, Ömer Çelik, Mehmet Erdoğan, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2018, c.4, s. 356.

¹² Çetin, *Kur’ân-ı Kerim’in İndirildiği Yedi Harf ve Kırâatlar*, s. 212.

¹³ Ebü’l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fî’l-Kırâati’l-Aşr*, nşr. Muhammed Ali ed-Debbâğ, Beyrut, ts, c.1, s. 9.

Kırâatler, âlimlerin hüküm istinbat etmesi hususunda fıkıh ilminine de katkı sağlamıştır. Farklı kırâatlerden farklı hükümlerin çıkartılması Müslümanlar açısından kolaylık oluşturmıştır.¹⁴ Hatta kırâat ilmini bilmeyenin fıkıh ilmine vâkıf olamayacağı belirtilmiştir.¹⁵

Kırâatler Arap dili ve lehçelerinin zaman içinde bozulmadan günümüze kadar ulaşmasına da katkı sağlamıştır. Kırâat farklılıklarının büyük bir kısmı, özellikle fonetik farklılıklar denilen feth, imâle, beyne, izhâr, idğâm, işmâm, hemzenin tahkîki ve teshîli gibi, kelimelerin eda keyfiyetiyle ilgili kırâat ihtilafları, kabilelerdeki lehçesel uygulamaların bir tezahürüdür. Örneğin “feth” uygulaması Kureyş, Sakîf, Hevâzin ve Kinâne gibi Arap yarımadasının batı bölgesindeki Hicaz kabilelerinde görülmekte iken, “imâle” uygulaması Temim, Kays, Esed, Tay, Bekir b. Vail, Abdülkays, Tağlib gibi yarımadaanın orta ve doğu bölgelerinde yaşayan kabilelerde görülmektedir. Aynı şekilde, “izhar” uygulaması Hicazlılarda, “idğâm” uygulaması Temimliler’de yaygındır.¹⁶ İşte lehçesel faktörlere dayanan bütün bu farklılıklar, kırâat ilmi sayesinde nesilden nesile aktarılmıştır. Böylece birçok Arap lehçesi korunarak günümüze kadar ulaşmıştır.

4. Kırâat İlmine Dair Bazı Kavramlar

Kırâat ilminde ve bu ilmin tahsil ve tedrisinde zamanla bazı kavramlar ortaya çıkmıştır. Bu kavramlar ifade ettikleri genel mana dışında, kırâat ilmine has özel manalar kazanmışlardır. Bu manaları bilmek konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

a) *Kârî*

Kırâat kelimesiyle aynı kökten gelen bu kelime, ismi fail kalıbında olup, kelime anlamı okuyan-okuyucu, ıstılâhî anlamı ise kırâat âlimi demektir. Kendi içinde mübtedi, mütevassıt ve müntehi olmak üzere üçe ayrılır. Bir kârî kırâat ilmindeki vukufiyetine ve vüs’atine göre bu kavramlardan biri ile isimlendirilmiştir. Örneğin ifrat metoduyla üç kırâate kadar öğrenen kişiye mübtedi, dört veya beş kırâati aynı yöntemle öğrenen kişiye

¹⁴ Dimyâtî, *İthâf*, s. 6.

¹⁵ İsmail Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Nüzûlü ve Kırâati*, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, 1974s. 236.

¹⁶ Mustafa Altundağ, “Sahih Kırâatlerin Arap Lehçeleriyle İlişkisi Üzerine”, İstanbul, M.Ü.İ.F.D, 2001,s. 31-47.

mütevassıt denilmiştir. Kırâatlerin çoğunu ve meşhûr olanlarını da okuyarak nakleden kişi de müntehî olarak isimlendirilmiştir.¹⁷

b) *Kurrâ*

Kelime anlamı itibariyle kârî'nin çoğulu olan bu kelime, ıstılahi olarak, kendilerine yedi veya on kırâat nisbet edilen imamlardan her birine verilen isimdir. Aynı zamanda ashab-ı kiram arasında Kur'ân okumada geniş bilgiye sahip, bunun yanında âyetleri yorumlayarak fikhî hükümler çıkarabilen kişilere de kurrâ denildiği kaynaklarda bildirilmiştir.¹⁸

c) *Mukrî*

Bir kırâat otoritesinden müşâfehe yoluyla (ağızdan ağıza) rivâyet eden kırâat âlimi demektir. Müşâfehe kırâat ilminde kelimelerin eda keyfiyetinin bilinmesi ve doğru telaffuz için önemli şartlardandır. Zira Kur'ân öğreniminde nazari bilginin yanında pratik bilginin de olması gerekir. Bir harfin mahrecini bilmek nazari bilgi ise, onu mahrecinden çıkarabilmek pratik bilgidir. Diğer taraftan kırâat ilminde imale, beyne gibi ârızı seslerin doğru çıkarılabilmesi ancak müşâfehe metoduyla mümkündür.¹⁹

d) *Râvî, Rivâyet ve Tarik*

Kırâati doğrudan veya vasıtalı olarak bir kırâat imamından alan kişiye râvî denilirken, o imamdandır râvîye nisbet olunan kırâate de rivâyet denilir. Kırâati aşerede her bir imamın çok sayıda râvîsi olmasına rağmen, kırâatleri ve onları nakledenleri ele alan eserlerde, bu imamların en meşhûr iki râvîsine yer verilmiştir. Kırâati bu râvîlerden nakleden kişiye ise tarik denilmektedir.²⁰ Yani özetleyecek olursak herhangi bir kırâat veçhini imamdandır nakledene râvî, râvîden nakledene ise tarik denilmektedir.

Kırâat ilminde, kırâatin râvîden naklini ifade eden tarik kavramına ek olarak, bu ilmin ta'lim ve tedrisinde izlenen yöntemi ifade etmek üzere kullanılan tarik kavramları da vardır. Kırâat imamlarının sayısına göre Seb'a Tariki, Aşere Tariki, Takrib Tariki; eğitimde takip edilen eserlere ve şahıslara göre Teysîr Tarîki, Şâtıbiyye Tarîki, Tayyibe

¹⁷ Dimyâtî, *İthâf*, s. 7; Birişık, *Kırâat İlmi ve Tarihi*, s. 19.

¹⁸ Nihat Temel, *Kırâat ve Tecvid İstılahları*, İfav, İstanbul, 2013, s. 87; Birişık, *a.g.e.*, s. 19.

¹⁹ Dimyâtî, *İthâf*, s. 6-7; Birişık, *a.g.e.*, s. 19; Temel, *a.g.e.*, s. 105.

²⁰ Çetin, *Kur'ân-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kırâatlar*, s. 237; Birişık, *a.g.e.*, s. 20-21; Temel, *a.g.e.*, s. 112,115

Tarîki; kırâatin beldelerde okutulma yöntemine göre İstanbul Tarîki, Mısır Tarîki gibi kavramlar, kırâat ilminin öğretim metodlarını ifade etmektedir.²¹

B. KIRÂAT TASNİFLERİ

Kırâatler isnad edildikleri imamların sayısı, kırâatin sıhhati, kelime üzerinde oluşan ihtilafın keyfiyeti, kırâat eğitiminde izlenen metod vb. başlıklar altında sınıflandırılmış ve incelenmiştir. Biz de konunun daha iyi anlaşılacağı inancıyla, çalışmamızın alanını çok fazla genişletmeden bu tasnifler hakkında kısaca bilgi vereceğiz.

1. Kırâatlerin Sayısal Tasnifi

Bu başlık altında, kırâatlerin tedvin edildiği ilk dönemlerde yazılan bazı eserler, bu eserlerde yer verilen kırâatlerin sayıları ve bunlar arasında öne çıkıp kabul gören kırâatler hakkında bilgi verilecektir.

a) *Yedi Kırâat (Kırâat-i Seb'a)*

Kaynaklarda kırâatleri derleyen ilk kişinin Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellam (ö.224/838) olduğu bildirilmektedir. O, yazmış olduğu “*el-Kırâât*” adlı kitabında yirmi beş tane kırâate yer vermiştir.²² Ebû Ubeyd'den sonra Ebû Hâtim es-Sicistânî (ö.248/862), İbn Cerîr et-Taberî (310/923), Ebû Bekr Ömer ed-Dâcûnî (ö.324/936) gibi âlimler de kırâatlerin tasnifi ile ilgili çalışmalar yapmışlardır.²³

Kırâatlerin tedvin döneminde öne çıkan en önemli şahsiyet şüphesiz İbn Mücahid'dir (ö.324/936). O, yazmış olduğu “*Kitâbü's-Seb'a fî'l-Kırâât*” isimli eserde kırâatleri ilk defa yedi ile sınırlandırmıştır.²⁴

İbn Mücahid, kırâatleri yedi ile sınırlandırmasını birtakım gerekçelere dayandırmaktadır. Kırâat alanında yetkin olmayan kişilerin kırâat rivâyetinde bulunması, Arap diline vâkıf olmayanların bu alanda kanaat belirtmesi, kırâat litaratüründe oluşmuş

²¹ İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kırâati*, s. 248-250; Temel, *Kırâat ve Tecvid Istılahları*, s. 128.

²² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.1, s. 33-34.

²³ Mehmet Emin Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kırâat İlmi*, Otto Yayınları, Ankara, 2016, s. 52-55.

²⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.1, s. 34.

kuralların dikkate alınmayıp, dile uygun olan tüm okumaların caiz görülmesi, mushafa muhalif bile olsa sahabe kırâatlerinin namazda okunmasının caiz görülmesi bu sebeplerden bazılarıdır.²⁵ Onun bu çalışmayla ulaşmak istediği nihaî hedef ise, sahih olan okumaları sağlama almak ve bu alandaki keyfî uygulamalara son vermek şeklinde özetlenebilir. İbn Mücahid, kırâatini tercih ettiği âlimleri, yaşadığı bölgede kırâati öncekilerden alan, avam havas herkes tarafından kabul gören ve meşhûr olan kırâat âlimleri arasından seçmiştir.²⁶ Medine’de İmam Nâfi’, Mekke’de İbn Kesîr, Basra’da Ebû Amr, Şam’da İbn Âmir, Kûfe’de Asım, Hamza ve Kisâî İbn Mücâhid’in tercih ettiği kırâat âlimleridir.²⁷

Kısaca özetlemek gerekirse, “Kırâat-i Seb’a” kavramı, kırâatlerin tedvin edildiği dönemde İbn Mücâhid’in, farklı bölgelerden seçip eserine aldığı yedi farklı imamın kırâatlerini ifade etmektedir. Zamanla onun bu tasnifi çok meşhûr olmuş, hatta peygamber efendimizin hadislerde belirtmiş olduğu “yedi harf” kavramı ile İbn Mücâhid’in tasnif ettiği “yedi kırâat”ın aynı şey olduğu yanlışlığı ortaya çıkmış ve bundan dolayı tenkid edilmiştir.²⁸

b) On Kırâat (Kırâat-i Aşere)

Kırâatleri ilk defa onlu tasnife tâbi tutan kişi İbn Mihrân en Nîsâbûrî (ö.381/992) olmuştur. İbn Mihrân, “*el-Ğâye fî’l-Kırââti’l-Aşr*” adlı eserinde İbn Mücahid’in belirlemiş olduğu yedi kırâate, Ebû Ca’fer, Ya’kûb ve Halefû’l-Âşîr kırâatlerini de ekleyerek sayıyı ona tamamlamıştır.²⁹ İbn Mücahid sonrası kırâatlerde onlu tasnif sistemi oluşturulmasına rağmen bunlar İbn Mücahid’in ortaya koyduğu yedili sisteme alternatif olamamıştır. Özellikle Endülüslü âlimlerden ed-Dâni’nin (ö.371/981) te’lif ettiği “*et-Teyşîr fî’l-Kırâati’s-Seb*” ve Şâtîbî’nin (ö.590/1194) te’lif ettiği “*Hirzû’l-Emânî ve Vechû’t-Tehânî*” gibi eserler yüzyıllar boyu yedili tasnife (Kırâat-i Seb’a) dayalı kırâat eğitiminin yerleşmesinde temel eserler olmuştur. Kırâat eğitiminde onlu sistemin yedilinin yerini alması ise İbnü’l Cezerî’nin (ö. 833/1429) *en-Neşr fî’l-Kırââti’l-Aşr*

²⁵ Mehmet Dağ, “İbn Mücâhid’in Kırâat Ekollerini Yedi ile Sınırlaması: Eleştirel Bir Yaklaşım”, *EKEV Akademi Dergisi*, Sayı 27, 2006, s. 85-89.

²⁶ Ebû Bekir Ahmed b. Mûsa İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-Seb’a fî’l-Kırâat*, Dâru’l-Meârif, Kahire 1979. s. 49.

²⁷ Mehmet Emin Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kırâat İlmi*, s. 60.

²⁸ Abdurrahman Çetin, *Kur’ân-ı Kerim’in İndirildiği Yedi Harf ve Kırâatlar*, s. 419; Abdülhamit Birişik, *Kırâat İlmi ve Tarihi*, s. 88.

²⁹ Abdurrahman Çetin, *Kur’ân-ı Kerim’in İndirildiği Yedi Harf ve Kırâatlar*, s. 221; Abdülhamit Birişik, *Kırâat İlmi ve Tarihi*, s. 91.

isimli eserini kaleme almasıyla olmuştur. Daha sonra İbnü'l-Cezerî bu eserini “*Tayyibetü'n-Neşr*” isimli başka bir eser ile manzum hale getirmiştir. İbnü'l-Cezerî kırâat eğitiminde yedili sistemin yerine onlu sistemi tahkim etmek amacıyla Şâtıbî'nin “*Hırzû'l-Emânî*” adlı manzumesindeki yedi kırâati ona tamamlamak üzere “*ed-Dürre*” isimli eseri nazmetmiş, ardından Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Teysîr*'ine Ebû Ca'fer el-Kârî, Ya'kûb el-Hadramî ve Halef b. Hişâm'ın kırâatlerini de ilâve etmek suretiyle “*Tahbîrû't-Teysîr fî Kırâ'âti'l-E'immeti'l-Aşere*” adlı eserini meydana getirmiştir.³⁰

İbnü'l-Cezerî'nin bu çalışmaları aynı zamanda kırâat-i seb'a'yı da içermesi sebebiyle herhangi bir tepkiyle karşılaşmamış ve seyahatlerinin de etkisiyle kırâat-i aşere, Mısır, Osmanlı Coğrafyası, Orta Asya ve İran'da yaygınlaşmış ve kırâat-i seb'a'nın yerini büyük ölçüde almıştır. Günümüzde kırâat-i aşere eğitimi İbnü'l-Cezerî'nin ortaya komuş olduğu usuller çerçevesinde yapılmaktadır.³¹

c) On Dört Kırâat (Kırâat-i Erbaate Aşer)

Sayısal tasnifin bu bölümü şaz kırâat kavramıyla yakından ilgilidir. Bilindiği gibi sahih kırâat için belirlenen şartları taşımayan kırâatler şaz kırâat kavramı içinde değerlendirilmektedir. Kırâatin sıhhat şartlarını İbnü'l-Cezerî, “sahih bir senetle Hz. Peygambere ulaşması, mushaf hattına uygunluk ve bir yönüyle de olsa Arap Dili'ne uygunluk”³² şeklinde açıklamıştır. İşte bu kriterlerden birini veya daha fazlasını taşımayan kırâatler ise şaz kabul edilir.³³

Sahih on kırâate bazı şaz kırâatleri de ekleyerek eser hazırlayan ilk müellifler arasında Ebû Bekr İbnü'l-Cündî (ö.769/1368) sayılabilir. O, *Bustânu'l-Hudât fî'htilâfi'l-E'immeti ve'r-Ruvât fî'l-Kırââti's-Selâse Aşra va'htiyâri'l-Yezîdî* adlı eserinde, kırâat-i aşere'ye Hasan-ı Basrî (ö. 21/614), A'meş (ö. 148/765) ve Halef İbn Hişâm'ın (ö. 229/844) kırâatlerini ilâve etmiştir. Daha sonra İbnü'l-Cezerî “*Nihâyetu'l-Berara fî'l-Kırââti's-Selâsi'z-Zâide ale'l-Aşera*” adlı eserinde, Hasan-ı Basrî, İbn Muhaysın ve A'meş'in kırâatlerini on kırâate ekleyerek on üç kırâat sistematüğini oluşturmuştur. Ve nihâyet Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Kastallânî (ö.923/1517) “*Leţâ'ifu'l-İşârât li-Fünûni'l-Kırâât*” adlı eserinde İbnü'l-Cezerî'nin on üç

³⁰ Tayyar Altıkulaç, “İbnü'l-Cezerî”, DİA, TDV Yayınları, İstanbul 1999, c.20, s. 553.

³¹ Birişik, a.g.e, s. 92.

³² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.1, s. 9; Zerkânî, *Menâhil*, s. 418.

³³ Birişik, a.g.e, s. 80

kırâatine Yahyâ İbn Mübârek el-Yezîdî'nin (ö. 202/817) kırâatini de dahil etmek suretiyle on dörtlü kırâat tasnifini meydana getirmiştir.³⁴ Kastallânî'nin bu eseri kırâat ilminin en önemli kaynakları arasında yer almış ve ilgi görmüştür. Öyle ki kırâat-i erbaate aşar te'lifâtının en bilinen eserlerinden olan Dimyâtî'nin (ö. 1118/1706) *İthâfû Fûdalâi'l-Beşer* adlı eseri Kastallânî'nin *Letâifü'l-işârât* isimli kitabının ihtisarıdır.³⁵ Bu alanda on dört kırâat denilince, Kastallânî'nin son şeklini verdiği ve sahih on kırâatin üzerine eklenen Hasan-ı Basrî, İbn Muhaysın, A'meş ve el-Yezîdî'nin kırâatleri anlaşılmaktadır.

2. Kırâatlerin Sıhhat Yönünden Tasnifi

Kırâatlerin sıhhat açısında değerlendirilmesi, kırâatin kabul şartlarını taşıyıp taşıyamaması konusuyla birebir ilişkilidir. Bu kriterleri taşıyan kırâatler kendi içinde mütevatir, meşhûr ve âhad diye gruplandırılırken taşımayanlar ise şaz, müdreç ve mevzu olarak sınıflandırılır.

a) Mütevatir Kırâat

Mütevatir kavramı bir hadis terimi olarak; “yalan üzerinde kasıtlı veya kasıtsız ittifak etmeleri aklen mümkün olmayan bir kalabalığın, yine kendisi gibi bir kalabalıktan rivâyet ettiği bir haberdır”.³⁶ Kavram kırâat litaratünde de aynı anlamda kullanılmış olup, yalan üzere ittifak etmeleri aklen mümkün olmayan bir topluluğun, diğer bir topluluktan naklettikleri kırâattir. Kırâat-i Aşera olarak isimlendirilen kırâatlerin tamamı mütevatir kabul edilmektedir.³⁷

b) Meşhûr Kırâat

Meşhûr kırâat, senedi sahih olan fakat mütevatir derecesine ulaşmayan, Arap Dili kaidelerine ve mushaf hattına uygun düşen, Kurrâ nezdinde galat ve şaz kırâatlerden sayılmayan kırâattir.³⁸ Kırâat-i aşere'de farklı farklı tarikler bulunmaktatadır. Bir tarikten

³⁴ Bayram Demircigil, *Hasan-ı Basri Kırâati ve Kur'ân Tefsirine Katkısı*, (Doktora Tezi), Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, s. 44-45.

³⁵ Ahmet Kütükoğlu, “Kastallânî'nin ‘Letâifü'l-işârât li Fünûni'l-Kırâât’ Adlı Eserinin Kırâat İlmindeki Yeri”, Şanlıurfa, *H.Ü.İ.F.D.*, Sayı 37, s. 53-54.

³⁶ Talat Koçyiğit, *Hadis Usulü*, TDV Yayınları. Ankara 2006, s. 16.

³⁷ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-Mukriîn*, s. 15-16; Çetin, *Kur'ân-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kırâatlar*, s. 230.

³⁸ Ebu'l-Fazl Celaleddin Abdurraman b. Ebû Bekr es-Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, El-Hey'etü'l-Mısıriyyetü'l-Âmmetü li'l-Küttâb, Kahire, 1974, c.1, s. 264.

gelen kırâat veçhi, diğerinden gelmezse buna meşhûr kırâat denilmektedir. Kur'ân olarak okunan bu tür kırâate inanmak vacip, bu kırâatle namaz kılmak caiz, inkârı ise caiz değildir.³⁹

c) *Âhad Kırâat*

Bu kırâat, senedi sahih olmakla beraber Hz. Osman Mushaflarından birinin hattına veya Arap Dili kurallarına uymayan, meşhûr kırâat derecesine ulaşamayan kırâattir. Bu kırâate inanılması zorunlu değildir.⁴⁰

d) *Şâzz Kırâat*

Şâzz kırâat kavramıyla ilgili âlimler tarafından farklı farklı tanımlar yapılmıştır. İbnü'l-Cezerî ve Zerkeşî gibi âlimlere göre, kırâatlerin kabulü için öne sürülen üç kıstastan birini taşımayan kırâat şâzz kırâat anlamına gelir iken⁴¹, Suyûtî ve Zerkânî, senedi sahih olmayan kırâate şâzz kırâat demişlerdir.⁴² Herhangi bir kırâatin sahihliği sadece senet yönünden değerlendirildiğinde, mushaf imlasıyla bağdaşmayan birçok okuyuşun, sahih kırâat kapsamına girebileceği iddiasıyla, ilk tanımın şâzz kırâat için daha isabetli olduğu dile getirilmiştir.⁴³

e) *Mevzû Kırâat*

Asılsız olarak birine nisbet edilen, senet ve metin olarak herhangi bir dayanağı bulunmayan ve bir kırâat türü olarak bile değerlendirilemeyecek olan uydurma rivâyetlerdir.⁴⁴ Ebû Hanîfe'ye (ö.150/767) nisbet edilen Fâtır 35/28. âyetinin kırâati bu türe örnek olarak verilebilir. Buna göre *إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ* "...Allah'tan (c.c.) ise, O'nun kullarından ancak ilim sahipleri (gereğince) saygı ile korkarlar..." ifadesindeki *اللَّهُ* lafzı fâil yapılarak merfû (ötreli) *اللَّهُ* şeklinde, *الْعُلَمَاءُ* lafzı ise fethalı olarak *الْعُلَمَاءُ* şeklinde okunmuştur.⁴⁵ Dolayısıyla bu şekilde okunduğunda da "Allah ilim sahibi kullarından gereğince korkar" şeklinde, son derece yanlış bir mana ortaya çıkmaktadır.

³⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.1, s. 26; Zerkânî, *Menahil*, c.1, s. 423; Abdurrahman Çetin, *Kur'ân-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kırâatlar*, s. 232.

⁴⁰ Suyûtî, *el-İtkân*, c.1, s. 264; Çetin, *Kur'ân-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kırâatlar*, s. 233

⁴¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.1, s. 9; Bedruddîn Muhammed İbn Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Beyrut 1957, c.1, s. 331.

⁴² Suyûtî, *el-İtkân*, c.1, s. 265; Zerkânî, *Menahil*, c.1, s. 423.

⁴³ Bayram Demircigil, *Hasan-ı Basri Kırâati ve Kur'ân Tefsirine Katkısı*, s. 52.

⁴⁴ Abdurrahman Çetin, *Kur'ân-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kırâatlar*, s. 233.

⁴⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.1, s. 16.

f) *Müdreç Kırâat*

Müdreç kırâat ashab-ı kiramın âyetlere yapmış olduğu tefsiri açıklamalardır. Örneğin İbn Abbas Bakara 2/198. âyetine *لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ فِى مَوَاسِمِ الْحَجِّ* ibaresini ilave ederek *أَنَّ تَبَتُّعُوا فَضْلاً مِنْ رَبِّكُمْ فِى مَوَاسِمِ الْحَجِّ* şeklinde okumuştur. Suyutî, ashab-ı kiramın bu tür tefsirî kelimeleri, bazı hususları izah ve beyan etmek için kullandığını, çünkü onların Kur'ân'ı Hz. Peygamber'den öğrendiğini, dolayısıyla âyetin gerçek metnini bildiklerini ve herhangi bir karışıklık olmayacağından emin oldukları için bu tefsirî kelimeleri, âyetle birlikte yazdıklarını ifade eder.⁴⁶

3. Kırâatlerin Usûl ve Ferş-i Hurûf Yönünden Tasnifi

Bu başlık altında kırâat farklılıklarının keyfiyeti hakkında kısaca bilgi vermeye çalışacağız. Herhangi bir kelime üzerinde meydana gelen farklılığın niteliğini açıklayan bu farklılıklar iki ana başlık altında incelenmiştir. a) Usûlî Farklılıklar. b) Ferşî Farklılıklar

a) *Usûlî Farklılıklar*

Bu gruptaki kırâat ihtilafları, kaynağı lehçesel farklılığa dayanan, kelimelerin telaffuz keyfiyetleridir. Telaffuza dayalı farklı okumaların olduğu bu kelimeler, Kur'ân'da geçtiği bütün yerlerde aynı imam tarafından aynı şekilde okunmaktadır. Bu durum kırâat ekolleri için ilgili bahsin, kavâid şeklinde formüle edilebilmesine olanak sağlamaktadır.⁴⁷ Bu tarz farklılıklar, kelimenin geçtiği bütün yerlerde aynı okunması sebebiyle “usûlî farklılıklar”; kelimenin telaffuz ve ses yönüyle ilgili olması sebebiyle de “fonetik farklılıklar” şeklinde isimlendirilmiştir.⁴⁸ Kelimelerin telaffuz keyfiyetleri ile ilgili bu farklılıklar, idğâm, terkîk, tağlîz, imâle, işmâm, nakil, sekte, ibdâl, teshîl, tahfîf, vb. konuları içermektedir⁴⁹ ve âyetin anlamı üzerinde herhangi bir etkisi yoktur. Kırâati aşere içindeki kırâat ihtilaflarının büyük bölümünü bu gruba giren farklılıklar oluşturmaktadır.

⁴⁶ Suyûtî, *el-İtkân*, c.1, s. 265; Abdurrahman Çetin, *Kur'ân-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kırâatlar*, s. 233.

⁴⁷ Muhammed İsa Yüksel, *Kırâat Disiplininde Metodolojik Alan Tanımlaması*, (Doktora Tezi), İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, s. 103.

⁴⁸ Mehmet Dağ, *Tarihsel Perspektif ve Problematik Sorgulaması Bağlamında Kırâat İlminde İhticac Olgusu*, (Doktora Tezi), Erzurum, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, s. 29.

⁴⁹ Bu tarz farklılıklar için bkz. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.1, c.2s. 1-205; Dimyâtî, *İthâf*, s. 29-156.

b) Ferşî Farklılıklar

Ferş kelimesi lügatte “açma, yayma, serme” gibi anlamlara gelmektedir.⁵⁰ Kırâat ıstılahında ise, okunuşunda ihtilaf vâki olan, üzerine kıyas yapılamayan,⁵¹ belli bir kaideye dayanmayan, Kur’ân’da dağınık halde bulunan ihtilaflardır.⁵² Ferş-i hurûf kapsamına giren farklılıklar zaman zaman kelimenin yapısında ve manasında değişiklik meydana getirebilmektedir. Bu tarz farklılıkların temel özelliği herhangi bir kural ile tanımlanamamalarıdır. Örneğin Bakara Sûresi وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ⁵³ âyetinde⁵³ altı çizili fiili, Nâfi, İbn Kesîr ve Ebû Amr, müfâale kalıbında يَخْدَعُونَ şeklinde okurken, Nisâ Sûresi وَهُوَ خَادِعُهُمْ⁵⁴ âyetinde⁵⁴ aynı fiili bütünKurrâ ittifakla يَخْدَعُونَ şeklinde okumuştur.⁵⁵ Bu konuya ilişkin bir örnek de çalışmamızın konusu olan Tâ-hâ sûresinden verelim. Sûrenin الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ مَهْدًا⁵⁶ âyetinde⁵⁶ altı çizili kelimeyi Âsım, Hamza, Kisaî ve Halefû’l-Aşir مَهْدًا , diğerKurrâ ise “Mim” harfini kesralı, “Hâ” harfinden sonra da bir elif getirmek suretiyle مِهْدًا şeklinde okumuşlardır. Bu kelime, Zuhurf Sûresinde de (الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ مَهْدًا وَجَعَلَ فِيهَا سُبُلًا لَّعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ)⁵⁷ aynı imamlar tarafından aynı şekilde okunmuştur. Fakat aynı kelime Nebe Sûresinde (أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ)⁵⁸ bütün imamlar tarafından ittifakla مِهْدًا şeklinde okunmuştur.⁵⁹ Her üç âyet de Allah Tealâ’nın yeryüzünü insanlar için hazırladığını, onların ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde düzenlediğini anlatmaktadır. مَهْدًا ve مِهْدًا kelimeleri de arzın insanlar için düzenlenmiş, hazırlanmış bir yer olduğunu ifade etmek için kullanılmış kelimelerdir. Fakat görüldüğü gibi bazı imamlar kelimeyi farklı âyetlerde farklı formlarda okumuştur. Ferşî farklılıkların herhangi bir kural çerçevesinde tanımlanamayan bu özelliği sebebiyle “Kırâat tâbi olunan bir sünnettir, geldiği şekil üzere mebnidir, o konuda görüş beyân edilmez” denilmiştir.⁶⁰

⁵⁰ İbn Manzûr, *Lisanü’l-Arab*, Dâr Sâder, Beyrut, 1993, c.6, s.326.

⁵¹ Zerkani, *Menahil*, c.1, s. 441.

⁵² Nihat Temel, *Kırâat ve Tecvid Istılahları*, s. 51.

⁵³ Bakara 2/9.

⁵⁴ Nisâ 4/142.

⁵⁵ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2, s. 207; Dimyâtî, *İthâf*, s. 170.

⁵⁶ Tâ-hâ 20/53.

⁵⁷ Zuhurf 43/10.

⁵⁸ Nebe 78/6.

⁵⁹ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2, s.320 ; Dimyâtî, *İthâf*, s. 383.

⁶⁰ Muhammed Salim Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti’n-Neşr fi’l-Kırâati’l-Aşr*, Dâru’l-Cîl, Beyrut, 1997, c.3, s. 41.

C. KIRÂAT İLMİNİN TARİHİ SEYRİ

1. Hz. Peygamber Devri

a. İlk Dönemlerde Kur'ân'ın Kırâati ve Kitâbeti

Kur'an-ı Kerîm Cebrâil tarafından Hz. Peygamber'e vahiy yolu ile indirilmiştir. Hz. Peygamber de kendisine vahyolunan âyetleri önce ezberlemiş, sonra da okuma yazma bilen ashabı arasından seçtiği vahiy kâtiplerine bu âyetleri yazdırmıştır. Yazılan âyetlerin hangi sûrenin hangi bölümüne konulacağını yine kendisi belirlemiştir.⁶¹ Kur'ân'ın ilk defa ne zaman yazılmaya başlandığı hususunda kesin bilgiler olmamakla birlikte, peygamberliğin ilk yıllarından itibaren yazıldığına işaret eden rivâyetler bulunmaktadır. Risaletin beşinci yılına tekabül eden ve Hz. Ömer'in İslam'a girişinin anlatıldığı olayda, Hz. Ömer'in kız kardeşinin elinde, Tâ-hâ Sûresine ait yazılı Kur'ân sayfelerinin bulunduğu bahsedilmektedir.⁶²

Hz. Peygamber devrinde vahiy kâtipleri tarafından yazılan Kur'ân nüshalarının Hz. Peygamber'in evinde biriktirilmesi yanında,⁶³ müslümanlar kendi imkânlarıyla bulabildikleri parşömen, dabaklanmış deri parçaları, tahta levhalar, hayvanların kürek kemikleri, üzerine yazı yazmaya elverişli yumuşak beyaz taşlar, hurma ağacı yaprakları gibi yazı malzemelerinin üzerine kendileri için Kur'ân metnini kopyalamışlardır.⁶⁴

Kur'ân'ın yazılması dışında Hz. Peygamber inen vahiyleri kadın erkek bütün Müslümanlara tebliğ etmiş, kendisi Kur'ân'ı doğru ve güzel okuduğu gibi, ashabına da bu yönde telkinde bulunmuştur. O, ashabına Kur'ân'ı talim ederken dinleyenin kolaylıkla anlayacağı şekilde ve acele etmeden okumuş, genellikle her bir âyetin sonunda vakfetmiştir.⁶⁵ “Sizin en hayırlınız Kur'ân'ı öğrenen ve öğreteninizdir”⁶⁶ diyerek, ashabını Kur'ân öğrenme ve öğretmeye teşvik etmiştir. Ayrıca Kur'ân'ı okuyan ve onu anlamaya çalışanların, Allah katında saygın bir yeri bulunan ve adına “sefere” denilen

⁶¹ Buhârî, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 4; Tirmizî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 10.

⁶² Muhammed Hamidullah, *Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2016, s. 41.

⁶³ Ahmed Aliyyü'l-İmam, *Tarih ve Dilbilimi Kaynakları Işığında Kur'ân'ın 10 Kırâati*, İnkılâb Yayınları, İstanbul, 2010, s. 51.

⁶⁴ Hamidullah, *a.g.e.*, s. 43.

⁶⁵ Buhârî, “*Fedâilü'l-Kur'an*”, 29.

⁶⁶ Buhârî, *Fedâilü'l-Kur'an*, 21; Tirmizî, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 15.

meleklerle komşu olacağını müjdelemiştir.⁶⁷ Ashabı arasında Kur'ân öğrenen ve okuyanları öven Hz. Peygamber, toplum nezdinde onları onurlandırmıştır. Bir defasında Übey'e: "Allah bana, Kur'ân'ı sana okutmamı emretti" deyince, Übey: "Allah beni sana isim olarak söyledi mi?" diye hayretle sormuş, Hz. Peygamber de "Evet" cevabını vermiştir.⁶⁸ Yine Hz. Peygamber Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye: "Ey Ebû Mûsâ! Sana, Dâvûd Peygamber'in nağmelerinden ve güzel okumalarından bir nağme verilmiştir"⁶⁹ buyurmuştur.

Hicretten sonra Hz. Peygamberin mescidi Kur'ân öğretimi yapılan bir yer halini almıştır. Mescitte suffe ashabı denilen talebe topluluğu, zamanlarının büyük bir kısmını burada ilim tahsil ederek (özellikle Kur'ân öğrenerek ve öğreterek) geçirmiştir. Bir süre sonra mescitteki kapasite yetersiz kalınca peygamberimiz tarafından Medine'nin çeşitli yerlerinde okullar açılmıştır.⁷⁰ Bütün bu faaliyetler Kur'ân öğrenme ve öğretmeye yönelik ilgiyi artırmıştır. Hatta ashabin Kur'ân öğrenimine rağbetini gösteren bir rivâyete göre, Hz. Peygamber Mescid-i Nebevi'de Kur'ân okuyup secde âyetine denk geldiğinde ashabına secde yapmalarını söylemiş, mescitteki kalabalık ve sıkışıklıktan dolayı ashabin secde yapacak yer bulmakta zorlandığı nakledilmiştir.⁷¹ Başka bir rivâyete göre ise, birbirlerini şaşırtmasınlar diye mescitte yüksek sesle Kur'ân okuyan ashabına seslerini kısımlarını emretmiştir.⁷² Bütün bu rivâyetler ashabin Kur'ân'ı öğrenmede ne kadar azimli olduğunu göstermektedir. Bu azim ve gayretin bir sonucu olarak da birçok sahâbî Kur'ân'ın ya tamamını veya bir kısmını ezberlemiştir. Hicretin dördüncü yılında meydana gelen ve 70 hafızın şehit edildiği Bi'rîmaûne hadisesi, Hz. Peygamber devrinde Kur'ân hafızlarının ne kadar çok olduğunu göstermesi bakımından önemli bir olaydır.⁷³

Kur'an talim ve tedrisinin bir parçası olarak değerlendirilebilecek başka bir husus da, her yıl ramazan ayında, Cebrâil'in Hz. Peygamber'e gelerek o ana kadar nazil olan

⁶⁷ Tirmizî, "*Fedâilü'l-Kur'ân*", 13; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî b. Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*, Trc. Haydar Hatipoğlu, Karaman Yayınları, İstanbul, 1983, (1-10) "*Edep*", 52.

⁶⁸ Buhârî, "*Menâkibü'l-Ensâr*", 16, "Tefsir", 98; Müslim, "*Salâtü'l-Müsâfirîn*", 245, 246, "*Fedâ'ilü's-Sahâbe*", 121, 122.

⁶⁹ Buhârî, "*Fedâ'ilü'l-Kur'ân*", 31.

⁷⁰ Abdurrahman Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, Emin Yayınları, Bursa, 2011.s. 38.

⁷¹ Müslim, *Mesâcid*, 104.

⁷² Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî el-Ezdi, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, Dar-u İbn Hazm, ts. (1-5) "*Salât*", 315.

⁷³ Ayrıntı için bkz. Ahmet Önkâl, "*Bi'rîmaûne*", DİA, TDV Yayınları İstanbul, 1992, c.6, s. 195-196.

âyetleri okuması ve Hz. Peygamber'in de ona mukabele etmesidir. Bu hadiseye "arzâ" denilmektedir. Cebrail ve Hz. Peygamber arasında cerayan eden bu olaya ashaptan bazıları da şahitlik etmiştir.⁷⁴ Bu faaliyet ile âyetlerin tertibi ve tilaveti gözden geçirilmiştir. Her sene ramazan ayında bir kere olan arzâ, Hz. Peygamber'in vefat edeceği yıl iki kez olmuştur. Hz. Âişe'nin bildirdiğine göre Peygamberimizin kızı Fâtıma şöyle demiştir: "(Babam) Nebî bana gizlice dedi ki: Cebrâil bana her sene Kur'ân'ı arz ediyor, bu yıl ise iki defa arz etti. Öyle sanıyorum ki ecelim gelmiştir."⁷⁵

b. Kırâat ve Yedi Harf

Rasûlullah döneminde Kur'ân kırâatine dair üzerinde durulması gereken en önemli konulardan biri de, kelimeleri farklı vecihlerle okumaya imkân sağlayan yedi harf ruhsatının verilmesidir. Temelinde Müslümanlara Kur'ân kırâatinde kolaylık sağlama amacı taşıyan yedi harf ruhsatı, kırâat ilminin doğuşunda da önemli bir yer işgal etmektedir. Yedi harf ruhsatına dair nakledilen ve pek çok güvenilir kaynaktan yer alan bir rivâyete göre Hz. Ömer, Hişam b. Hakîm isimli sahabenin namaz kılarken Furkân sûresini kendisinden farklı bir şekilde okuduğunu duymuş. Bu duruma sinirlenen Hz. Ömer, namazı bitince Hişam'a Furkân sûresini bu şekilde okumayı kimden öğrendiğini sormuş. Hişam, bunu Rasûlullah'tan öğrendim deyince, Hz. Ömer aynı sûreyi kendisinin de Rasûlullah'tan öğrendiğini, fakat onun okuduğundan farklı olduğunu söyleyip, Hişam'ı yakasından tutarak doğruca Hz. Peygamber'n yanına götürmüş ve Hişam'la arasında geçen diyalogu anlatmış. Rasûlullah Hişam'a sûreyi okumasını söylemiş ve Hişam da ondan öğrendiği gibi okumuş. Hişam okumayı bitirince Hz. Peygamber "Böyle nazil oldu" demiş. Daha sonra Hz. Ömer'e dönerek ondan da aynı yeri okumasını istemiş. Hz. Ömer de Rasûlullah'tan öğrendiği şekliyle sûreyi okumuş. Bunun üzerine Hz. Peygamber yine "Böyle nazil oldu" buyurmuş ve devamında "Şüphesiz ki bu Kur'ân yedi harf üzere nazil olmuştur. Ondan kolayınıza geleni okuyun" demiş.⁷⁶

Bu ve buna benzer birçok rivâyette, Kur'ân'ın yedi harf üzere inzul olunduğu beyan edilmektedir. Fakat bu rivâyetlerde yedi harfin mahiyetine dair herhangi bir açıklama bulunmamaktadır. Bu sebeple yedi harfin ne anlama geldiği hakkında âlimler tarafından pek çok açıklama yapılmış, fakat her âlim meseleyi kendi anlayışına göre

⁷⁴ Hamidullah, *Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, s. 43.

⁷⁵ Buhârî, "Fedâ'ilü'l-Kur'ân", 7.

⁷⁶ Buhârî, *Fedâ'ilü'l-Kur'an*, 5, 27; Müslim, *Salâtü'l-Müsâfirîn*, 270; Tirmizî, *Kırâat*, 11.

değerlendirdiği için yedi harfin ne olduğu net olarak belirlenememiştir. Örneğin yedi harf için, “*ne olduğu anlaşılmayan müteşâbih bir deyimdir*” diyenler olduğu gibi, “*yedi Arap kabilesinin lehçesidir*” diyenler de olmuştur. Veya yedi harften kasıt “*aynı manaya gelen değişik lafızların yedi vechidir*” diyenler olduğu gibi, “*belirli bir sayının kastedilmediği çokluk ifadesidir*” diyenler de olmuştur.⁷⁷

Burada yedi harfin ne anlama geldiği hususundan bağımsız olarak şunu da belirtmek gerekir ki, mütevâtir kırâatlerdeki farklılıkların büyük bir kısmının lehçesel uygulamalarla yakın ilişkisi vardır. Örneğin “feth” uygulaması Kureyş, Sakif, Hevazin ve Kinâne kabilesine, “imâle” uygulaması Temim, Kays, Esed, Tay, Bekir b. Vail, Abdülkays, Tağlib kabilesine has bir kullanımdır. Aynı şekilde, “izhar” uygulaması Hicazlılarda, “idğam” uygulaması Temimliler’de görülen bir kullanımdır.⁷⁸ Bu bakımdan herhangi bir kelimenin, farklı kabilelerde farklı şekilde telaffuz edilmesi bu uygulamaların kaçınılmaz bir sonucudur.

Hiz. Peygamber’in mensub olduğu kabile Kureyş kabilesidir ve Kur’ân kırâatinin Kureyş lehçesi ile yakın bir ilişkisi vardır. İleride de değinileceği üzere Hiz. Osman, Kur’ân metnini istinsah edecek heyete, herhangi bir kelime üzerinde ihtilaf ettiklerinde, onu Kureyş lehçesi ile yazmalarını, zira Kur’ân-ı Kerîm’in Kureyş lehçesine göre indiğini belirtmiştir.⁷⁹ Özellikle Medine döneminde çevre kabilelerden İslâm’a girişler artınca, yeni Müslüman olan bu insanlar, bazı âyetlerde Kureyş lehçesine has bir kelimeyi telaffuz etmede veya anlamada birtakım güçlükler yaşamışlardır. İşte bu gibi durumlarda Hiz. Peygamber, o kişilerin kendi lehçesinde, aynı anlamı içeren farklı bir kelimeyi kullanmalarına izin vermiştir.⁸⁰ Kaynaklarda bu duruma ilişkin anlatılan bir rivâyete göre, İbn Mes’ud Arap olmayan bir kişiye Kur’ân okuturken, bu şahıs طَعَامُ الْإِثْمِ⁸¹ âyetini telaffuz etmekte zorlanmış, bunun üzerine İbn Mes’ud bu kişiye, söz konusu âyeti aynı anlama gelen başka bir ifadeyle, طَعَامُ الْفَاجِرِ şeklinde okumasını söylemiştir.⁸² Bunun gibi kabilelerin idğam, izhar, feth, imale, beyne vb... uygulamalardaki lehçesel farklılıkları, yedi harf ruhsatı sayesinde Kur’ân ifadelerine ve okunuş tarzına yansımıştır.

⁷⁷ Yedi Harfin ne olduğuna dair bazı görüşler için bkz. Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Nüzûlü ve Kırâati*, s. 63-101; Çetin, *Kur’ân-ı Kerîm’in İndirildiği Yedi Harf ve Kırâatlar*, s. 112-149.

⁷⁸ Altundağ, “*Sahih Kırâatlerin Arap Lehçeleriyle İlişkisi Üzerine*”, s. 31-47.

⁷⁹ Buhârî, *Fedailü’l-Kur’an*, 3.

⁸⁰ Dağ, *Tarihsel Perspektif ve Problematik Sorgulaması Bağlamında Kırâat İlminde İhticac Olgusu*, s. 28.

⁸¹ Duhân, 44/44.

⁸² Süyûtî, *el-İtkân*, c.1, s.168.

Diğer taraftan yedi harfe dair bütün hadisler incelendiğinde, bu ruhsatınKur’ân kırâatine yönelik bir kolaylık sağlamayı hedeflediği söylenebilir. Bu konuya dair nakledilen bir rivâyette, Hz. Peygamber Cebrâil’e hitaben: “Ben okuma yazma bilmeyen ümmi bir topluma gönderildim. Onlar arasında ihtiyar kadın ve erkekler, hiç kitap okumamış kimseler vardır” deyince, Cebrâil: “Ey Muhammed! Muhakkak ki bu Kur’ân yedi harf üzere indirilmiştir” cevabını vermiştir.⁸³

Yedi harf ruhsatının veriliş hikmetini açıklayan bu hadise göre peygamberimiz, toplumdaki farklı eğitim düzeyine sahip kişileri düşünerek onlara Kur’ân kırâati konusunda kolaylık sağlanmasını talep etmekte ve bu talebinin kabul edildiği anlaşılmaktadır.

İbn Kuteybe (276/889) yedi harf ruhsatının pratik faydasına dair yaptığı açıklamada şöyle demiştir: “*Şâyet kabilelerden her biri çocukluğunda, gençliğinde ve erişkinliğinde alıştığı dilinden vazgeçmekle emrolunsaydı, bu onlara zor gelir ve büyük bir yük olurdu. Ve bu da ancak uzun bir eğitim, dili zorlama ve âdetlerden ilgiyi kesmekle mümkün olurdu. İşte yüce Allah, diğer dini konularda olduğu gibi, lehçeleri konusunda da Müslümanlara rahmet ve lütfuyla muamele ederek genişlik ve kolaylık sağlamıştır.*”⁸⁴ İşte Kur’ân kırâatinde sağlanan bu kolaylık İslam’a girişleri hızlandırdığı gibi İslamiyet’in daha kolay ve süratle yayılmasına da zemin hazırlamıştır.

2. Sahabe Devrinde Kırâat

Sahabe devrinde kırâat faaliyetleri açısından öne çıkan önemli iki olay, Hz. Ebû Bekir’in Kur’ân’ı cem’i (derlemesi) ve Hz. Osman’ın istinsah (çoğaltma) faaliyetidir. Bilindiği gibi Hz. Peygamber devrinde Kur’ân-ı Kerîm gerek yazıyla ve gerekse ezberlenmek suretiyle insanların hafızalarında koruma altına alınmıştı. Hz. Peygamber inen bir âyeti hemen vahiy kâtiplerine yazdırır, daha sonra bu âyetin hangi surenin hangi bölümüne konulacağını söylerdi. Çeşitli yazı malzemelerine yazılan bu âyet nüshaları Hz. Peygamber’in evinde muhafaza edilirdi. Başka bir görüşe göre ise diğer sahabîlerin yeni inen âyetleri kopyalamasına imkân tanımak için, bu nüshalar vahiy kâtibinin yanında kalırdı.⁸⁵ Yirmi üç yıl boyunca peyder pey inen âyetler bu şekilde yazılıp kayıt altına

⁸³ Tirmizî, *Kırâat*, 11.

⁸⁴ Abdurrahman Çetin, *Kur’ân-ı Kerim’in İndirildiği Yedi Harf ve Kırâatlar*, s. 164.

⁸⁵ Mehmet Emin Maşalı, *Kur’ân’ın Metin Yapısı*, Otto Yayınları, Ankara, 2015, s. 47.

alınmış, fakat yazılan bu nüshalar iki kapak arasına alınıp bir kitap haline getirilmemişti. Ku'ân'ın Hz. Peygamber devrinde bir kitap haline getirilemeyişi hakkında bazı sebepler sıralanmıştır. Bunlar arasında, Hz. Peygamber hayatta olduğu için böyle bir şeye ihtiyaç duyulmaması, zaman zaman bazı âyetlerin bir diğeriyle neshediliyor olması, vahyin nüzûlü devam ettiği için âyet ve sûrelerin tertibinin nüzul sırasına göre değil, Hz. Peygamberin gösterdiği yere yazılması, son inen vahiy ile Hz. Peygamberin vefatı arasındaki sürenin vahiy malzemesini derlemeye imkân tanıyacak kadar geniş olmaması⁸⁶ gibi bazı gerekçeler vardır. Sayılan bu sebeplerden ötürü Kur'ân asr-ı saadette bir kitap haline getirilememiştir. Fakat Hz. Peygamberin vefatından sonra cereyan eden bazı olaylar, yazılı nüshaların bir araya getirilip iki kapak arasına alınarak mushaf haline getirilmesini zorunlu kılmıştır.

a. Hz. Ebû Bekr'in Kur'ân'ı Cem'i

Müslümanlar Hz. Peygamber'in sağlığında herhangi bir meselede ona müracaat edip sorunlarını hallediyorlardı. "...Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah'a ve âhirete gerçekten inanıyorsanız- onu, Allah'a ve peygamberine götürün..."⁸⁷ emri gereğince, özellikle dini alanla ilgili meselelerde onun verdiği hüküm herkes tarafından kabul ediliyordu. Hz. Peygamber dini alanda tek otorite olarak, her türlü sorunun çözümünde müracaat edilen yegâne kişiydi. Hz. Peygamber'in vefatından sonra ise Müslümanların müracaat edebilecekleri kaynak, Kur'ân ve Hz. Peygamberin sünnetiydi. Hz. Ebû Bekir döneminde yaşanan ridde savaşları, Kur'ân hafızı birçok sahabînin hayatını kaybetmesine neden olmuştu. Bu durum, İslam'ın en temel kaynağı olan Kur'ân'ın yok olması tehlikesini beraberinde getiriyordu. Zira Kur'ân-ı Kerîm Hz. Peygamber devrinde gerek yazıyla ve gerekse ezberlenmek suretiyle koruma altına alınmıştı. Birçok Kur'ân hafızının savaşlarda şehit olması, Kur'ân'ın bu dayanaklardan birini, yani ezberle korunma yöntemini yitirme tehlikesiyle karşı karşıya kalması anlamına geliyordu.⁸⁸

Bu dönemde yapılan Yemâme Savaşında Kur'ân'ı ezbere bilen birçok sahabî şehit olmuştu. Bu durum Hz. Ömer'i telaşlandırmış, Hz. Ebû Bekir'e gelerek Kur'ân'ın cem edilmesi teklifinde bulunmuştur. Hz. Ebû Bekir ilk başta Rasûl-i Ekrem'in yapmadığı bir

⁸⁶ Maşalı, *Kur'ân'ın Metin Yapısı*, s. 46; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kırâati*, 164-165.

⁸⁷ Nisa 4/59.

⁸⁸ Maşalı, *a.g.e.*, s. 50.

işî kendisinin yapamayacağını belirtse de sonradan bu işe kalbi mutmain olmuş, Hz. Ömer'in teklifini kabul etmiş ve Kur'ân'ı derleme hususunda Zeyd b. Sâbit'i görevlendirmiştir. Zeyd bu görev kendisine verilince: “Allah’a yemin ederim ki, bana bir dağı taşımayı teklif etselerdi, Kur’ân’ın toplanması hususundaki bu görevden bana daha ağır gelmezdi” diyerek kendisine tevdi edilen bu görevin ağırlığını vurgulamıştır.⁸⁹

Bu olayda Hz. Ömer'i harekete geçiren şey hiç şüphesiz hafız sahabîlerin şehit olmasıyla bazı âyetlerin yok olabileceği endişesidir. Kur'ân'ı derleme işinde Zeyd bin Sâbit'e, Hz. Ömer ve Ubey b. Ka'b başta olmak üzere bazı sahabîlerin de yardımında bulunduğu bildirilmiştir.⁹⁰ Derleme işi yapılırken Hz. Ömer ve Zeyd'in mescidin kapısında beklediği, ellerinde yazılı vahiy malzemesi bulunanların iki şahitle birlikte gelerek bu malzemeleri Zeyd'e teslim ettiği, daha sonra da bu getirilen nüshaların son arza dikkate alınarak kontrol edilip yazıldığı bildirilmiştir.⁹¹ Bu faaliyet esnasında bu kriterlere uymayan nüshalar kabul edilmemiştir. Diğer taraftan, Tevbe Sûresinin son iki âyetine ait nüshalar yalnızca Huzeyme b. Sâbit el-Ensâri adlı sahabîde bulunmuş, Hz. Peygamber tarafından bu sahabînin şahitliği iki kişinin şahitliğine eşit tutulduğu için, söz konusu âyetler bir istisna olarak sadece onun şahitliği ile kabul edilmiştir.⁹²

Hz. Ebû Bekir zamanında derlenen bu mushaf üzerinde herkes ittifak etmiş, itiraz eden çıkmamıştır. Aynı zamanda derlenen bu mushafta Hz. Peygamber'in yedi harf ruhsatından kaynaklanan kırâat ihtilafları da muhafaza edilmiştir.⁹³ Derlenen ve bir araya getirilen sahifeler vefat edinceye kadar Hz. Ebû Bekir'de kalmış, daha sonra Hz. Ömer'e geçmiş, onun vefatından sonra da kızı ve aynı zamanda Hz. Peygamber'in zevcesi olan Hz. Hafsa'ya (ö 45/665) geçmiştir.⁹⁴

b. Hz. Osman'ın Kur'ân'ı İstinsahı

Hz. Ebûbekir'in vefatından sonra onun yerine Hz. Ömer halife olmuştur. Bu devrin en belirgin özelliği “devletin teşkilatlanması ve fetihler”dir. Halife seçilen Hz. Ömer, (hilafeti 13-23/634-644), Hz. Ebu bekir döneminde Irak, İran ve Suriye istikametlerinde düzenlenen fetih faaliyetlerini sürdürmüştür. Başta Kadisiye ve

⁸⁹ Buhârî, *Fedailü'l-Kur'an*, 3, 4; Tirmizî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 10.

⁹⁰ Suyûtî, *el-İtkan*, c.1, s. 248.

⁹¹ Birişik, *Kırâat İlmi ve Tarihi*, s. 35; Maşalı, *Kur'ân'ın Metin Yapısı*, s. 50.

⁹² Buhârî, *Tefsir* 33/3, *Fedailü'l-Kur'ân*, 3, *Menâkıb*, 3; Tirmizî, *Tefsîri'l-Kur'ân* 10.

⁹³ Zerkânî, *Menâhil*, c.1, s. 253-254.

⁹⁴ Buhârî, *Fedailü'l-Kur'ân*, 3, Suyûtî, *el-İtkan*, c.1, s. 203.

Nihavend savaşları olmak üzere onun zamanında önemli zaferler kazanılmış, Irak, İran, Suriye, Filistin, Mısır ve İskenderiye fethedilmiştir. Diğer taraftan sınırları genişleyen İslam devletini, illere ilçelere bucak ve köylere göre idari bir taksime tabi tutan ilk devlet başkanı Hz. Ömer'dir. Onun devrinde İslam ülkesi Mekke, Medine, Suriye, Cizre, Basra, Kûfe, Mısır ve Filistin olmak üzere sekiz idari bölgeye ayrılmıştır. Bu bölgeler kendi içlerinde de çeşitli bölümlere tabi tutulmuşlardır.⁹⁵ İslam devletinin sınırlarının genişlediği ve devletin teşkilatlandığı bu dönemde, Kur'ân eğitim ve öğretimi de aynı hızla devam etmiştir. Hz. Ebûbekir zamanında iki kapak arasına toplanıp Mushaf haline getirilen Kur'ân'ın kitabeti ile ilgili bu dönemde herhangi bir çalışma yapılmamış, fakat fethedilen yeni bölgelere Kur'ân muallimleri göndermek ve buralarda yeni medreseler açmak suretiyle Kur'ân eğitim ve öğretimine devam edilmiştir. Kaynakların belirttiğine göre Kûfe'de İbn Mes'ûd, Basra'da Ebû Mûsa el Eş'ari, Şam'da Ubey b. Ka'b ve Ebû'd-Derda Kur'ân muallimi olarak görevlendirilmiş ve bu beldelerde onların kırâati meşhûr olmuştur.⁹⁶

Hz. Osman halife olunca fetihler aynı hızla devam etmiştir. Bu dönemde devletin sınırları alabildiğine genişlemiş, müslümanlar Orta Asya'dan Avrupa'nın bazı bölgelerine kadar uzanan geniş bir alanda egemenlik kurmuşlardır.⁹⁷ Yeni fethedilen yerlerde tebliğ faaliyetlerinin yanında Kur'ân hocalığı da yapacak âlim ve Kurrâ sahabîler görevlendirilmiştir. Ancak devletin sınırları çok genişlediği için o günün şartları gereği her bölgeye konunun uzmanı sahabe gönderme imkânı da olmamıştır. Bunun sonucunda ahalisi Arap olsun veya olmasın bazı bölgelerde, başta o dönem Arap yazısının noktasız ve harekesiz bir karaktere sahip olmasından kaynaklanan bazı sebeplerden ötürü, müslümanlar Kur'ân metnini okumada zorluklar yaşamış ve bölgeler arasında Kur'ân kırâatine dair farklılıklar oluşmaya başlamıştır. Buna her muallim sahabînin yedi harf ruhsatına bağlı olarak, Kur'ân'ı kendi öğrendiği şekliyle öğretmesi de eklenince, bu durum kırâatte farklılıkların derinleşmesine sebep olmuştur.⁹⁸ O dönemde farklı bölgeler bir yana, Medineli müslümanlar arasında bile farklı kişilerin farklı kırâatleri öğretmesi, bu alandaki ihtilafları ileri boyutlara taşımıştır. Rivâyete göre bazı kişiler kendi öğrendiği

⁹⁵ Sabri Hizmetli, “Genel Olarak Raşit Halifeler Dönemi Olayları: Sonuçları ve Etkileri”, Ankara, A.Ü.İ.F.D, 1999, c. 39, s. 37.

⁹⁶ Zerkânî, *Menâhil*, c.1, s. 255; Zeynel Abidin, Aydın, *Kur'ân'ın Metinleşme Tarihi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2017, s. 127.

⁹⁷ Hizmetli, “a.g.m”, s. 43.

⁹⁸ Aydın, *a.g.e*, s. 127.

kırâat dışındaki diğer okuyuşları inkâr eder duruma gelmiştir. Bu durum Hz. Osman’a intikal edince, onun Medinelilere hitaben: “Sizler Medine’de, benim yanımda Kur’ân kırâati konusunda hata yapıyor ve ihtilafa düşüyorsunuz. Bu durumda diğer bölgelerde yaşayanlar sizden daha çok hata yapar ve ihtilaf ederler. Aranızdaki bu tartışmalara son verip bir araya gelin ve müslüman topluma rehber olacak bir Kur’ân yazın”⁹⁹ dediği bildirilmiştir.

Yukarıdaki rivâyetten anlaşıldığı üzere, hilafet merkezi Medine’de bile yedi harf ruhsatının sağladığı serbestlikten kaynaklanan kırâat ihtilafları oldukça yaygınlaşmış, Kur’ân kırâatini bir hocadan tedris eden bir kişi, başka bir hocanın kırâatini inkâr eder olmuştur. Bu ihtilafların önünü almak isteyen Hz. Osman ise bir imam mushaf yazdırmak suretiyle kırâatteki ihtilafların önüne geçmek istemiştir. Anlaşılan o ki, Hz. Ebûbekir devrinde derlenen mushaf ve müslümanların kendi yanlarında bulunan şahsi Kur’ân nüshaları, mevcut kırâat ihtilaflarını barındırmakta, bu sebeple Hz. Osman, müslümanlar arasında kırâat birliğini sağlayacak şekilde mushafın tekrar yazılması gerektiğini düşünmektedir.

Kaynaklarda Hz. Osman döneminde Kur’ân’ın istinsahına gerekçe olarak gösterilen olaylardan birisi, hatta en önemlisi de şöyledir. Hicri 25. yılda Ermenistan ve Azerbaycan’ın fethine katılan Iraklı ve Suriyeli askerlerin Kur’ân kırâatine dair ihtilaflarına ve münakaşalarına şahit olan Huzeyfe b. Yeman (ö.36), gördüğü manzaradan çok rahatsız olmuş ve bu rahatsızlığını Medine’ye döndüğünde Hz. Osman’a bildirmiştir. Rivâyete göre Huzeyfe b. Yeman Halifeye gelerek şöyle demiştir: “Ey müminlerin emiri! Kitap hakkında yahudiler ve hristiyanlar gibi ihtilafa düşmeden bu ümmetin imdadına yetiş.”¹⁰⁰

Bu hadise, fetihler sonucu sınırları oldukça genişleyen islam devletinin çeşitli bölgelerinden gelen müslüman askerlerin, kendi bölgelerinde öğrendiği kırâati benimseyip, diğer bölgelerde öğretilen kırâatlere ihtiyatla yaklaştığını göstermektedir. Huzeyfe’nin bu ikazı üzerine, eğer önlem alınmazsa müslümanlar arasında kırâat ihtilaflarına bağlı daha büyük kutuplaşmaların olacağını anlayan Hz. Osman, sahabenin ileri gelenleriyle istişareler yapmak suretiyle onların da bu husustaki görüşlerini almıştır.

⁹⁹ Ebû Bekr Abdullah b. Ebî Dâvûd Süleymân b. Eş’as es-Sicistânî, *Kitâbu’l-Mesâhıf*, Thk. Muhammed b. Abduh, El-Fârûku’l-Hadis, Kahire, 2002, s. 95.

¹⁰⁰ Buhârî, “*Fedâilü’l-Kur’ân*”, 3; Tirmizî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, 10.

Bütün bu değerlendirmeler sonunda, Hz. Ebûbekir devrinde derlenen mushaf esas alınmak suretiyle, yeteri kadar mushaf çoğaltılmasına ve bir okuyucuyla beraber beldelere gönderilmesine karar verilmiştir.¹⁰¹ İlk iş olarak Hz. Ebûbekir devrinde derlenen ve o esnada Hz. Peygamber'in eşi ve aynı zamanda Hz. Ömer'in kızı olan Hz. Hafsa'nın yanında bulunan mushaf, daha sonra iade edilmek üzere ondan istenmiştir. Akabinde istinsah faaliyetini icra etmek üzere Zeyd b. Sâbit, Saîd b. el-As, Abdurrahman b. ez-Zübeyr ve Abdurrahman b. el-Hâris'ten oluşan bir komisyon belirlenmiştir.¹⁰² Hz. Osman istinsah heyetini belirlerken, sahabe arasından kırâati ve kitabeti en güzel kişileri seçmiştir. Rivâyete göre Hz. Osman sahabeye: "İçimizde Arapçası en iyi olan kimdir?" diye sormuş, sahabe: "Saîd b. As'dır" demişler; "İçimizde yazısı en iyi olan kimdir?" diye sorunca ise, "Zeyd b. Sâbit'tir" demişlerdir. Bunun üzerine Hz. Osman: 'O halde Saîd okusun, Zeyd yazsın.' şeklinde talimat vermiştir.¹⁰³

Komisyon üyelerinden Zeyd b. Sâbit Medine'li, diğer üç üye ise Kureyşlidir. Asıl amacı Kur'ân kırâtinde birliği sağlamak olan Hz. Osman, komisyon üyelerine şu talimatı vermiştir: Kur'ân'daki herhangi bir kelimenin yazımı hususunda aranızda ihtilaf ederseniz, onu Kureyş lehçesine göre yazınız, çünkü Kur'ân Kureyş lehçesi ile nazil olmuştur.¹⁰⁴ Kaynakların bildirdiğine göre komisyon üyeleri arasında sadece Bakara Sûresi 2/248. âyette bulunan "التَّائِبُ" kelimesinin açık "te" ile mi, yoksa kapalı "te" ile mi yazılması hususunda ihtilaf çıkmış, Hz. Osman'ın talimatı gereği Kureyş lehçesine uygun olarak açık "te" ile yazılmasına karar verilmiştir.¹⁰⁵

İstinsah heyeti Kur'ân'ın cem-i faaliyetini, belirlenen birtakım esaslar çerçevesinde gerçekleştirmiştir. Buna göre:

1- Çoğaltma faaliyeti Hz. Ebûbekir döneminde derlenen mushaf esas alınarak gerçekleştirilecektir.

2- Çoğaltılan mushaflarda son arzada son şeklini bulmuş Kur'ân'ın tesbiti yapılacaktır. Yani tilaveti mensuh olan kırâatler bu nüshalarda yer almayacaktır.

3- Komisyon üyeleri arasında herhangi bir kelimenin yazımında lehçesel bir ihtilaf çıkarsa, o kelime Kureyş Lehçesine göre yazılacaktır.

¹⁰¹ Aydın, *Kur'ân'ın Metinleşme Tarihi*, s. 130.

¹⁰² Sicistânî, *Kitâbu'l-Mesâhif*, s. 88.

¹⁰³ Sicistânî, *a.g.e*, s. 101.

¹⁰⁴ Buhârî, *"Fedâilü'l-Kur'ân"*, 2; Sicistânî, *a.g.e*, s. 19.

¹⁰⁵ Tirmizî, *Tefsir*, *Tevbe* 9/17; Sicistânî, *a.g.e*, s. 19.

4- Birkaç nüsha yazılarak beldelere gönderilecek, örnek olarak gönderilen bu nüshalara uymayan kişisel mushaflar imha edilecektir.

5- Bu mushaflara bazı sahabîlerin şahsi mushaflarına yazdığı gibi âyetlerin yanına tefsiri açıklamalar yazılmayacaktır.

6- İstinsah edilen bu mushaflarda yedi harf ruhsatından kaynaklanan kırâat vecihleri korunacaktır.¹⁰⁶

İşte bu prensipler çerçevesinde icra edilen istinsah faaliyeti sonunda, Hz. Ebûbekir devrinde derlenen mushaftan yedi adet çoğaltılarak İslam belgelerine uzman bir okuyucuyla birlikte gönderilmiştir. Çoğaltılan nüshalardan birinin Medine’de bırakıldığı, diğerlerinin ise Mekke, Kûfe, Basra, Şam, Yemen ve Bahreyn’e gönderildiği rivâyet edilmiştir.¹⁰⁷ Bu mushaflarla birlikte Abdullah b. es-Sâib Mekke’ye, Muğire b. Ebû Şihab Şam’a, Ebû Abdurrahman es-Sülemi Kûfe’ye, Âmir b. Abdülkays Basra’ya kırâat hocası olarak tayin edilmiştir. Zeyd b. Sâbit ise Medine’nin hocası olmuştur.¹⁰⁸

İstinsah faaliyetinde yedi harften kaynaklanan kırâat vecihlerinin mushaflarda muhafaza edildiğini yukarıda belirtmiştik. Çünkü bu okuyuş şekilleri her biri Hz. Peygamber tarafından okunan ve ashaba öğretilen kırâat vecihleridir. Bu yüzden mushaflar belli harflerin ilavesi ve terki bakımından birbirinden ayrılarak, farklı kırâat vecihlerini gösterecek şekilde kaleme alınmıştır. Örneğin Şam mushaf’ında Bakara 2/116. âyetteki قَالُوا kelimesi “vavsız” yazılmışken, diğer Mushaflarda وَقَالُوا şeklinde “vavlı” yazılmıştır. Yine aynı sûrenin 132. âyetinde bulunan وَصَّى kelimesi Medine ve Şam mushaf’ında أَوْصَى şeklinde yazılırken diğer mushaflarda وَصَّى şeklinde yazılmıştır.¹⁰⁹

Hz. Osman istinsah edilen mushafları çeşitli beldelere gönderdikten sonra halkın elinde bulunan mushaf veya sahifelerin yakılması talimatını vermiştir. Çünkü bu mushaf veya sahifeler sahabîlerin kendileri için kaleme aldıkları, tertipleri birbirinden tamamen farklı, birbirlerine nisbetle şerh, izah ve tefsiri açıklamalar bakımından birtakım eksikleri veya fazlalıkları olan nüshalardır. Hz. Osman işte bu mushaf ve nüshalardan kaynaklanan kırâat farklılıklarının önünü alabilmek ve bu alandaki tartışmaları bitirebilmek için böyle bir teşebbüste bulunmuştur. Ancak o, bu konuda da ferdi hareket etmemiş, başından beri

¹⁰⁶ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Nüzûlü ve Kırâati*, s. 191-192.

¹⁰⁷ Sicistânî, *Kitâbu’l-Mesâhif*, s. 133.

¹⁰⁸ Zerkânî, *Menâhil*, c.1, s. 403; Birışık, *Kırâat İlmi ve Tarihi*, s. 41.

¹⁰⁹ Diğer bazı örnekler için bkz, Maşalı, *Kur’ân’ın Metin Yapısı*, s. 263-265.

olduğu gibi Müslümanların görüşlerine başvurup onlarla istişareler yaptıktan sonra böyle bir karar almıştır. Bundan dolayı da ashab-ı kiram Hz. Osman'ın bu uygulamasını çok yerinde bir hareket olarak kabul edip, çoğaltılan mushaflara uymayan şahsi nüshalarını imha etmişlerdir.¹¹⁰

Sonuç olarak Hz. Osman döneminde girişilen istinsah faaliyetiyle, Kur'ân kırâatine dair yaşanan tartışmaların büyük ölçüde önüne geçildiği gibi, Hz. Peygamberden tevatüren gelen kırâat vecihleri de mushaflara dağıtılmak suretiyle muhafaza edilmiştir.

3. Kur'ân'ın İstinsahı Sonrası Kırâat Faaliyetleri

Hulefâ-i Râşidîn döneminde fetih hareketleriyle birlikte devletin sınırlarının genişlediğini, fethedilen bölgelere Kur'ân okumayı ve dini bilgileri öğretecek sahabîlerin görevlendirildiğini daha önce belirtmiştik. Bu sahabîler gittikleri yerlerde Kur'ân'ı Rasûlüllah'tan öğrendikleri şekliyle öğretiyorlardı. Bu durum çeşitli bölgelerde Kur'ân kırâatine dair farklılıkların oluşmasına sebep oluyordu. Çünkü Hz. Peygamber devrinde yedi harf ruhsatıyla Kur'ân kırâatinde sağlanan kolaylık, bazı sahabîlerin kırâatinin bir diğerinden farklı olmasına imkân sağlıyordu. Hz. Osman bölgelerdeki kırâat farklılıklarını ortadan kaldırmak amacıyla Kur'ân'ı istinsah edip birkaç nüsha çoğaltarak merkez şehirlere gönderdi. Ardından herkesin önceki nüshalarını terkedip, kırâatini gönderilen yeni mushaflara göre yapmasını emretti. Bunun üzerine her bir şehir halkı okuyuşunu gönderilen bu yeni mushaflara göre yaptılar, bu mushafların imlasına uymayan eski okuyuşlarını terk ettiler. Diğer taraftan gönderilen bu mushaflara uyan farklı kırâatlerine ise devam ettiler. Bu nedenle de beldeler arasında okuyuş farklılıkları tamamen ortadan kalkmadı.¹¹¹

Hz. Osman mushaflarının kırâat farklılıklarını tamamen ortadan kaldırmaması, o günkü Arap yazı stili ile ilişkili bir durumdur. Çünkü mushafların istinsah edildiği dönemde Arap yazısında nokta ve hareke kullanılmamaktaydı. Mushaflarda harekelerin ilk olarak Ebu'l Esved ed-Düelî (ö.69/688) tarafından, Kur'ân'ın istinsahından otuz küsur

¹¹⁰ Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü*, M. Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 101.

¹¹¹ Ebû Muhammed b. Ebû Tâlib el-Kaysî el-Mekki *el-İbâne an-Meâni'l-Kırâât*, Nşr. Abdülfettah İsmail Şevkî, Mısır, ts. s. 48; Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kırâat İlmi*, s. 30.

yıl sonra kullanıldığı belirtilmektedir. Diğer taraftan birini diğerinden ayırt etmek için “be”, “te”, “se”, “cim” “ha”, “hi” gibi harflerin altına ve üstüne konan noktalar ise, ilk olarak Ebu’l Esved ed-Düeli’nin öğrencileri Nasr b. Asım el-Leysi (ö.89/708) ve Yahya b. Ya’mer el-Adevânî (ö.129/746) tarafından kullanılmıştır.¹¹² Bu sebeple Hz. Osman Mushaflarında bir kelimenin يَعْظُلُونَ mi, yoksa تَعْظُلُونَ mi okunacağı, nokta ve hareke kullanılmadığı için yazıdan anlaşılamamaktadır. Örneğin Fâtiha Sûresinin مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ ¹¹³ âyetinde bulunan مَلِكِ kelimesinin مَلِك ve مَلِك şeklinde, “mim” harfinin uzatılarak ve uzatılmadan okunduğu iki farklı kırâatı¹¹⁴ ve Kur’ân’da buna benzer birçok kırâat farklılığı, nokta ve hareke kullanılmadığı için çoğaltılan mushaflardan anlaşılamamaktadır. Dolayısıyla bu durum beldeler arasındaki kırâat farklılıklarının mushaf imlasının imkân tanıdığı ölçüde devam etmesine neden olmuştur.

Hz. Osman mushaflarının İslam beldelerinin geneline yayılmasından sonra, özellikle mushafların gönderildiği merkezlerde kırâat ilmi ve tedrisine yönelik faaliyetler hız kazanmıştır. Söz konusu ilim merkezlerinde kırâat âlimleri öncekilerden öğrendikleri, gerek ferşi hurûfa dair farklılıklar gerekse med, kasır, imâle, beyne gibi eda keyfiyetine dayalı farklılıklarda birtakım tercihler yapmışlar ve bu tercihlerini öğretmeye başlamışlardır.¹¹⁵ Örneğin kırâat imamı Nâfi’ (ö.169/785), tâbiûn nesline mensub yetmiş kişiden kırâat okuduğunu, bunlar içinde, üzerinde iki kişinin ittifak ettiği okuyuşlara kendi kırâatinde yer verdiğini, tek kalan okuyuşları ise almadığını belirtmektedir.¹¹⁶ Böylece bu âlimler öğrendikleri kırâatler arasından seçip okuttukları kırâatlerle meşhûr olmuşlar ve okuttukları kırâatler kendileriyle anılır olmuştur. Bu bakımdan bu kişilerin okuttuğu bu kırâat başkasına değil o kişiye izafe edilmiştir.¹¹⁷

Bu dönemde kırâat âlimleri kendilerine sahih nakille gelen okuyuşlar içerisinden mushaf hattıyla uyumlu olan okuyuşları tercih etmişler, muhalif olanları ise terk etmişlerdir. Daha sonra buna, o dönem hız kazanan Arap dili çalışmaları neticesinde tesbit edilen arap dili kurallarına uygunluk şartı da eklenmiştir. Nihâyet herhangi bir okuyuşun

¹¹² Aydın, *Kur’ân’ın Metinleşme Tarihi*, s. 202-204; Maşalı, *Kur’ân’ın Metin Yapısı*, s. 300 vd.

¹¹³ Fatiha 1/3.

¹¹⁴ Bkz. İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, c.1, s. 271.

¹¹⁵ Birişik, *Kırâat İlmi ve Tarihi*, s. 50.

¹¹⁶ İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-Seb’a fil-Kırâat*, s. 61-62; Maşalı, *Kur’ân’ın Metin Yapısı*, s. 350.

¹¹⁷ Çetin, *Kur’ân-ı Kerim’in İndirildiği Yedi Harf ve Kırâatlar*, s. 74.

kırâat olarak kabul edilebilmesi; onun sahih bir yolla nakledilmesi, mushaf hattına uygun olması ve Arap dili kurallarına uygun olması şartına bağlanmıştır.¹¹⁸

Kırâat âlimleri tarafından belirli kriterler çerçevesinde seçilip okutulan bu kırâatlerin, bir süre sonra bazı nedenlerden ötürü kayıt altına alınıp derlenmesi ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu nedenlerden birisi, mezhebi görüşleri teyit maksadıyla kırâat uydurulması faaliyetidir. Örneğin Mutezileden bazı kişiler Nisâ sûresinin 164. âyetinde cümlelerin failini mef'ul, mef'ulünü fail yapacak şekilde “ve kelle mallâhe mûsâ teklimen” şeklinde okumuşlardır. Aynı şekilde Râfıziler Kehf sûresinin 51. âyetini “ ve-mâ kuntu muttehîze'l-mudîlleyni aduden” şeklinde, “mudîllîne” kelimesini “mudîlleyni” biçiminde tesniye kılarak okumuşlar ve bununla Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'e göndermede bulunmuşlardır.¹¹⁹ İbnü'l-Cezerî'nin ifadesine göre bu dönemde kırâatlerin sayısı artmış, iyi ile kötü, doğru ile yanlış birbirine karışmış, bu sebeple de kırâatler konusundaki ihtilaflar artmıştır.¹²⁰ Bu şartlar altında bazı âlimlerin kırâatler konusunda birtakım tedbirler alarak konuya el atmasıyla söz konusu olumsuz durumların önüne geçilmiş ve kırâatlerin tasnifi yapılmıştır.

Bu alanda eser veren ilk müellif Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (ö.224/838)'dir. O yazmış olduğu “*Kitabu'l-Kırâât*” isimli eserinde yirmi beş kırâte yer vermiştir.¹²¹ Bunun dışında Ebû İshak İsmail b. İshak el-Cehdamî (ö.282/896) ve İbn Cerîr et-Taberî (ö.310/922) yaptıkları çalışmalarda yirmi küsur kırâati toplamışlardır.¹²² Kırâatlerin tedvininde en önemli şahsiyet ise İbn Mücahid (ö.324/935)'dir. O yazmış olduğu “*Kitâbu's-Seb'a fi'l-Kırâât*” isimli eserde kırâatlerin sayısını yedi ile sınırlandırmıştır. Onun dönemine kadar kırâatlerin sayısında bir sınırlamaya gidilmemiş, kırâatin sıhhat şartı için öne sürülen üç kriteri taşıyıp taşımadığına bakılmıştır. İbn Mücâhid ise merkez şehirlerde kırâati en meşhûr kişilerin kırâatini eserine almış, diğerlerini dışarıda bırakmıştır. Medine'de Nafi', Mekke'de İbn Kesîr, Kûfe'de Asım, Hamza ve Kisâî, Basra'da Ebû Amr ve Şam'da İbn Âmir, İbn Mücahid'in kırâatini aldığı imamlardır. Her ne kadar onun bu tasnifi önceleri tenkid edilse de zamanla kırâat eğitimi bu tasnif esas

¹¹⁸ Maşalı, *Kur'ân'ın Metin Yapısı*, s. 352.

¹¹⁹ Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kırâat İlmi*, s. 49.

¹²⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.1, s. 14-15.

¹²¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.1, s. 33-34.

¹²² Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kırâat İlmi*, s. 52-55.

alınarak yapılmıştır. Ebû Amr ed-Dâni (ö.444/1053)'nin kaleme aldığı “*et-Teysîr fi'l-Kırâati'seb*” ve Ebû Muhammed el-Kâsım b. Firrûh b. Halef er-Ruaynî eş-Şâtîbî (ö.590/1194)'nin kaleme aldığı “*Hırzû'l-Emânî ve Vechû't-Tehânî*” isimli eserler, kırâat eğitimi alanında İbn Mücahid'in yedili tasnifine göre hazırlanmış ve bu tasnifin şöhret bulmasında rol oynamış en önemli eserlerdir.¹²³

İbn Mücahid'in muasırı İbn Mihran en-Nisabûrî (ö.381/992) ise “*el-Ğâye fi'l-Kırâati'l-Aşr*” adlı eserinde yedili tasnife üç imamın kırâatini eklemek suretiyle “Kırâat-i Aşere” kavramını ilk defa ortaya koyan isim olmuştur. O, yedi imama ek olarak Ebû Ca'fer, Ya'kûb ve Halefû'l-Âşir kırâatlerini de eserine almıştır.¹²⁴ Ancak kırâat eğitiminde onlu sistemin yaygınlaşıp yedili sisteme alternatif olarak eğitim sisteminde yerini alması İbnü'l-Cezerî sayesinde olmuştur.¹²⁵ Onun “*en-Neşr fi'l-Krâati'l-Aşr*” isimli eseri sayesinde yedili tasnifin dışında kalan üç imamın kırâati de sahih kırâatler kategorisine sokulmuş ve okutulmuştur. Hayatı boyunca uzun seyahatler yapması ve gittiği yerlerde kırâat eğitimiyle ilgili çalışmalar yapması sebebiyle Mısır, Osmanlı, Orta Asya ve İran coğrafyasında kırâat-i aşere yaygınlaşmış ve seb'a'nın yerini almıştır. Aşerenin içinde seb'a tasnifinin de olması, bu tasnifin kabul görmesinde ve yayılmasında etkili olmuştur.¹²⁶

Sonuç olarak Hz. Osman'ın istinsah faaliyetinden sonra islam dünyasında kırâat ihtilafları büyük ölçüde sona erse de tam olarak bitmemiş, mushaf imlasının imkân verdiği ölçüde ihtilaflar devam etmiştir. Kırâat âlimlerinin kırâatlerin sıhhat şartlarını ortaya koyan kriterleri belirlemesiyle de söz konusu ihtilaflar minimum düzeye inmiştir. Nihâyet tedvin faaliyetleri ile de sahih kırâatler kayıt altına alınmış, kırâatlerin sıhhati ve korunmuşluğuyla ilgili tartışmalar bertaraf edilmiştir. Bugün sahih kırâatleri ifade eden kırâat-i aşere, geçmişten günümüze gerek kitaplarda yazılı olarak, gerekse hocadan talebeye nakledilmek suretiyle bozulmadan ulaşmıştır.

¹²³ Çetin, *Kur'ân-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kırâatlar*, s. 419; Birişik, *Kırâat İlmi ve Tarihi* s. 88-91.

¹²⁴ Ali Eroğlu, “*İbn Mihrân en-Nisâbûrî*”, DİA, TDV Yayınları, İstanbul, 1999, c.20, s. 199.

¹²⁵ Tayyar Altıkulaç, “*İbnü'l-Cezerî*”, DİA, TDV Yayınları, İstanbul, 1999, c.20, s. 553.

¹²⁶ Birişik, *Kırâat İlmi ve Tarihi*, s. 92.

D. KIRÂAT İMAMLARI VE RÂVİLERİ

Çalışmamızın bu bölümünde kırâat-i aşere içinde bulunan kırâat imamları ve onlardan kırâat nakleden en meşhûr iki râvî tanıtılacaktır. Bu kişilerin hayatları ve ilmi durumlarının yanısıra, tercih ettikleri okuyuşların isnatları ile ilgili kısa bilgiler verilmek suretiyle bu kişilerin kırâat ilmi ve tarihi açısından öneminden bahsedilecektir.

1. Nâfi'

Kırâat-i aşere imamlarının ilki olan imam Nâfi'in asıl adı Ebû Ruveyym Nâfi' b. Abdurrahman b. Ebî Nuaym el-Leysî el-Medenî'dir. Aslen İsfahanlı¹²⁷ olup, takriben 70/689 yılında doğmuştur. Doğum yeri hakkında detaylı bilgi bulunmayan Nâfi' 169/785 yılında Medine'de vefat etmiştir.¹²⁸

Kırâat tahsilini Medine'de yapan Nâfi', bu ilmi tabiînden almıştır. Hocaları arasında Abdurrahman b. Hürmüz el A'rec, Ebû Ca'fer Yezid b. el-Ka'ka' el-Karî, Şeybe b. Nisah b. Sercis b. Ya'kûb, Müslim b. Cündep el-Hüzelî, Yezid b. Ruman gibi isimler bulunmaktadır. Bu kişiler ise kırâatlerini İbn Abbâs, Ebû Hureyre ve Abdullah b. Ayyaş b. Ebî Rabîa'dan kırâat etmiş olup, bunlar da Übey b. Ka'b ve Zeyd b. Sabit yoluyla Hz. Peygamber'den almışlardır.¹²⁹

Nâfi', hocaları Ebû Ca'fer el-Kârî ve Şeybe b. Nisâh gibi tâbiîler hayatta iken Mescidi Nebevi'de Kur'ân okumaya ve okutmaya başlamış, yetmiş yılı aşkın bir süre bu ilmin tadrîsi ile meşgul olmuştur. Kırâat ilmini yetmiş kadar tâbiînden aldığını belirten Nâfi', bunlar içinde, üzerinde iki kişinin ittifak ettiği okuyuşlara kendi kırâatinde yer verdiğini, tek kalan okuyuşları ise almadığını belirtmiştir. Bu süreçte birçok insan kendisinden kırâat okumuştur. Ondan ders alan talebeler arasında, Mâlik b. Enes, Süleyman b. Müslim b. Cemmâz, İsmail b. Ca'fer b. Ebî Kesîr, Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî, Ebû Mûsâ İsâ b. Mînâ b. Verdân (Kâlûn), Osman b. Saîd el-Mısrî (Verş) gibi âlimler yer alır.¹³⁰ Kendisinden birçok talebe kırâat rivâyet etmesine rağmen, onun kırâati

¹²⁷ İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, s. 54.

¹²⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.1, s. 112.

¹²⁹ Ebû Amr Osman b. Saîd Dâni, *Et-Teyssîr fi'l-Kırâati's-Seb'* (Thk. Otto Pretzl), İstanbul: 1930, s. 8; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.1, s. 112; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Ma'rîfetü'l Kurrâi'l-Kibâr Ale't-Tabakâti ve'l-A'sâr*, İSAM yayınları, İstanbul 1995, c.1, s. 441-447.

¹³⁰ İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, s. 55; Tayyar Altıkulaç, "*Nâfi b. Abdurrahman*", DİA, TDV Yayınları, İstanbul c.32, s. 288.

Kâlûn lakabıyla tanınan Ebû Mûsâ Îsâ b. Mînâ b. Verdân ve Verş lakabıyla bilinen Osman b. Saîd el-Mısırî kanalıyla günümüze intikal etmiştir.¹³¹ Nâfi'in kırâattaki rumuzu ل harfidir.¹³²

a. Kâlûn

Asıl adı Ebû Mûsâ Îsâ b. Mîna b. Verdân ez-Zürekî el-Medenî'dir. 120/737 yılında Medine'de doğmuş ve 220/835 yılında Medine'de vefat etmiştir. Arabistan'a getirilen Rum bir ailenin çocuğu olan Kâlûn, aynı zamanda imam Nâfi'in üvey oğludur. Rumca iyi, güzel anlamına gelen Kâlûn ismi, güzel okuyuşu sebebiyle kendisine Nâfi' tarafından lakap olarak verilmiştir. Yirmi yıldan fazla Nâfi'in kırâat derslerine katılan Kâlûn, ondan defalarca Kur'an'ı hatmetmiştir. Diğer taraftan birçok kişi de kendisinden kırâat okumuştur. Kendisinden kırâat rivâyet eden tariklerin en meşhûrları, Ebû Neşîr (ö.258/871) ve El-Hulvânî (ö. 250/864) tarikleridir.¹³³ Kırâat ilmindeki rumuzu ب harfidir.¹³⁴

b. Verş

Asıl adı Ebû Saîd Osmân b. Saîd b. Abdillâh el-Kıbtî olan Verş, aslen Endülüs Kayrevan'lı bir ailenin çocuğu olarak, 110/728 yılında Mısır'ın Kıft şehrinde dünyaya gelmiştir. Kırâat ilmini öğrenmek üzere Medine'ye Nâfi'in yanına gitmiş ve ondan defalarca Kur'an'ı hatmetmiştir. Hareketlerinin çabukluğu veya yüzünün beyazlığı sebebiyle hocası Nâfi', onu güvercine benzeyen bir kuş olan verşân lakabıyla çağırmaya başlamış, daha sonra Verş şeklinde kısaltılan bu lakabı kendisi de çok beğenmiştir. Bu isimle meşhûr olan Verş, eğitimini tamamlayınca Mısır'a dönmüş ve burada uzun yıllar kırâat ilmi okutmuştur. Dinleyenleri etkileyen güzel sesinin yanında, bilhassa kırâatler ve Arap dili konusunda uzman olan Verş 197/812 yılında Mısır'da vefat etmiştir. Verş'in

¹³¹ Birişık, *Kırâat İlmi ve Tarihi*, s. 102.

¹³² Hâmid b. Hâce Abdülfettâh Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân fî Vucûhi'l-Kur'an*, İstanbul: ty, s. 5.

¹³³ Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Ğayetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, (Nşr. G. Bergstraesser), Mısır, 1932, c.1, s. 615-616; Tayyar Altıkulaç, "Kâlûn", DİA, TDV Yayınları, İstanbul 2001, c.24, s. 268-269; Zehebî, *Ma'rifetü'l Kurrâi'l-Kibâr*, c.1, s. 326.

¹³⁴ Pâlûvî, *Zübde*, s. 5.

tarikleri el-Ezrak (ö.240/854) ve el-İsfehânî (ö.296/908)'dir ¹³⁵ Kırâat ilmindeki rumuzu ise ج harfidir.¹³⁶

2. İbn Kesîr

Asıl adı Ebû Ma'bed Abdullah b. Kesîr b. Amr ed-Dârî olan İbn Kesîr, 45/665 yılında Mekke'de doğmuş ve 120/738 yılında mekkede vefat etmiştir. Kendisi tâbiînden olan İbn Kesîr'in kırâati, Hz Peygamber'e, Mücâhid b. Cebr – Abdullah b. Abbas – Übey b. Ka'b senediyle ulaşmaktadır. Mekke'nin kırâat imamı olan İbn Kesîr, sahabeden Abdullah b. Zübeyr, Ebû Eyyub el-Ensârî ve Enes b. Mâlik ile görüşmüş ve onlardan rivâyette bulunmuştur. Mescid-i Haram'da vefatına kadar Mekkelilere kırâat okutan İbn Kesîr'in güzel ve düzgün bir kırâati ve hitabeti olduğu, talebelerine ders okutacağı zaman onlara vaz-u nasihat ederek derse hazırladığı rivâyet edilmiştir. İbn Kesîr'in kırâati Bezzî (ö.250/864) ve Kunbül (ö.291/904) tarafından nakledilmiştir.¹³⁷ İbn Kesîr'in kırâat ilmindeki remzi ÷ harfidir.¹³⁸

a. Bezzî

Asıl adı Ebu'l-Hasen Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh el-Bezzî'dir. Aslen İranlı olup Hemedan bölgesinden Mekke'ye gelen bir aileye mensuptur. 170/786 yılında Mekke'de doğmuş, 250/864 yılında yine Mekke'de vefat etmiştir. Kırk yıl kadar Mescid-i Haram müezzinliği yapan bezzî, kırâati babasından, Abdullah b. Ziyâd, İkrime b. Süleyman, Vehb b. Vâzih gibi kâfilerden almıştır. Kırâati İbn Kesîr'den almamasına rağmen onun en meşhûr iki râvîsinden biri olmuştur. İbn Kesîr kırâatini İkrime b. Süleyman- Şibl b. Abbâd ve İsmâil b. Abdullah el-Kıst silsilesiyle almıştır.¹³⁹ İbn Kesîr ile görüşmemiş, ondan ders almamış olmasına rağmen, onun en tanınan ravisi olması, kırâat alanındaki rivâyetlerinin güvenilirliğini ve bu alanındaki derinliğini göstermektedir. Aralarında İbn Kesîr'in diğer ravisi Kâlûn başta olmak üzere birçok kişi

¹³⁵ İbnü'l-Cezerî, *Ğayetü'n-Nihâye*, c.1, s. 502-503; *en-Neşr*, c.1, s. 113; Zehebî, *Ma'rifetü'l Kurrâi'l-Kibâr*, c.1, s. 323-326; Tayyar Altıkulaç, "Verş", DİA, TDV Yayınları, İstanbul 2013, c.43, s. 63; İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kırâati*, s. 314.

¹³⁶ Pâlûvî, *a.g.e*, s. 5.

¹³⁷ İbnü'l-Cezerî, *Ğayetü'n-Nihâye*, c.1, s. 502-503; *en-Neşr*, c.1, s. 113; Zehebî, *Ma'rifetü'l Kurrâi'l-Kibâr*, c.1, s. 197-204; Tayyar Altıkulaç, "İbn Kesîr Ebû Ma'bed", DİA, TDV Yayınları, İstanbul 1999, c.20, s. 131-132.

¹³⁸ Pâlûvî, *Zübde*, s. 5.

¹³⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.1, s. 120.

kendisinden kırâat okumuştur. Bezzî'nin kırâati Ebû Rebîa (ö. 294/906) ve İbnü'l-Habbâb (ö. 301/913) adlarında iki tariki ile nakledilmiştir.¹⁴⁰ Kırâat ilmindeki rumuzu • harfi ile gösterilir.¹⁴¹

b. Kunbül

Asıl adı Ebû Ömer Muhammed b. Abdîrrahmân b. Muhammed el-Mahzûmî olan Kunbül, 195/810 yılında Mekke'de doğmuş ve yine 291/903 yılında Mekke'de vefat etmiştir. Kendisine Kunbül lakabı bir rivâyete göre kullandığı “kunbîl” isimli bir ilaçtan dolayı verilmiştir. Bu konuda başka bir görüş ise onun “Kanâbile” adında bir kabileye mensup olduğu ve bu lakabın kendisine bu sebeple verildiğidir. Muhammed b. Avn en-Nebbâl el-Kavvâs'tan arz yoluyla kırâat öğrenmiş, aynı zamanda İbn Kesîr'in diğer râvîsi Bezzî'den de kırâat okumuştur. Kendisi de Bezzî gibi İbn Kesîr ile karşılaşmamış ve ondan ders almamış olmasına rağmen onun kırâatini iyi icra etmesi sebebiyle İbn Kesîr'in râvîleri arasında yer almıştır. Talebeleri arasında Muhammed b. İshak el-Cessâs, Muhammed b. Mûsâ ez-Zeynebî, Abdullah b. Ömer b. Şenebûz el-Vâsîfî, Muhammed b. Abdülazîz b. Sabbâh gibi bazı isimler vardır. Onun kırâatini nakleden iki tarik'inden biri Kitâbü's-Seb'a müellifi İbn Mucâhid (ö.324/935), diğeri şaz kırâatleri ile bilinen İbn Şenebûz (ö.328/939)'dur.¹⁴² Kunbül'ün kırâatteki remzi ̣ harfi ile gösterilir.¹⁴³

3. Ebû Amr

Tam adı Ebû Amr Zebbân b. el-A'lâ b. Ammâr el-Mâzinî el-Basrî, olan Ebû Amr 70/689 yılında Mekke'de doğmuştur. Temîm'in Mâzin koluna mensup olması sebebiyle Mâzinî, hayatının büyük bölümünü Basra'da geçirdiği için de Basrî nisbeleriyle anılmıştır. Hayatının büyük bölümünü Basra'da geçirmiş olmasına rağmen, bir yolculuk sırasında 154/771 yılında Kûfe'de vefat etmiştir. Mekke, Medîne, Kûfe ve Basra'da birçok âlimden ilim tahsil etmiştir. Basralıların kırâatte imamıdır.

Ebû Amr dönemin ilim merkezlerinde birçok hocadan kırâat ve diğer dini ilimleri tedris etmiştir. Örneğin Mekke'de Mucâhid b. Cebr, Saîd b. Cübeyr, Atâ b. Ebû Rebâh,

¹⁴⁰ İbnü'l-Cezerî, *Ğayetü'n-Nihâye*, c.1, s. 119-120; *en-Neşr*, c.1, s. 113; Zehebî, *Ma'rifetü'l Kurrâi'l-Kibâr*, c.1, s. 365.

¹⁴¹ Pâlûvî, *a.g.e*, s. 5.

¹⁴² İbnü'l-Cezerî, *Ğayetü'n-Nihâye*, c.2, s.165-166; *en-Neşr*, c.1, s. 97-101; Tayyar Altıkulaç, “Kunbül”, DİA, TDV Yayınları, Ankara, 2002, c.26, s. 375.

¹⁴³ Pâlûvî, *Zübde*, s. 5.

İkrime b. Hâlid, Ebû Ma'bed İbn Kesîr; Medine'de Yezîd b. Rûmân, Şeybe b. Nisâh ve Ebû Ca'fer el-Kârî; Kûfe'de Âsım b. Behdele; Basra'da Yahyâ b. Ya'mer, Nasr b. Âsım ve Hasan-ı Basrî gibi tanınmış âlimlerden kırâat okudu. Onun kırâati Ebû Amr b. Alâ - Mücâhid ve Saîd b. Cübeyr - Abdullah b. Abbas - Übey b. Kâ'b silsilesiyle Hz peygambere yükselmektedir. Diğer taraftan babasından ve Enes b. Mâlik, Yahyâ b. Ya'mer, Mücâhid b. Cebr, Ebû Recâ el-Utâridî, Atâ b. Ebû Rebâh gibi önemli alimlerden hadis rivâyet eden Ebû Amr nahivde Nasr b. Âsım'dan faydalanmıştır.

Ondan arz ve sema yoluyla kırâat alan talebeler arasında Yahyâ b. Mübârek el-Yezîdî, Abdülvehhâb b. Atâ el-Haffâf, Abdülvâris b. Saîd el-Anberî, İshak b. Yûsuf el-Ezrak, Hârûn b. Mûsâ el-A'ver, Şücâ' b. Ebû Nasr, Hüseyin b. Ali el-Cu'fî, Ali b. Nasr el-Cehdâmî gibi isimler vardır. Ayrıca Kırâat-i Seb'a imamlarından Hamza b. Habîb ez-Zeyyât ve Sîbeveyhi gibi alimler de kendisinden bazı kırâat vecihleri rivâyet etmişlerdir. Ebû Amr'ın kırâatini nakleden iki râvîsi Dûrî (ö.248/862) ve Sûsî (ö.261/874) ondan direk ders almayıp, onun kırâatini talebesi Yahyâ b. Mübârek el-Yezîdîden almışlardır.¹⁴⁴ Ebû Amr'ın kırâattaki rumuzu ح harfi ile gösterilmektedir.¹⁴⁵

Kırâati Basra'da büyük kabul görmüş ve Basra kırâat imamı olarak kabul edilmiştir. Arap diline olan vukufiyetinden dolayı Arap dil âlimlerinin de ondan istifâde etmesiyle, Ebû Amr kırâatine olan güven daha da artmıştır. Saîd b. Cübeyr (ö.95/713), Ebû Amr'ın kırâatini beğenmiş, Ahmed b. Hanbel (ö.241/855) de onun kırâatini tavsiye ettiğini söylemiştir. Ebû Amr kırâati, Basra dışında da meşhûr olmuş ve uzun yıllar Şâm, Hicaz, Yemen ve Mısır gibi bölgelerde yaygın olarak okunmuştur. Günümüzde Sudan, Nijerya ve bazı Orta Afrika ülkelerinde Ebû Amr kırâati okunmaktadır.¹⁴⁶

a. Dûrî

Ebû Amr'ın birinci râvîsi olan Dûrî'nin tam adı Ebû Ömer Hafs b. Ömer b. Abdilazîz el-Ezdî ed-Dûrî el-Bağdâdî'dir. 150/767 yılında Bağdat'ın Dûr semtinde dünyaya gelen Dûrî, daha sonra Samarra'ya göç etmiş ve orada 248/862 yılında vefat etmiştir. Dûrî kırâat ilmini en eski kaynaklardan öğrenebilmek için hiçbir masraftan çekinmemiş, ulaşabildiği ölçüde devrin en meşhûr kurrâsından yedi kırâatin tamamını

¹⁴⁴ İbnü'l-Cezerî, *Ğayetü'n-Nihâye*, c.1, s. 288-292, 425; Zehebî, *Ma'rîfetü'l Kurrâi'l-Kibâr*, c.1, s. 223-228.

¹⁴⁵ Pâlûvî, *Zübde*, s. 5.

¹⁴⁶ Birişik, *Kırâat İlmi ve Tarihi*, s. 108.

tahsil etmiş, ilaveten şaz kırâatleri de öğrenmiştir. Dûrî, Nâfi' kırâatini İsmail b. Ca'fer el-Medenî'den, Hamza kırâatini Süleym b. İsrâ'dan, Ebû Amr'ın kırâatini Yahya b. Mübarek el-Yezîdî'den, Kisâî'nin kırâatini ise bizzat kendisinden almıştır.

Yaşadığı dönemde Ebû Amr'dan kırâat okuma imkânı olmamasına rağmen bu sâhadaki üstünlüğü ve güvenilirliği sebebiyle, kırâat kaynaklarında onun iki râvîsinden biri olarak tercih edilmiştir. Ayrıca o, kırâat ve vücuh ilmine dair kaynaklarda ط harfiyle Ebû Amr'ın ilk râvîsi olarak, ت harfiyle de Kisâî'nin ikinci râvîsi olarak remzedilmiştir. Ebû'z-Za'râ (ö. 280/893) ve İbn Farah (ö. 303/915) onun kırâatinin iki tarîkidir.

Dûrî'nin günümüze ulaşan tek eseri "Kırâatü'n-Nebî" isimli kitaptır. Kur'ân'daki bazı kelimelerin bizzat Hz Peygamber tarafından nasıl okunduğunu bildiren rivâyetleri toplayan bu risale sûre sırasına göre tertip edilmiştir.¹⁴⁷

b. Sûsî

Ebû Amr'ın ikinci râvîsi olan Ebû Şuayb Sâlih b. Ziyâd b. Abdullah es-Sûsî, 173/789 yılında doğmuş, 261/874 yılında Rakka'da vefat etmiştir. Güney İran'ın Ahvâz bölgesindeki Sûs şehrine nisbetle Sûsî diye anılmaktadır. Kırâati Yahya b. Mübarek el-Yezîdî'den almıştır. Ayrıca Kûfe'de Abdullah b. Nümeyr ve Mekke'de Süfyân b. Uyeyne gibi alimlerden hadis dinlemiştir. Devrin büyük alimi Ahmed b. Hanbel'den de bazı fikhî görüş ve fetvalar nakletmiştir. Sûsî de Ebû Amr'ın diğer râvîsi gibi kendisiyle aynı zamanda yaşamamış olmasına rağmen, onu çok iyi temsil etmesinden dolayı kırâat kaynakları onu iki râvîsinden biri olarak göstermektedir. Sûsî'nin tarîklerinden en meşhûrları, İbn Cerîr (ö.316/928) ve İbn Cumhûr'dur (ö.300/912). Kırâat ilmindeki rumuzu ع harfiyle gösterilmektedir.¹⁴⁸

4. İbn Âmir

Asıl adı Ebû İmran Abdullah b. Âmir b. Yezîd el-Yahsûbî olan İbn Âmir, Şam kırâat imamıdır. Doğum tarihi hakkında ihtilaf bulunan İbn Âmir, bir rivâyete göre 8/630 başka bir rivâyete göre ise 21/641 yılında bugünkü Ürdünde dünyaya gelmiştir. Küçük yaşlarda Şam'a giden İbn Âmir 118/736 yılında vefat edinceye kadar burada yaşamıştır. Tâbiûn neslinden olan İbn Âmir, Muaz b. Cebel, Ebu'd-Derdâ, Fedâle b. Ubeyd gibi

¹⁴⁷ İbnü'l-Cezerî, *Ğayetü'n-Nihâye*, c.1, s. 255-257; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, c.1, s. 386; Pâlûvî, *Zübde*, s. 5.

¹⁴⁸ İbnü'l-Cezerî, *Ğayetü'n-Nihâye*, I, 332-333; *en-Neşr*, c. I, s. 107-110.

sahabîlerden Kur'ân okumuştur. Devrinin önemli âlimlerinden olan İbn Âmir, Şam kadılığıının yanı sıra, Emevî Camii'nin yapımı ve idaresinde de görev almıştır.

Kırâati, Muğire b. Ebî Şihâb - Osman b. Affan ve Ebu'd-Derda silsilesiyle Hz. Peygamber'e ulaşır. Onun kırâatini nakleden en önemli ravileri, Hişam (ö.245/859) ve İbn Zekvân (ö.242/857)'dir.¹⁴⁹ İbn Âmir'in Kırâattaki rumuzu ڪ harfidir.¹⁵⁰

a. Hişam

İbn Âmir'in birinci ravisi olan Hişam'ın asıl adı Ebu'l-Velid Hişam b.Ammar es-Sülemî ed-Dimaşkî'dir. 153/770 yılında Şam'da doğan Hişam, 245/859 yılında yine Şam'da vefat etmiştir. Döneminin önemli kırâat ve hadis âlimlerinden olan Hişam, kırâat ilmini Irâk b. Hâlid ve Eyyûb b. Temîm'den tahsil etmiştir. Bu kişiler ise kırâati İbn Âmir'in önde gelen talebelerinden olan Yahyâ b. Hâris ez-Zimârî'den öğrenmişlerdir.

Kırâat alanındaki otoritesinin yanında hadis ilminde de sözüne güvenilen bir kişi olması sebebiyle, Buharî, Ebû Dâvûd, Nesâî gibi hadis âlimleri eserlerinde Hişam'ın rivâyetlerine yer vermişlerdir. Kendisine ait *Fedâilü'l-Kur'ân*, *el-Fevîd el-Meb'as* ve *Ehâdis* gibi eserlerin olduğu kaydedilen Hişam'ın kırâatini nakleden tarikler Hulvânî (ö.250/864) ve Dâcûnî (ö.324/935)'dir.¹⁵¹ Hişam'ın kırâatteki remzi ٢ harfidir.¹⁵²

b. İbn Zekvân

İbn Âmir'in ikinci ravisi olan İbn Zekvân'ın asıl adı Abdullah b. Ahmed b. Beşir b. Zekvân ed-Dimaşkî'dir. 173/789 senesinde Şam'da doğmuş, 242/857 senesinde yine Şam'da vefat etmiştir. Künyesi Ebû Amr'dır. İbn Zekvân kırâati İbn Âmir'in diğer ravisi Hişam gibi Eyyûb b. Temîm'den okumuştur. Kırâat ilmi yanında hadiste de itimat edilen bir kişi olan İbn zekvân'ın rivâyetlerine, Ebû Dâvûd ve İbn Mâce sünenlerinde yer vermişlerdir. O da Hişam gibi Şam Emevî Camiinde imamlık yapmıştır. Kaynaklarda “*Aksâmu'l-Kur'an ile Mâ Yecibu alâ Kârî'l-Kur'ân Inde Hareketi Lisânih*” isimli iki eserinin bulunduğu bildirilen İbn Zekvân'ın kırâatteki tarikleri el-Ahfeş (ö.292/904) ve

¹⁴⁹ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, c1, s. 424; Tayyar Altıkulaç, “*İbn Âmir*”, DİA, TDV Yayınları, İstanbul, 1999, c.19, s. 308-310; Abdülhamit, Birişik, *Kırâat İlmi ve Tarihi*, s. 108.

¹⁵⁰ Pâlûvî, *Zübde*, s. 5.

¹⁵¹ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, c.2, s. 354-356; Çetin, *Kur'ân-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kırâatlar*, s. 244

¹⁵² Pâlûvî, *a.g.e*, s. 5.

es-Sûri (ö.307/919)'dir.¹⁵³ İbn Zekvân'ın kırâat ilmindeki rumuzu م harfiyle gösterilmektedir.¹⁵⁴

5. Âsım

Kırâat-i Aşere imamları arasında beşinci sırada yer alan Âsım'ın asıl adı Ebû Bekir Âsım b. Ebi'n-Necûd Behdele el-Esedî el-Kûfî'dir. Doğum tarihi hakkında net bir bilgi olmamakla birlikte Muâviye döneminde (661-680) Kûfe'de doğduğu bildirilen Âsım, 127/745 yılında yine Kûfe'de vefat etmiştir. Hâris b. Hassan, el-Berî ve Rifâa b. Yesribî gibi sahabîlere yetişmesi sebebiyle tâbiûndan sayılmıştır. Ebû Abdurrahman es-Sülemî'den Hz. Ali'nin kırâatini, Zirr b. Hubeyş'ten ise İbn Mes'ûd'un kırâatini almıştır. Hocası Abdurrahman es-Sülemî vefat edince onun yerine Kûfe'nin kırâat imamı olmuştur. Ebû Bekir Şu'be b. Ayyâş, Hafs b. Süleyman, Halil b. Ahmed, kırâat-i seb'a imamlarından Ebû Amr ve Hamza b. Zeyyâd ve İmam Azam Ebû Hanîfe gibi isimler kırâat alanında ondan faydalanmıştır. Sesinin güzelliği, dilinin fesahati ve güvenilirliği ile bilinen Âsım'ın rivâyet ettiği bazı hadisler Kütüb-i Sitte'de yer almıştır. Kural dışı okuyuşların ve imâle, işmâm, teshil gibi lehçesel uygulamaların azlığı, dildeki sadelik ve senedindeki sağlamlık gibi hususlar Âsım kırâatinin çoğunluk tarafından benimsenmesini sağlamıştır. Bugün dünya Müslümanlarının yaklaşık yüzde doksanı Kur'ân'ı Âsım kırâati ile okumaktadır. Âsım'ın kırâati, Ebû Bekir Şu'be (ö.193/809) ve Hafs (ö.180/796) tarafından nakledilmiştir.¹⁵⁵ Âsım'ın kırâat ilmindeki rumuzu ن harfidir.¹⁵⁶

a. Ebû Bekir Şu'be

Âsım'ın birinci râvîsi olan Ebû Bekir Şu'be b. Ayyâş b. Sâlim el-Esedî el-Kûfî 95/713 yılında Kûfe'de doğmuş, 193/809 yılında yine Kûfe'de vefat etmiştir. Kırâat ilmini Âsım'dan okuyan Ebû Bekir Şu'be, kendi ifadesiyle beşer âyetlik bölümler halinde Kur'ân'ı öğrendiğini ve bu şekilde üç defa hatmettiğini, bunun dışında kimseden ders almadığını söylemiştir. Âsım'ın Ebû Abdurrahman es-Sülemî'den aldığı kırâati Hafs b.

¹⁵³ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, c.1, s. 404-405; Zehebî, *Ma'rîfetü'l Kurrâi'l-Kibâr*, c.1, s. 402-405; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kırâati*, s. 314; Çetin, *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kırâatlar*, s. 244.

¹⁵⁴ Pâlûvî, *Zübde*, s. 5.

¹⁵⁵ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, c.1, s. 346-349; Mehmet Ali Sarı, "Asım b. Behdele", DİA, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, c.3, s. 475-476; Abdülhamit, Birişik, *Kırâat İlmi ve Tarihi*, s. 112-114.

¹⁵⁶ Pâlûvî, *a.g.e.*, s. 5.

Süleyman'a, Zir b. Hubeys'ten aldığı kırâati ise Ebû Bekir Şu'be'ye öğrettiği nakledilmiştir. Ebû Bekir Şu'be'nin aynı zamanda hadis âlimi olduğu ve bazı Kütüb-i Sitte müelliflerinin onun rivâyetlerini naklettiği bildirilmiştir. Ebû Bekir Şu'be'den kırâat öğrenenler arasında başta kırâat-i seb'a imamlarından Kisâi olmak üzere, Yahyâ el-Uleymî, Ebû Yusuf el-A'sâ, Hafs ed-Dûri gibi isimler bulunmaktadır. Ondan kırâat nakleden tarikleri Yahyâ b. Âdem (ö.203/818) ve el-Uleymî (ö.243/857)'dir.¹⁵⁷

b. Hafs

Âsım'ın ikinci râvî'si olan Ebû Ömer Hafs b. Süleyman b. el-Muğire el-Esedî 90/709 yılında Kûfe'de doğmuş, 180/796 yılında yine Kûfe'de vefat etmiştir. Kırâati hocası ve aynı zamanda üvey babası olan Âsım b. Behdele'den öğrenmiştir. Hafs'ın kırâati, Âsım b. Behdele - Ebû Abdurrahman es-Sülemî ve Hz. Ali silsilesiyle Hz. Peygambere ulaşmaktadır. Ömrünün bir döneminde Bağdat ve Mekke'de bulunan Hafs, buralarda Âsım kırâatini okutmuştur. Kendisinden birçok talebe hadis ve kırâat okumuştur. Kırâat alanındaki üstünlüğü herkes tarafından kabul edilen Hafs'ın kırâati bugün Müslümanların büyük çoğunluğu tarafından okunmaktadır. Yine dünyada basımı yapılan Mushafların büyük çoğunluğu Hafs kırâatine göre yazılmaktadır. Kırâati Ubeyd b. es-Sabbah (ö.235/849) ve Amr b.es-Sabbah (ö.221/835) tarikleri ile nakledilen Hafs'ın kırâat ilmindeki rumuzu ع harfî ile gösterilmektedir.¹⁵⁸

6. Hamza

Asıl adı Ebû Umâre Hamza b. Habib b. Umâre ez-Zeyyat et-Teymî el-Kûfî olan Hamza, 80/699 senesinde Kûfe'de doğmuş ve 156/773 senesinde Hulvân'da vefat etmiştir. Doğum tarihinden hareketle bazı sahabîlerle görüşmüş olabileceği ifade edilmiştir. Kırâat eğitimini erken yaşlarda alan Hamza'nın hocaları arasında, Humrân b. A'yen, Muhammed b. Abdurrahman b. Ebû Leylâ, A'meş ve Ca'fer es-Sâdık gibi isimler yer almaktadır. Kırâati Hz. Peygambere üç ayrı silsile ile ulaşan Hamza'nın isnâdları şöyledir: (1) A'meş – Yahyâ b. Vessâb – Alkame b. Kays - İbn Mes'ûd – Hz. Peygamber

¹⁵⁷ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, c.1, s. 325-327; Zehebî, *Ma'rîfetü'l Kurrâi'l-Kibâr*, c.1, s. 280-287; Çetin, *Kur'ân-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kırâatlar*, s. 246.

¹⁵⁸ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, c.1, s. 229-230; Tayyar Altıkulaç, "*Hafs b. Süleyman*", DİA, TDV Yayınları, İstanbul, 1997, c.15, s. 118-119; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Nüzûlü ve Kırâati*, s. 320.

(2) Yahyâ b. Vessâb – Ubeyd b. Nüdâle el-Huzâî – Alkame b. Kays – Hz. Osman – Hz. Peygamber (3) Yahyâ b. Vessâb – Ebû Abdurrahman es-Sülemî – Hz. Osman – Hz. Peygamber.¹⁵⁹

Kırâat alanında ondan faydalanan bazı talebeleri arasında kırâat-i seb'a imamlarından olan Kisâî, Hamza'nın kırâatini nakleden râvîleri Halef ve Hallâd'ın hocası olan Süleym b. Îsâ el-Hanefî, Âiz b. Ebû Âiz, Şuayb b. Harb, Abdullah b. Sâlih el-İclî yer almaktadır.

Kûfe'nin meşhûr üç kırâat imamından biri olan Hamza, kırâat alanında olduğu kadar fıkıh ve hadis ilminde de üstünlüğü olan bir kişidir. Ebû Hanife'nin ona "Kur'an ve ferâiz konusunda bizi geçtin" dediği rivâyet edilmiştir. Hamza b. Habîb Adî b. Sâbit, Amr b. Mürre, Hakem b. Uteybe gibi kişilerden hadis rivâyet etmiş, kendisinden de Süfyân es-Sevrî, Cerîr b. Abdülhamid, Şerîk b. Abdullah en-Nehâî gibi muhaddisler hadis rivâyet etmiştir.

Hamza kırâatinin sıhhati konusunda bazı âlimler olumsuz görüş belirtse de, İbn Mücahid, mütevâtir yedi kırâate yer verdiği ve kırâat te'lifatı içinde özel bir yeri olan "Kitâbü's-Seb'a" adlı eserinde onun kırâatine de yer vermiştir. Hamza kırâati Halef (ö.229/844) ve Hallâd (ö.220/835) isimli râvîleri tarafından nakledilmiştir. Hamza kırâat ilminde ف harfiyle remzedilmiştir.¹⁶⁰

a. Halef

Hamza kırâatini nakleden birinci râvî olan Halef b. Hişam (ö.229/844) aynı zamanda kırâati aşere imamlarından olduğu için onun hakkındaki bilgi yeri geldiğinde verilecektir.

b. Hallâd

Asıl adı Ebû Îsâ Hallâd b. Halîd eş-Şeybânî olan Hallâd'ın doğum tarihi hakkında net bilgi bir bilgi yoktur. 220/835 yılında Kûfe'de vefat etmiştir. Hallâd kırâat eğitimini Hamza'dan direk almamış, onun en gözde talebesi Süleym b. Îsâ el-Hanefî'den almıştır. Kûfe kurrâsı arasında mümtaz bir yere sahip olduğu ve çok güzel Kur'an okuduğu rivâyet edilen Hallâd, aynı zamanda Hasan b. Sâlih b. Hay, Zübeyr b. Muâviye, Muhammed b.

¹⁵⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.1, s. 165.

¹⁶⁰ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, c.1, s. 261-263; Zehebî, *Ma'rîfetü'l Kurrâi'l-Kibâr*, c.1, s. 250-266; Çetin, *Kur'an-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kırâatlar*, s. 247; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Nüzûlü ve Kırâati*, s. 321.

Abdülazîz et-Teymî ve Kays b. Rebî'den hadis rivâyet etmiştir. Hallâd'dan kırâat alanında istifade edenler arasında Ebû'l-Hasan Ahmed b. Yezîd el-Hulvânî, Muhammed b. Şâzân el-Cevherî, Muhammed b. Heysem, Kâsım b. Yezîd el-Vezzân gibi âlimler bulunmaktadır. Kırâat ilmindeki rumuzu ق harfî olan Hallâd'ın kırâati, İbnü'l-Heysem (ö.249/863), el-Vezzân (ö.250/864) ve et-Talhâ (ö.252/866) isimli tarikleri tarafından nakledilmiştir.¹⁶¹

7. Kisâî

Kisâî'nin asıl adı Ebû'l-Hasen Ali b. Hamza el-Kûfî'dir. Aslen İranlı olan Kisâî'nin 120/737 yılı civarında Kûfe veya Bağdat'a yakın bir yerde doğduğu rivâyet edilmiştir. 189/805 yılında halife Hârûn Reşîdle birlikte bir yolculuk esnasında Rey şehrinde vefat etmiştir.

Kırâat ilmini Hamza b. Zeyyat, Muhammed b. Ebî Leylâ, Ebû Bekir b. Ayyaş, Ebû Hayve Şüreyh b. Yezîd ve Îsâ b. Hemedânî gibi hocalardan tahsîl eden Kisâî, kırâat imamı Hamza b. Zeyyat'tan dört hatim indirmiştir. Kendisinden kırâat öğrenen talebeleri arasında Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, Ebû Ömer ed-Dûrî, Kuteybe b. Mihrân, Ebû'l-Hâris Leys b. Hâlid gibi isimler vardır.

İmam Hamza'dan sonra Kûfe'nin kırâat imamı olan Kisâî, aynı zamanda döneminin en önemli dil âlimleri arasında yer almaktadır. Kûfe'de eğitimini tamamladıktan sonra Basra'ya gidip ünlü dil alimi Halil b. Ahmed (ö.175/791)'den ders almıştır. Daha sonra bağdat'a yerleşen Kisâî burada Abbasî halifesi Mehdî-Billâh'ın oğlu Harun Reşîd'in eğitimiyle görevlendirilmiştir. Harun Reşîd halife olunca Kisâî'den yararlanmayı sürdürmüş ve oğullarının eğitimini Kisâî üstlenmiştir.

Ömrünün sonuna kadar kırâat ve dil alanında otorite kabul edilen Kisâî'nin kırâati Ebû'l-Hâris (ö.240/854) ve Ömer ed-Dûrî (ö.248/862) tarafından nakledilmiştir. Kisâî'nin kırâatteki remzi ج harfidir.¹⁶²

¹⁶¹ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, c.1, s. 275-275; Zehebî, *Ma'rifetü'l Kurrâi'l-Kibâr*, c.1, s. 422-423; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kırâati*, s. 322.

¹⁶² İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, c.1, s. 474-478; Zehebî, *Ma'rifetü'l Kurrâi'l-Kibâr*, c.1, s. 296-305; İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kırâati*, s. 322

a. Ebû'l-Hâris

Tam adı Ebu'l-Hâris Leys b. Hâlid el-Bağdâdî'dir. Hakkında yeterli bilgi bulunmayan Ebu'l-Hâris'in vefat tarihi 240/854 senesidir. Kırâat ilmini râvî'si olduğu Kisâî'den arz yoluyla almıştır. Talebeleri arasında Seleme b. Âsım, Muhammed b. Yahyâ el-Kisâî, Fadl b. Şâzân ve Ya'kûb b. Ahmed et-Türkmânî gibi isimler yer almaktadır. Ebu'l-Hâris'in kırâat-i seb'a kitaplarında Kisâî'nin iki râvîsinden biri olarak yer alması, onun, kırâat ilmindeki üstünlüğü ve rivâyetlerinin güvenilir oluşundan kaynaklandığı bildirilmiştir. Kırâat ilmindeki rumuzu ت harfî ile gösterilen Ebû'l-Hâris'in tarikleri Muhammed b. Yahyâ (ö.288/900) ve Seleme b. Âsım (ö.270/883)'dir.¹⁶³

b. Dûrî

Aynı zamanda Ebû Amr'ın birinci râvîsi olan Ebû Ömer Hafs b. Ömer b. Abdilazîz el-Ezdî ed-Dûrî, Kisâî'nin ikinci râvîsidir. Dûrî ile ilgili bilgiler Ebû Amr başlığında verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

8. Ebû Ca'fer

Tam adı Ebû Ca'fer Yezid b. el-Ka'ka' el-Mahzûmî el-Medenî olan Ebû Ca'fer'in doğum tarihi ve hayatının ilk yıllarına ait pek bir bilgi bulunmamaktadır. Çocukluğunda peygamberimizin hanımı Ümmü Seleme'ye götürüldüğü, onun da Ebû Ca'fer'e dua ettiği rivâyet edilmektedir. Tâbiûn neslinden olan Ebû Ca'fer aynı zamanda sahabeden Abdullah b. Ayyâş'ın azatlısıdır. Kırâati Abdullah b. Ayyâş, Ebû Hureyre ve Abdullah b. Abbas'tan öğrenmiştir. Kendisinden rivâyetlerini nakleden Îsâ b. Verdân ve Süleyman b. Cemmâz dışında Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem, kırâat imamlarından Nâfi' ve Ebû Amr gibi isimler kırâat tahsil etmiştir. Ebû Ca'fer'in kırâati, Abdullah b. Ayyâş- Abdullah b. Abbâs- Ebû Hureyre- Übeyy b. Ka'b silsilesiyle Hz. Peygamber'e ulaşmaktadır.

Uzun yıllar Mescid-i Nebevî'de Kur'ân dersleri veren Ebû Ca'fer bundan dolayı Medine kırâat imamı olarak anılmıştır. Hadis alanında da alim olan Ebû Ca'fer'den Mâlik b. Enes, Abdülazîz ed-Derâverdî ve Abdülazîz b. Ebû Hâzim gibi isimler hadis rivâyet etmiştir. Ebû Dâvûd ise es-Sünen adlı eserinde onun rivâyetine yer vermiştir.

¹⁶³ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, c.1, s. 74; Zehebî, *Ma'rifetü'l Kurrâi'l-Kibâr*, c.1, s. 424; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kırâati*, s. 323.

Ebû Ca'fer'i kırâat-i aşere sistemi içerisinde “ *el-Gâye fi'l-Kırâ'âti'l-Aşr* ” isimli eseriyle dâhil eden ilk müellif, İbn Mihrân en-Nisâbü'rî'dir. Bu eserde daha önce yedili tasnifle sıralanan kırâat-i seb'a imamlarına üç kırâat imamı daha eklenerek kırâat-i aşere tasnifi ilk defa oluşturulmuştur. Ebû Ca'fer bu esere sekizinci imam olarak dahil edilmiştir. Ebû Ca'fer'in kırâati Îsâ b. Verdân (ö.160/776) ve Süleyman b. Cemmâz (ö.170/789) isimli râvîleri tarafından nakledilmiştir. Kırâat ilminde ج rumuzu ile gösterilir.¹⁶⁴

a. Îsâ b. Verdân

Ebû Ca'fer'in birinci râvîsi olan Ebû'l-Hâris Îsâ b. Verdân el-Medenî 160/776 yılında vefat etmiştir. Kırâat ilmini Ebû Ca'fer el-Kârî, Şeybe b. Nisâh ve Nâfi'den öğrenmiştir. Kendisinden de Kâlûn, Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî ve İsmâil b. Ca'fer gibi isimler kırâat okumuştur. Îsâ b. Verdân'ın kırâatini nakleden tarikleri el-Fadl b. Şâzân (ö.290/902) ve Hibetullah b. Ca'fer (ö.350/961)'dir. Kırâat ilminde ع rumuzuyla gösterilir.¹⁶⁵

b. Süleymân b. Cemmâz

Ebü'r-Rabî' Süleymân b. Müslim b. Cemmâz ez-Zühri 170/786 yılında vefat etmiştir. Kırâatteki hocaları Ebû Ca'fer, Şeybe ve Nâfi' gibi kırâat alimleridir. Kendisinden de kırâat okuyanlar olmuştur. Onun kırâati hicri beşinci yüzyılın ortalarına kadar eserlerde yer almamış, daha sonra Ebû Ca'fer'in ravisi olarak kendisinden bahsedilmiştir. Kırâati Ebû Ca'fer'den doğrudan alıp rivâyet etmiştir. Onun kırâatini nakleden tarikleri ise Ebû Eyyûb el-Hâşimî (ö.219/834) ve ed-Dûrî (ö.240/854)'dir.¹⁶⁶ Kırâat ilminde ه rumuzuyla gösterilir.¹⁶⁷

9. Ya'kûb

117/735 yılında Basra'da doğan Ebû Muhammed Ya'kûb b. İshâk b. Zeyd el-Hadramî 205/821 yılında yine burada vefat etmiştir. Basra kırâat imamlarından. Kırâat

¹⁶⁴ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, c.1, s. 382-384; *en-Neşr*, c.1, s. 178; Tayyar Altıkulaç, “*Ebû Ca'fer el-Kârî*”, DİA, TDV Yayınları, İstanbul, 1994, c.10, s. 116; Pâlûvî, *Zübde*, s. 5; Birişik, *Kırâat İlmi ve Tarihi*, s. 120.

¹⁶⁵ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, c.1, s. 616; *en-Neşr*, c.1, s. 178; Çetin, *Kur'ân-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kırâatlar*, s. 247; Pâlûvî, *Zübde*, s. 5.

¹⁶⁶ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, c.1, s. 315; *en-Neşr*, c.1, s. 179-180.

¹⁶⁷ Pâlûvî, *Zübde*, s. 5.

ilmini başta Ebû'l-Münzir Sellâm b. Süleyman et-Tavîl olmak üzere, Abdurrahman b. Muhaysın, Ebû'l-Eşheb Ca'fer b. Hayyan, Şihâb b. Şürnefe gibi hocalardan almıştır. İlim ehli bir aileye mensub olan Ya'kûb aynı zamanda Basra camiinde uzun yıllar imamlık yapmıştır. Talebeleri arasında Ebû Hâtım es-Sicistânî, el-Velîd b. Hassan, Ebû Ömer ed-Dûrî gibi isimler bulunmaktadır. Kırâati dört ayrı isnad zinciri ileHz. Peygambere ulaşan Ya'kub'un, kırâat silsilelerinden biri şu şekildedir: Şihâb b. Şürnüfe – Mesleme b. Muhârib el-Muhâribî – Ebû'l-Esved ed-Düelî – Ali b. Ebû Tâlib veHz. Peygamber. Ya'kûb'un kırâati Ruveys (ö.238/852) ve Ravh (ö.235/849) isimli râvîleri tarafından nakledilmiştir.¹⁶⁸ Kırâat ilminde روى rumuzuyla gösterilmektedir.¹⁶⁹

a. Ruveys

Ya'kûb'un birinci râvîsi Ruveys'in asıl adı Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Mütevekkil el-Lü'lûî el-Basrî'dir. Kaynaklarda hayatı hakkında pek bir bilgi bulunmamakla birlikte, Basra civarında doğduğu ve yaşadığı ve 238/852 yılında yine burada vefat ettiği düşünülmektedir. Kırâati Ya'kub el-Hadramî'den öğrendiği ve hocasının en seçkin talebesi olduğu rivâyet edilmektedir. Kırâat-i aşereye dair eserlerin çoğunda Ya'kûb'un iki râvîsinden biri olarak ismi geçmektedir. Ruveysin kırâatini nakleden tek tariki et-Temmâr (ö.310/922)'dir.¹⁷⁰ Kırâat ilminde روىس rumuzuyla gösterilmektedir.¹⁷¹

b. Ravh

Ya'kub'un ikinci râvîsi olan Ravh'ın asıl adı Ebû'l-Hasen Ravh b. Abdî'l-Mü'min el-Hüzelî el-Basrî'dir. Vefat tarihi ise 234/848'dür. Kırâati doğrudan Ya'kûb'dan aldığı belirtilmiştir. Kendisinden kırâat alanında faydalanan kişiler arasında Ahmed b. Yezîd el-Hulvânî, Ebû Bekir Muhammed b. Vüheyb es-Sakafî, Ebu't-Tîb b. Hamdân ve Ahmed b. Yahya el-Vekîl gibi âlimler bulunmaktadır. Hadis alanında da öne çıkan isimlerden olan Ravh'ın rivâyetlerine, Buhârî'nin eserlerinde rastlamak mümkündür. Ravh'in kırâatini

¹⁶⁸ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, c.2, s. 234-235; *en-Neşr*, c.1, s. 182-183; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, c.1, s. 328-332; Birişık, *Kırâat İlmi ve Tarihi*, s. 122.

¹⁶⁹ Pâlûvî, *a.g.e*, s. 5.

¹⁷⁰ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, c.2, s. 386-389; *en-Neşr*, c.1, s. 185-186; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, c.1, s. 428.

¹⁷¹ Pâlûvî, *Zübde*, s. 5.

nakleden tarikleri İbn Vehb (ö.270/883) ve ez-Zübeyr (ö.300/912)'dir.¹⁷² Kırâat ilmindeki rumuzu حـ şeklinde gösterilmektedir.¹⁷³

10. Halefü'l-Âşir

Tam adı Ebû Muhammed Halef b. Hişâm b. Sa'leb (Tâlib) el-Esedî el-Bağdâdî el-Bezzâr olan Halefü'l-Âşir, kırâat-i aşere imamlarının sonuncusudur. Aynı zamanda kırâat-i aşerenin altıncı imamı olan Hamza'nın iki râvîsinden biridir. 150/767 yılında doğan Halefü'l-Âşir, 229/844 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir. Küçük yaşlarda Kur'ân eğitimine başlamış, Hamza kırâatini Süleym b. Îsâ'dan, Âsım kırâatini Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Halîfe el-A'sâ'dan, Nâfî' kırâatini de İshak el-Müseyyebî'den öğrenmiştir. Kırâat ilmi yanında hadiste de öne çıkan Halefü'l-Âşir, dönemin birçok ünlü hadis âliminden ders dinlemiş ve kendisinden de birçok hadis âlimi rivâyette bulunmuştur. Müslim'in el-Câmi'u's-Sahîh'inde ve Ebû Dâvûd'un Sünen'inde onun rivâyetlerine yer verilmiştir.

Halefü'l-Âşir'den kırâat öğrenen kişiler arasında Ebû'l-Hasan el-Hulvânî, İdrîs b. Abdülkerîm el-Haddâd, Muhammed b. Yahyâ el-Kisâî, Seleme b. Âsım gibi isimler yer almaktadır. Kırâat öğretimini Bağdat'ta yapmasına rağmen isnâdı Kûfe üzerinden olduğu için Kûfe ekolünden kabul edilmiştir. Halefü'l-Âşir'in kırâatini nakleden râvîler İshâk el-Verrâk (ö.286/889) ve İdris (ö.292/905)'tir.¹⁷⁴ Kırâat ilminde Hamza kırâatinin râvîsi olarak حـ harfiyle gösterilirken, kırâat-i aşerenin onuncu imamı olarak ise خـ şeklinde remzedilmiştir.¹⁷⁵

a. İshâk

Halef b. Hişâm'ın (Halefü'l-Âşir) ilk râvîsi olan İshâk'ın tam adı, Ebû Ya'kûb İshak b. İbrâhim b. Osman el-Verrâk el-Mervezî el-Bağdâdî'dir. Vefat tarihi 286/889'dur. Kırâat ilmini râvîsi olduğu Halef b. Hişâm'dan doğrudan almıştır. Başka bir kırâat hocası da Velid b. Müslim'dir. Kendisinden de hocasının oğlu Muhammed b. İshak, Ali b. Mûsâ es-Sekafî, İbn Şenebuz gibi isimler kırâat okumuştur. İshak'ın kırâatini nakleden tarikleri

¹⁷² İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, c.1, s. 285; *en-Neşr*, c.1, s. 188; Zehebî, *Ma'rifetü'l Kurrâi'l-Kibâr*, c.1, s. 29.

¹⁷³ Pâlûvî, *a.g.e*, s. 5

¹⁷⁴ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, c.1, s. 272-274; *en-Neşr*, c.1, s. 191; Zehebî, *Ma'rifetü'l Kurrâi'l-Kibâr*, c.1, s. 419-422.

¹⁷⁵ Pâlûvî, *Zübde*, s. 5.

Muhammed b. İshak (ö. 290/889), el-Burzâtî (ö.360/970) ve İbn Ebû Ömer (ö.352/963)'dir.¹⁷⁶ Kırâat ilmindeki rumuzu سح şeklinde gösterilmektedir.¹⁷⁷

b. İdrîs

Halef b. Hişâm'ın ikinci râvîsi olan İdris'in tam adı Ebû'l-Hasen İdris b. Abdülkerim el-Haddâd el-Bağdadî'dir. 199/814 yılında Bağdat'ta doğmuş, 292/925 yılında yine Bağdat'ta vefat etmiştir. İdris hem Halefî'l-Âşîr kırâatinin râvîsi, hem de Hamza kırâatinin Halef rivâyetinin tariki olarak kırâat kaynaklarına kaydedilmiştir. Kendisi de diğer râvî İshak gibi, kırâati Halef b. Hişâm'dan doğrudan alıp rivâyet etmiştir. İdris'ten kırâat okuyan talebeler arasında İbn Mücâhid, İbn Miksem, İbrâhim b. Hüseyin eş-Şattî, Ahmed b. Osman b. Bûyân, İbn Şenebuz gibi isimler vardır. İdris'in kırâatini nakleden tarikler ise İbrâhim b. Hüseyin eş-Şattî (ö.370/980) ve İbn Bûyân (ö.344/955)'dir.¹⁷⁸ Kırâat ilmindeki rumuzu سه olarak gösterilmektedir.¹⁷⁹

¹⁷⁶ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, c.1, s. 155; *en-Neşr*, c.1, s. 191.

¹⁷⁷ Pâluvî, *a.g.e*, s. 5

¹⁷⁸ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, c.1, s. 154; *en-Neşr*, c.1, s. 190; Tayyar Altıkulaç, “*Halef b. Hişâm*”, DİA, TDV Yayınları, İstanbul, 2000, c.21, s. 484.

¹⁷⁹ Pâluvî, *a.g.e*, s. 5.

İKİNCİ BÖLÜM

TÂ-HÂ, ENBIYA VE HAC SÛRELERİNE GENEL BİR BAKIŞ

Bu bölümde Tâ-hâ, Enbiyâ ve Hac sûreleri hakkında genel bir değerlendirme yapılacaktır. Sûrelerin isimleri, nüzul sebepleri, Kur’ân tertibindeki yerleri ve nüzul sıraları, sûrelerde ele alınan konular, kişiler ve yerler hakkında bilgiler verilecektir. Konuların âyetlere göre dağılımı incelenecek, âyetlerde verilen mesajlar ve bu mesajlardan çıkartılabilecek ilke ve prensipler araştırılacaktır.

A. TÂ-HÂ SÛRESİ

1. Sûrenin İsmi, Nüzûlü ve Âyet Sayısı

Kur’ân tertibindeki yeri yirminci, nüzul sırasına göre kırk beşinci sûre olan Tâ-hâ Sûresi, Meryem Sûresinden sonra Mekke’de nâzil olmuştur. 130 ve 131. Âyetlerin Medine’de nazil olduğunu bildiren rivâyetler de vardır. Sûre ismini birinci âyetteki “Tâ-Hâ” harflerinden almıştır. Bu harflerin, Kur’ân’da birçok sûrenin başında bulunan ve teker teker okunduğu için “hurûf-u mukatta” diye isimlendirilen harflerden olduğunu iddia edenlerin yanında, bunların iki ayrı harf değil, anlamı olan bir kelime olduğunu söyleyenler de olmuştur. İkinci görüşte olanlar bu kelimenin Arapçanın bazı lehçelerinde “ey insan, ey kişi!” anlamına geldiğini belirtmiş ve cahiliye dönemi Arap şiirinden bu üslubun kullanıldığı misaller vermişlerdir.¹⁸⁰ Vâhidî’nin (ö. 468/1076) “Esbâb-ı Nüzûl” isimli eserinde nakledilen bir olay, (طه) lafzıyla ilgili yukarıda zikredilen ikinci görüşü destekler mahiyettedir. Dahhak’tan nakledilen bir rivâyete göre, Hz. Peygambere Kur’ân nâzil olunca, o ve ashabı kalkıp namaz kılar. Bunu gören Kureyş kâfirleri: “Şu Kur’ân, sırf onun yüzünden meşakkat çeksin diye Muhammed’e indirildi” derler. Bunun üzerine Allah Teâlâ (طه), yani: “Ey adam! Biz bu Kur’ân’ı sana meşakkat çekesin diye

¹⁸⁰ Hayreddin Karaman, Mustafa Çağrı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007, c.3, s. 622-623.

indirmedik” şeklinde sûrenin ilk âyetlerini inzâl eder.¹⁸¹ Hz. Mûsâ için kullanılan “Kelîmullah” nitelemesine istinaden, adının “Sûretü’l-Kelîm” olduğunu söyleyenler de olmuştur.¹⁸²

Sûrenin nazil olduğu zaman konusuna, Hz. Ömer’in İslam’a girişine dair gelen rivâyetler ışık tutmaktadır. Kaynaklarda bildirildiğine göre Hz. Ömer, Hz. Peygamberi öldürmek maksadıyla kılıcını kuşanıp yola çıkar. Yolda karşılaştığı Nuaym b. Abdullah isimli zat ona nereye gittiğini sorar. Hz. Ömer: “Kureyş’in dirliğini bozan, ilahlarına dil uzatan Muhammed’i öldürmeye gidiyorum” diye cevap verir. Bunun üzerine Nuaym: “Sen önce kendi aileden başla! Kız kardeşin ve enişten, Muhammed’in dini üzeredir.” deyip Hz. Ömer’e kız kardeşinin ve eniştesinin Müslüman olduğunu haber verir. Duyduklarına öfkelenen Hz. Ömer onların yanına gider. Eve geldiğinde Habbab adlı bir sahabî, üzerinde Tâ-hâ sûresinin yazılı olduğu sayfayı onlara öğretmektedir. Hz. Ömer okuduklarını görmek ister fakat onlar Hz. Ömer’in bu isteğine yanaşmazlar. Bunun üzerine Hz. Ömer hiddetle eniştesinin üzerine atlar ve okudukları şeyi görmek ister. Kız kardeşi onu kocasından uzaklaştırmak isteyince ona bir tokat vurur ve yüzünü kanatır. Bunun üzerine eniştesi ve kız kardeşi: “Evet biz Müslüman olduk. Bize ne istersen yap” derler. Gördüğü manzara karşısında pişman olup üzülen Hz. Ömer, okudukları şeyi görmek ister. Kız kardeşi ona, şirk üzere olduğunu ve ona dokunabilmesi için yıkanıp temizlenmesi gerektiğini söyler. Bunun üzerine Hz. Ömer yıkanır ve üzerinde Tâ-hâ sûresinin yazılı olduğu sayfaları okumaya başlar. Okudukları onu çok etkilemiştir. Müslüman olmaya karar veren Hz. Ömer, doğruca Hz. Peygamber’in yanına gidip islam’a girer.¹⁸³ Hz. Ömer’in islama girişiyle ilgili anlatılan birkaç rivâyetten biri olan ve yukarıda kısaca aktarmış olduğumuz hadise, Tâ-hâ sûresinin Mekke döneminde ve peygamberliğin ilk yıllarında nazil olduğunu göstermektedir.

2. Muhtevası

Sûrede genel olarak tevhid, nübüvvet, öldükten sonra diriliş gibi konular işlenmektedir. Hz. Mûsâ kıssasını çok geniş bir şekilde ele alan sûre, onun tevhid inancını

¹⁸¹ Ebü’l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed el-Vâhidî, *Esbâb-ı Nüzul*, Trc. Necati Tetik-Necdet Çağlı, İhtar Yayıncılık, Erzurum, tsz., s. 339.

¹⁸² Bekir Topaloğlu, “Tâ-hâ Sûresi”, DİA, TDV Yayınları, İstanbul, 2010, c.39, s. 379-380.

¹⁸³ Muhammed b. Ahmed, Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi’l-Kur’ân*, thk: Thk. Ahmed el Berdûnî, İbrahim Atfîş, Dâru’l-Kütübü’l-Mısriyye, Kâhire, 1964, c.11, s. 163-164.

tebliğ ederken verdiği mücadeleyi, bu sırada karşılaştığı zorlukları ve bu zorlukları aşarken, Allah'ın kendisini birtakım mucizelerle desteklemesini anlatmaktadır. Kıssa anlatılırken Allahın kudreti, onun insanlara olan nimeti, insanın yaratılışı, iyilerin mükâfatlandırılıp kötülerin cezalandırılacağı gibi konulara yeri geldikçe değinilmektedir. Hz. Âdem kıssasına da yer verilen sûrede, inkârcıların yüzleşeceği kötü akıbeta karşılık, iman edip günahlardan sakınanların kurtulacağı vurgulanmaktadır.

3. Sûrede Ele Alınan Konu ve Olayların Âyetlere Göre Dağılımı

Sûrenin ilk âyetlerinde Hz. Peygamberi teselli, Kur'ân'ın öğüt oluşu, Allah'ın birliği ve kudreti konuları işlenmektedir.¹⁸⁴ Sonra Hz. Mûsa kıssası teferruatlı bir biçimde anlatılmaktadır. Hz. Mûsâ'nın Medyen'den ailesiyle birlikte çıkıp Mısır'a giderken Tuvâ Vadisinde kendisine peygamberlik ve birtakım mucizeler verilmesi, kardeşi Hârun ile Firavun'u tebliğ ile görevlendirilmeleri anlatılır.¹⁸⁵ Daha sonra Allah Teâla'nın Hz. Mûsâ'ya bahşettiği daha önceki lütuf ve ihsanlarından bahsedilir. Annesinin onu daha bebek iken sandığa koyup nehre bırakması, oradan Firavun'un sarayına yerleştirilmesi, annesinin de sütanne olarak saraya alınması, Hz. Mûsâ'nın birini öldürmesi sonucu içine düştüğü zor durumdan yine Allah'ın lütfu sayesinde kurtulmasından bahsedilir.¹⁸⁶ Hz. Mûsâ'ya Allah'ın önceki lütuflarının bahsedildiği bu bölümden sonra, kardeşi Hârun'la birlikte tebliğ göreviyle Firavun'a gönderilmeleri, Firavun ve ahalisini birtakım delillerle Allah'ın varlığına iman etmeye çağırımları, buna mukabil Firavun tarafından büyücülükle itham edilmeleri, Hz Mûsâ ile sihirbazlar arasında yaşanan hadiseler ve Hz Mûsâ'nın sihirbazları Allah'ın yardımıyla alt edişi anlatılır. Devamında israiloğullarını gizlice Mısır'dan çıkarması, bu arada Hz. Musa'nın başka bir mucizesi olarak denizin ikiye yarılması ve onları takip eden Firavun ve ordusunun denizde boğulmasından bahsedilir.¹⁸⁷ Bundan sonra israiloğullarına verilen birtakım nimetlerden, Hz. Musa'nın Tur Dağı'na çıkması ve Allah ile konuşmasından, bu esnada israiloğullarının tekrar yoldan çıkıp Sâmiri adlı bir kişinin yapmış olduğu buzağı heykeline tapmalarından, Hz. Mûsâ'nın geri dönüp kardeşi Hârun ve Sâmiriden hesap sormasından ve buzağı heykelini

¹⁸⁴ Tâ-hâ 20/1-8.

¹⁸⁵ Tâ-hâ 20/9-37.

¹⁸⁶ Tâ-hâ 20/38-42.

¹⁸⁷ Tâ-hâ 20/43-80.

yakıp kül etmesinden bahsedilerek kıssa nihâyete erdirilir.¹⁸⁸ Bu bölümden surenin sonuna kadar ise, Allah'ın birliğinden, kıyamet ahvalinden, Hz. Âdem kıssasından, hesap günü Allah'tan sakınanlar ve ondan yüz çevirenlerin hallerinden, Hz. Peygamberi teselli ve ona yapılan nasihatlerden bahsedilir. Son olarak, inanmayanların iddialarına karşı, yakında gerçeği göreceklarına dair bir meydan okumayla sûre sona ermektedir.¹⁸⁹

4. Sûreden Çıkarılan Prensipler

Kur'ân yerleri ve gökleri yaratan Allah tarafından, kendisinden sakınanlara öğüt olsun diye indirilmiştir.¹⁹⁰ Bütün mevcudatın sahibi olan ve kendisinden başka ilah olmayan Allah, gizli açık ne varsa herşeyi bilir.¹⁹¹ Allah kulları arasından bazılarını seçip diğerlerini uyarması için göndermiştir.¹⁹² Kıyamet mutlaka kopacaktır ve zamanını sadece Allah bilir.¹⁹³ Allah peygamber olarak seçtiği kullarını birtakım mucizelerle desteklemiştir.¹⁹⁴ Peygamberler risalet görevini îfâ ederken Allah'ın yardımına ihtiyaç duyarlar ve Allah da onlara yardım eder.¹⁹⁵ Muhatap en azılı Allah düşmanı bile olsa, ilahi hakikatler anlatılırken yumuşak bir üslub kullanılmalıdır.¹⁹⁶ Peygamberi ve onun getirdiklerini yalanlayıp ondan yüz çevirenler, azaba uğratılacaktır.¹⁹⁷ Allah, yeryüzü ve içindekileri insanların hizmetine sunmuştur.¹⁹⁸ İnsan topraktan yaratılmıştır ve yine toprak olacaktır.¹⁹⁹ Sihir ve sihrin insanları etkilemesi bir vâkıâdır.²⁰⁰ Gerçek imana sahip olanlar bu dünyada imanlarından dolayı başlarına gelebilecek hiçbir sıkıntı ve cezadan korkmazlar.²⁰¹ Ahirette iyiler mükâfatlandırılacak, kötüler cezalandırılacaktır.²⁰² Allah samimi bir şekilde tevbe edenlerin tevbelerini kabul edecektir.²⁰³ İnsan elindeki imkânları

¹⁸⁸ Tâ-hâ 20/81-98.

¹⁸⁹ Tâ-hâ 20/99-135.

¹⁹⁰ Tâ-hâ 20/3-4, 113.

¹⁹¹ Tâ-hâ 20/6-8, 14.

¹⁹² Tâ-hâ 20/13.

¹⁹³ Tâ-hâ 20/15.

¹⁹⁴ Tâ-hâ 20/20, 22-23, 69.

¹⁹⁵ Tâ-hâ 20/25-36, 46.

¹⁹⁶ Tâ-hâ 20/44.

¹⁹⁷ Tâ-hâ 20/48, 100-101.

¹⁹⁸ Tâ-hâ 20/53-54.

¹⁹⁹ Tâ-hâ 20/55.

²⁰⁰ Tâ-hâ 20/66-67.

²⁰¹ Tâ-hâ 20/71-73.

²⁰² Tâ-hâ 20/74-76, 111-112.

²⁰³ Tâ-hâ 20/82, 122.

değerlendirirken ölçülü olmalıdır. Ölçüsüz davrananlar cezaya müstehak olur.²⁰⁴ Allah dışında hiçbir varlığa tapılmaz. Tevhid inancı şirk alameti olan put vb. her türlü nesneyi haram kılar.²⁰⁵ Hesap gününde Allah'ın razı olduğu ve izin verdiği kimseler şefaate edebilecektir.²⁰⁶ Allah'ı anmaktan yüz çevirenler hem bu dünyada hem de ahirette sıkıntıya düşeceklerdir.²⁰⁷ İnsan, helak edilen önceki nesillerden ibret almalıdır.²⁰⁸ Allah aşırı gidenlere vadettiği zamana kadar süre verir, hemen cezalandırmaz.²⁰⁹ İnsanın gerçek manada hoşnutluğa erebilmesi Allah'a kulluk etmesiyle mümkündür.²¹⁰ Allah peygamber gönderip uyarmadığı toplumları sorumlu tutmaz.²¹¹

B. ENBİYÂ SÛRESİ

1. Sûrenin İsmi, Nüzûlü ve Âyet Sayısı

Sûre ismini “Nebî” kelimesinin çoğulu olan “Enbiyâ” sözcüğünden almıştır. Yüksek olmak ve haber vermek anlamındaki “n-b-e” kökünden türeyen nebî kelimesi, sözlükte haber veren, yüksek ve düz olmayan yer, çok ve geniş yol demektir. Terim olarak ise Allah'ın dînî kurallarını, emir ve yasaklarını, öğüt ve tavsiyelerini insanlara bildirmesi için görevlendirdiği insanlara denir.²¹² Sûrede birçok peygamberin tevhid davası uğruna verdikleri mücadeleler anlatıldığı için bu ismi almıştır. Mekke döneminde nâzil olan sûre, 112 âyettir. Mushaftaki tertibe göre yirmi birinci, nüzul sırasına göre yetmiş üçüncü sûredir. İbn-i Mes'ud'dan nakledilen bir rivâyette o, şöyle demiştir: “Benî İsrâîl (İsrâ), Kehf, Meryem, Tâ-hâ ve Enbiyâ sûreleri, benim Mekke'de ilk öğrendiğim güzel sûrelerdir.”²¹³

2. Muhtevâsı

Enbiyâ sûresinde Allah'ın birliği, Peygamberlik ve ölümden sonra dirilme gibi inanca ait temel konular işlenmektedir. Kıyâmetin kopması ve o esnada meydana gelecek

²⁰⁴ Tâ-hâ 20/81.

²⁰⁵ Tâ-hâ 20/88-98.

²⁰⁶ Tâ-hâ 20/109

²⁰⁷ Tâ-hâ 20/124-127.

²⁰⁸ Tâ-hâ 20/128.

²⁰⁹ Tâ-hâ 20/129

²¹⁰ Tâ-hâ 20/130-133.

²¹¹ Tâ-hâ 20/134.

²¹² Fikret Karaman, İsmail Karagöz, İbrahim Paçacı, Mehmet Canbulat, Ahmet Gelişgen, İbrahim Ural, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s. 519.

²¹³ Komisyon, *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, c.3, s. 663.

dehşetli manzaralar tasvir edilmekte, geçmiş ümmetlere gönderilen peygamberlerin insanları tevhid inancına davet ederken karşılaştıkları zorluklardan ve Allah'ın onlara olan yardım ve ihsanından bahsedilmektedir. Diğer taraftan kâinattaki düzen ve işleyişten, bu düzen ve işleyişin Allah'ın varlığını ve birliğini gösterdiğinden bahsedilir.

3. Sûrede Ele Alınan Konu ve Olayların Âyetlere Göre Dağılımı

1. âyetten başlayıp 48. âyete kadar olan bölümde Allah'ın birliği, peygamberlik ve ahiret gibi bazı temel dini konular ele alınmaktadır. Sûrenin ilk âyetlerinde kendilerine gelen peygamberi ve onun getirdiği mesajı hafife almaları nedeniyle inkârcılara eleştiriler yöneltilmektedir. Onlar peygamberin kendileri gibi bir insan olduğunu, bu yüzden aralarında hiçbir fark olmadığını, peygamberin getirmiş olduğu mesajı kendisinin uydurduğunu belirterek, aslında inkârlarına kılıf aramaktadırlar. Allah Teâlâ da peygamberlerin insanüstü varlıklar olmadığını, bunlar gibi önceki toplumlardan bazılarının da peygamberleri yalanladığını ve bundan dolayı helak olduklarını hatırlatıp, kendilerine gönderilen kitaba iman edip ondan öğüt almalarını istemektedir.²¹⁴

Önceki milletlerden halkı zalim olan kavimlerin helak edildiği, Allah'ın azabı onlara gelince çok pişman oldukları, fakat bu son pişmanlıklarının fayda etmediği hatırlatılarak, peygamberi yalancılık ve sihirbazlıkla itham eden müşrikler uyarılmaktadır.²¹⁵ Devamında bu kâinatın oyun ve eğlence olsun diye boş yere yaratılmadığı, herşeyin bir hikmete binâen ve bir gaye için yaratıldığı, bu hikmet ve gayeler arasında hakkın batıla üstün kılınması olduğu vurgulanmaktadır.²¹⁶ Yine göklerde ve yerde olanların tamamının Allah'ın mülkü olduğu ve onun katında bulunanların onu gece gündüz tesbih ettiği dile getirilmektedir.²¹⁷

Allah'ın bir ve tek olduğu, onun ortağı olmadığı, eğer ortağı olsaydı kâinatta düzenin alt üst olacağı vurgulanmakta, Allah'tan başka tanrılar edinenlerden ellerinde bir delil varsa getirmeleri istenmektedir.²¹⁸ Bazılarının Allah'a çocuk isnad etmeleri eleştirilmekte, onun bundan münezzehe olduğu belirtilmektedir. Onların evlat dedikleri

²¹⁴ Enbiyâ 21/1-10.

²¹⁵ Enbiyâ 21/11-15.

²¹⁶ Enbiyâ 21/16-18.

²¹⁷ Enbiyâ 21/19-20.

²¹⁸ Enbiyâ 21/21-24.

varlıkların Allah'ın lütfuna mazhar olmuş kullar (melekler) olduğu, ona asla saygısızlık etmedikleri, rablerinin emri ve izniyle hareket ettikleri dile getirilmektedir. Eğer bu kullardan biri Allah'a büyüklük taslayıp kendini onun hükümdarlığına ortak koşacak olsa, hemen ceahnnemle cezalandırılacağı bildirilmektedir.²¹⁹

İnkâr edenlerden evrendeki birtakım varlıklara ve olaylara bakarak bunlar üzerinde düşünüp ibret almaları istenmekte, her canlının ölümü tadacağı, bu süreçte herkesin hayırla veya şerle imtihan edileceği belirtilmektedir. Yine peygamber'i ve onun ikazlarını hafife alanların çok aceleci davrandıkları, kendisiyle uyarıldıkları azap, ansızın başlarına geldiğinde artık ondan kurtulamayacakları ve kendilerine başka bir şans daha verilmeyeceği ifade edilmektedir. İnkârcılar tarafından alaya alınmanın sadece Hz. Peygamber'e has bir durum olmadığı, önceki peygamberlerin de aynı davranışlara muhatap oldukları vurgulanmaktadır.²²⁰

Allah eğer inkâr edenlere azab etmek isterse, kendilerini bundan kimsenin koruyamayacağı, onların birtakım nimetlerden faydalandırıldığı gibi atalarının da aynı şekilde faydalandırıldığı, ancak ellerinde bulunanların Allah tarafından azar azar alındığı ve buna karşı koyamadıkları dile getirilmektedir. Peygamberin ancak bir uyarıcı olduğu, fakat uyarılara kapalı olanların bundan faydalanamayacağı, bu kişilerin azapla yüzyüze gelince çok pişman olacakları belirtilmektedir. Kıyamet gününde kimseye haksızlık edilmeyeceği, en küçük iyiliğin veya kötülüğün mutlaka karşılığının görüleceği vurgulanmaktadır.²²¹

Sûrede 48. âyetten başlayarak 93. âyete kadar olan kısımda Hz. Peygamber'e teselli verip maneviyatını güçlendirmek, ayrıca ilahi vahye muhatap olanların ders ve ibret almalarını sağlamak amacıyla geçmiş ümmetlere gönderilen peygamberlerin kıssalarından kesitler sunulmuştur.²²²

Bu bölümde sırasıyla Mûsâ, Hârûn, İbrâhîm, Lût, Nûh, Dâvûd, Süleyman, Eyyûb, İdrîs, Zülkifl, Yûnus, Zekerîyyâ ve Yahyâ (a.s)'ın peygamberlik görevleri sırasında karşılaştıkları zorluk ve sıkıntılar, bu sıkıntılar karşısında onların teslimiyetleri ve Allah'ın onlara bahşettiği nimet ve ihsanlardan bahsedilir. Özellikle Hz. İbrâhîm'in putperes kavmi karşısındaki mücadelesine geniş yer verilir. En sonunda da Hz. İsâ'nın

²¹⁹ Enbiyâ 21/ 25-29.

²²⁰ Enbiyâ 21/ 30-41.

²²¹ Enbiyâ 21/ 42-48

²²² Komisyon, *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, c.3, s. 683.

annesi Hz. Meryem'den de bahsedilerek onun iffetli bir kadın olduğu vurgululanarak, Hz. İsa'nın babasız olarak dünyaya gelmesinin cümle âlem için bir işaret olduğundan bahsedilir. Bu bölümün sonunda bütün peygamberlerin getirdiği mesajın aynı mesaj olduğu, hepsinin insanları aynı inanç prensiplerine davet ettiği vurgulanır.²²³

Sûre'nin bundan sonraki bölümlerinde ise inanıp iyi işler yapanların kurtulacağı, kötülükleri yüzünden helak olanların ise artık iflah olmayacağı belirtilir. Kıyâmet alâmetlerinden olan Ye'cüc ve Me'cüc'ün ortaya çıkışı ve sonrasında kıyametin dehşetli manzaraları tasvir edilir. Hesap gününde inkâcıların düçar olacakları çetin azap ve salih kişilerin nâil olacakları nimetler anlatılır. Ve nihâyet, vahye muhatap olanlara son bir uyarı olmak üzere Hz. Muhammed'in bir rahmet elçisi olduğu, onun çağrısına kulak verilmesi gerektiği, eğer verilmezse sonuçlarının çetin olacağı uyarısında bulunularak sûre nihâyete erer.²²⁴

4. Sûreden Çıkarılan Prensipler

Allah yerde ve gökteki, gizli ve açık her şeyi işitir ve bilir.²²⁵ Peygamberler insanlar arsından seçilip görevlendirilmiştir. Onlar da diğer insanlar gibi yer, içer ve birtakım şeylere ihtiyaç duyarlar.²²⁶ Allah haddi aşanları helak eder, dilediğini de kurtuluşa erdirir.²²⁷ İnsan, aklını kullanarak kendisine öğüt olsun diye gönderilen kitaba tâbi olmalıdır.²²⁸ Gökler ve yerler boş yere, oyun ve eğlence olsun diye değil, herbiri bir hikmete binaen yaratılmıştır. Hak ile batılın mücadelesi ve hakkın galip gelmesi bu hikmetlerden birisidir.²²⁹ Gökte ve yerde ne varsa hepsi Allah'a aittir. Allah inkârcıların ona ortak koştuğu tanrılardan münezzehtir. Kâinattaki nizam ve intizam onun birliğinin delillerindendir. O yaptığı hiçbir işten dolayı sorumlu tutulamaz²³⁰ Kur'ân'dan önce nazil olan ilahi kitaplar da Allah'ın varlığını ve birliğini ilan etmişlerdir.²³¹ Melekler, inkârcıların iddia ettiği gibi Allah'ın çocukları değil, onun lütfuna mazhar olmuş

²²³ Enbiyâ 21/49-93.

²²⁴ Enbiyâ 21/49-93.

²²⁵ Enbiyâ 21/3-4, 110.

²²⁶ Enbiyâ 21/7-8.

²²⁷ Enbiyâ 21/9, 77.

²²⁸ Enbiyâ 21/10.

²²⁹ Enbiyâ 21/16-18.

²³⁰ Enbiyâ 21/19-23.

²³¹ Enbiyâ 21/24-25

kullarıdır. Ondan izinsiz hiçbir şey yapmazlar, daima onu tesbih ederler.²³² Yerde ve gökte Allah'ın varlığını gösteren bir sürü delil vardır. İnsanın bu delilleri gördüğü halde onu inkâr etmesi düşünülemez.²³³ Bu dünyada herkes imtihan için bulunmaktadır ve sonunda rabbine döndürülecektir.²³⁴ Allah bir kimseye azap etmeyi dilerse, o kimseyi Allah'a karşı koruyabilecek hiçbir varlık yoktur.²³⁵ Peygamberin görevi insanları vahiy ile uyarmaktır. Bu uyarıya kulak tıkayanlar hidâyete eremez.²³⁶ Hesap gününde büyük küçük yapılan her türlü amelin hesabı görülür. Kimseye haksızlık edilmez.²³⁷ Allah, peygamberlerini sıkıntıya düştükleri zaman yardımıyla destekler.²³⁸ Namaz ve zekât gibi ibadetler önceki ümmetlere de farz kılınmıştır.²³⁹ Kıyamet saatinde inkârcıların pişmanlıkları fayda etmeyecek, Allah'a ortak koştukları tanrılarla birlikte cenneme gireceklerdir.²⁴⁰ İman edip salih amel işleyenler ise kendilerine va'dedilen cennetlerle mükâfatlandırılacaklardır.²⁴¹

B. HAC SÛRESİ

1. Sûrenin İsmi, Nüzûlü ve Âyet Sayısı

Adını 27. âyetteki "hac" kelimesinden alan sûre, yetmiş sekiz âyettir. Sûrenin tamamının Mekke'de nazil olduğunu söyleyenlerin yanında, 19-21, 19-22, 39-41. âyetlerin Medine'de, diğerlerinin Mekke'de nazil olduğunu söyleyenler de vardır. Diğer taraftan 52-55. âyetler dışında kalan kısmının veya tamamının Medine'de nazil söyleyenler de olmuştur. Sûredeki âyetlerin üslup ve içeriği dikkate alındığında, âyetlerin bir kısmının Mekke'de bir kısmının Medine'de nazil olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre sûrenin gerek üslup gerekse ele aldığı konular itibariyle, ilk bölümünü oluşturan ilk 24 âyetin Mekke'de, 25 ve daha sonraki âyetlerin de Medine'de nazil olduğu öne sürülmüştür.²⁴²

²³² Enbiyâ 21/26-28.

²³³ Enbiyâ 21/30-33.

²³⁴ Enbiyâ 21/34-35.

²³⁵ Enbiyâ 21/42-43.

²³⁶ Enbiyâ 21/45, 109.

²³⁷ Enbiyâ 21/47, 94.

²³⁸ Enbiyâ 21/68-71, 74, 76, 84, 87-88.

²³⁹ Enbiyâ 21/73.

²⁴⁰ Enbiyâ 21/97-100.

²⁴¹ Enbiyâ 21/101-103.

²⁴² Emin Işık, *Hac Sûresi*, Diyanet İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul, 1996, c.14, s. 420-421.

2. Muhtevası

Sûrede tevhid, kıyamet, ölümden sonra diriliş ve hesap verme, Allah'ın kudreti, Allah'ın varlığını gösteren kâinattaki deliller, insanın yaratılışı, Allah yolunda cihad, hac ibadeti ve bu ibadetin nasıl îfâ edileceğini bildiren hac menâsiki gibi konulardan bahsedilmektedir.

3. Sûrede Ele Alınan Konu ve Olayların Âyetlere Göre Dağılımı

Sûrede ele alınan konuları dört bölümde incelemek mümkündür. Birinci bölümde, daha çok mekkî âyetlerin karakteristik özelliğini yansıtan 1-24. âyetler yer alır. Bu bölümde genel bir hitab sözkonusudur. İnsanlar Allah'tan korkmaya, kıyâmetin korkutucu manzaralarından sakınmaya davet edilir. Kıyâmet saatinin dehşetli anlarında insanların düşeceği sıkıntılı durumlardan bahsedilir. Hal böyleyken, yine de bazılarının, Allah hakkında bilgisizce tartışıp şeytanın peşinden gittiğine, böylelerinin acı bir azaba sürükleneceğine işaret edilir. Bir taraftan insanın ana karnından başlayıp ölünceye kadar geçirdiği hayat evreleri, diğer taraftan tabiatın kupkuru bir halden yemyeşil bir hale evrilmesi, ölümden sonra dirilişin bir delili olarak sunulur. Dolayısıyla kıyâmet gelip çattığında Allah'ın kabirlerde yatanlara can verip, onları tekrar dirilteceği belirtilir. Bütün bunlara rağmen Allah hakkında bir bilgisi olmadan tartışan kişiler eleştirilir ve bu kişilerin hem dünyada hem ahirette akıbetlerinin kötü olacağından bahsedilir. Allah'a iman ve emirlerine itaat konusunda menfaat hesapları yapanlar, kendilerine hiçbir fayda sağlamayan putlara tapanlar eleştirilir, Allah'a iman etmiş salih kullar ise cennetle müjdelenir. Allah'a ve onun yardımına güvenmenin önemine vurgu yapılır. Hidâyet ve dalâletin Allah'ın elinde olduğu vurgulanarak, kıyamet günü Allah'ın değişik inanç grupları hakkında ayrı ayrı hüküm vereceği bildirilir. Kâinattaki canlı cansız bütün varlıklar kendi lisanlarıyla Allah'a secde ederken bazı insanların inkârda direttikleri ve bunlar için can yakıcı bir azabın olduğu, ondan kaçmak isteseler de kaçamayacakları belirtilir. Buna mukabil iman edip iyi davranışlarda bulunanların mükâfatlandırılacağı müjdelenir.²⁴³

²⁴³ Hac 21/ 1-24.

İkinci bölüm 25. âyet ile 42. âyetleri kapsar. Bu bölümde kendileri inkâr ettikleri gibi, insanları da Allah yolundan ve Mescid-i Harâm'dan alıkoyan kimselerden ve zulmedenlerden söz edilir. Bu kısımda Allah'ın insanlar için mübarek kıldığı bir evden onları alıkoymanın kötülüğü anlatılarak, Mescid-i Haram çevresinde mukim olan veya oraya dışarıdan gelenler arasında bir fark olmadığı belirtilir Hz. İbrahim'in Kâbe'yi tevhid temelleri üzerine bina ettiğine vurgu yapılarak, hac ibadetinin sağladığı faydalar ve kurban ibadeti üzerinde durulur. Bütün bu ibadetler yapılırken Allah'ın çizdiği sınırlara saygılı davranmanın, takvanın bir gereği olduğu hatırlatılır ve Allah'a tam manasıyla teslimiyet gösterenler müjdelendir. Takva kavramı kurban ibadeti üzerinden somutlaştırılarak, kesilen hayvanların etleri ve kanlarının değil, insanların takvasının Allah'a ulaşacağı bildirilir. Sırf inançları yüzünden saldırıya uğrayan, yurtlarından sürülen müminlere, bu saldırılara karşı koyma ve savaşıma izni verilirken, her türlü ibadethanenin dokunulmazlığına vurgu yapılır.²⁴⁴

43-57. âyetleri kapsayan üçüncü bölümde, Hz. Peygamber'i teselli mahiyetinde, ona destek veren açıklamalar yapılır. Kendisi gibi önceki peygamberlerin de yalancılıkla itham edildikleri, sonunda o inkârcıların helak edildiği ve beldelerinin yerle yeksan olarak terkedilmiş bir halde kaldığından bahsedilir. İnkârcıların azabı isteme konusunda aceleci davrandıkları, fakat Allah'ın önceki nesilleri, onların beklemediği bir anda kısıkıvrak yakalayarak helak ettiği bildirilir. Peygamberin sadece bir uyarıcı olduğu, ona uyanların kurtulup, karşı gelenlerin cehenneme gideceği anlatılır. Bütün peygamberlerin şeytanın vesvesesine maruz kaldığı, fakat Allah'ın koruması sayesinde bu vesveselerin etkisiz kaldığı bildirilir. Kalplerinde hastalık bulunan ve yürekleri katılaşmış olanların, şeytanın kandırmasına daha müsait olduğu, ilim sahibi olanların ise ilahi hakikatleri daha iyi anlayıp benimsediğinden söz edilir. İnkâr edenlerin kendilerine azap gelip çatıncaya kadar Kur'ân'dan şüphe edeceği belirtildikten sonra, iyilerin cennete, kötülerin cehenneme gideceği bildirilir.²⁴⁵

58. âyetten başlayıp sûrenin sonuna kadar olan dördüncü bölümde, Allah yolunda mücadele edenleri, Allah'ın birtakım nimetlerle hoşnut edeceği vurgulanır. Kendisine tapılacak olan ilahın sadece Allah olduğu, onun dışındakilerin ise batıl olduğu belirtilir. Daha sonra insanın çevresine bakıp Allah'ın yeryüzündeki kudret ve iradesini görmesi,

²⁴⁴ Hac 21/25-42.

²⁴⁵ Hac 21/43-57.

verdiği nimetler üzerinde düşünüp şükretmesi ve nankör olmaması istenir. Peygamberin sadece bir uyarıcı olduğu tekrar hatırlatılarak, ondan kendisine inanmayanlarla polemige girmemesi, onları Allah’a havale etmesi istenir. İnkârcıların Allah’ı bırakıp taptıkları şeylerin temelsiz, dayanaksız şeyler olduğu belirtilerek, bunlara tapanlara asla yardım edilmeyeceği bildirilir. İnkârcıların Kur’ân’ın çağrısı karşısındaki hoşnutsuzluğu eleştirilerek bu tavırlarından dolayı cezalandırılacakları anlatılır. Sûrenin sonuna doğru, önce bütün insanlara hitap edilerek, Allah’tan başka kendisine tapılan varlıkların acziyeti, insanların nazarında basit bir canlı olan sinek üzerinden anlatılır. Allah dışında taptıkları ilahların toplanıp bir araya gelse, bir sineği dahi yaratamayacağı, hatta sineğin onlardan alıp götürdüğü bir şeyi bile geri getiremeyeceği; buna mukabil, Allah’ın her şeye gücü yeten, her şeyi bilen ve her türlü işin kendisine döndürüleceği bir varlık olduğu dile getirilir. Daha sonra da mü’minlere hitab edilerek, Allah’a kullukta sebat etmeleri, onun yolunda mücadele etmeleri istenir. Hz. İbrahim devrinden beri tevhid dinine inananlara Müslüman adının verildiği ve Müslümanların köklü bir inanç geleneğine sahip olduğu, bunun için de her Müslümanın sorumluluğunu en iyi şekilde yerine getirip Allah’a sınıksız bağlanması gerektiği anlatılır.²⁴⁶

4. Sûreden Çıkarılan Prensipler

Şeytan kendisini dost edinen kişiyi yoldan çıkarır ve azaba sürükler.²⁴⁷ İnsanın gerek kendi hayatında yaşadığı dönüşüm ve değişim, gerekse yaşadığı çevrenin halde hale evrilmesi, ölümden sonra tekrar dirilişin delillerindendir. Kıyâmet günü Allah, kabirdekilere can verip diriltilecektir.²⁴⁸ Allah kullarına sebepsiz yere azap etmez. Kişinin başına gelen ceza, kendi yapıp ettikleri yüzündendir.²⁴⁹ İman koşulsuz bir teslimiyettir. Birtakım menfaatler elde etmek veya zarardan korunmak için iman edilmez. Böyle bir iman kişiyi saâdete değil hüsrâna götürür.²⁵⁰ İman edip salih amel işleyenler cennetle mükâfatlandırılacaktır. İnkârcılar için ise ahirette çetin bir azap vardır.²⁵¹ Allah kıyâmet

²⁴⁶ Hac 21/ 42-78.

²⁴⁷ Hac 21/4.

²⁴⁸ Hac 21/5-7, 66.

²⁴⁹ Hac 21/10.

²⁵⁰ Hac 21/11.

²⁵¹ Hac 21/14, 19-25, 50-51, 56-59, 72.

gününde herbir inanç grubu için hükmünü ayrı ayrı verecektir.²⁵² Kâinattaki canlı cansız her varlık kendi lisanınca Allah’a secde etmektedir.²⁵³ Hac ve kurban ibadetinde insanlar için birtakım faydalar vardır. Âyetle helal olduğu bildirilen hayvanlar, Allah’ın adı anılarak kesilmeli, etinin bir kısmı ihtiyaç sahiplerine dağıtılmalıdır. Kurban ibadetinde aslolan takvadır.²⁵⁴ İnançlarından dolayı saldırıya maruz kalan müminlere kendilerini korumaları için savaş izni verilmiştir. Savaşta mabetler dokunulmazdır.²⁵⁵ Peygamberin görevi sadece ilahi hakikatleri tebliğ etmek, insanları uyarmaktır.²⁵⁶ Allah insanlara karşı çok şefkatli ve merhametlidir. Yeryüzünü insanlar için elverişli hale getiren ve içindeki nimetleri onların hizmetine sunan O’dur.²⁵⁷ Allah her şeyi görür ve bilir hiçbir şey onun bilgisi dışında değildir.²⁵⁸

²⁵² Hac 21/17.

²⁵³ Hac 21/18.

²⁵⁴ Hac 21/27-30, 34, 36, 37.

²⁵⁵ Hac 21/39-41.

²⁵⁶ Hac 21/49, 67.

²⁵⁷ Hac 21/63-65.

²⁵⁸ Hac 21/70, 76.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÂ-HÂ, ENBİYÂ VE HAC SÛRELERİNDEKİ KİRÂAT FARKLILIKLARI

Çalışmamızın bu bölümünde söz konusu surelerdeki mütevatir kıraâtların ferşî farklılıkları incelenecektir. Ferş'i-huruf denilen ve belli bir kaideye dayanmayan bu farklılıklar, kelimenin anlamını ya tamamen değiştirmekte veya kısmî bir değişim söz konusu olmaktadır. Bazen de mana değişmezken kelimenin hattında (resm-i hatt) farklılık ortaya çıkmaktadır. Çalışmada izlenecek yöntem, farklılığın çeşidini belirttikten sonra, kaynaklardan bu farklılığın sebebini araştırıp delillerini ortaya koymak suretiyle meseleye açıklık getirmek olacaktır. Bunun yanında çeşitli tefsirler incelenerek anlamda farklılığa yol açan kıraâtların tefsir ilmine sağlamış olduğu yorum çeşitliliğinin üzerinde durulacaktır. Diğer taraftan bütün bunlara ilave olarak ahkâma etki eden kıraât farklılıkları var ise bunlara da değinilecektir.

A. TÂ-HÂ SÛRESİNDEKİ KİRÂAT FARKLILIKLARI

1. Onuncu Âyet

إِذْ رَأَىٰ نَارًا فَقَالَ لِأَهْلِهِ امْكُثُوا إِنِّي آنَسْتُ نَارًا لَّعَلِّي آتِيكُم مِّنْهَا بِقَبَسٍ أَوْ أَجْدُ عَلَى النَّارِ هُدًى

Hani o bir ateş görmüş ve ailesine şöyle demişti: "Siz bekleyin, (şu uzakta) bir ateş bulunduğunu farkettim; belki ondan size bir kor parçası getiririm veya ateşin başında bir kılavuz bulurum."²⁵⁹

Bu sûrenin dokuzuncu âyetinden başlayarak devam eden âyetlerde Hz. Mûsa'nın ailesiyle birlikte Medyen'den ayrılıp, Mısır'a giderken "Tuvâ" isimli vadide ilahi vahye ilk defa muhatab oluşu, kendisine peygamberlik görevinin verilişi ve firavuna gönderilişi anlatılmaktadır.²⁶⁰ Rivâyete göre, Hz. Mûsa ailesiyle birlikte soğuk bir kış gecesi Tuvâ

²⁵⁹ Tâ-hâ 20/10.

²⁶⁰ Bu konuyla ilgili olarak bkz. A'râf 7/ 103-104; Yûnus 10/ 75; Mü'minûn 23/ 45-46; Şuarâ 26/ 10-11; Neml 27/ 7-10; Kasas 28/ 29-32; Mü'min 40/ 23; Zuhurf 43/ 46; Nâziât 79/ 15-25.

vadisine geldiklerinde bir oğlu olur. Ateş yakmak isteyen Musa (as) çakmağını tutuşturamaz. Derken uzakta bir ateş görür ve o ateşten bir kor parçası almak veya ateşin başında bulunanlardan yardım istemek maksadıyla oraya doğru gider. Ateşe yaklaştığı sırada kendisine: “*Ey Mûsa iyi bil ki ben senin rabbim*” diye nida olunur.²⁶¹

İşte sûrenin onuncu âyetinde bu olayların anlatıldığı bölümde yer alan **فَقَالَ لَهُ** ^{لَهُ} ifadesinde, kesra harekeden sonra gelen “Hê” harfî, Hamza kırâatine göre, genel kuralın aksine kesra ile değil, dammeli olarak **لَهُ** ^{لَهُ} şeklinde okunmuştur.²⁶² Hâu'l-Kinaye de denilen bu “Hê”, müfret müzekker gaib zamirini (هو) göstermektedir. Bu zamir isimlere, fiillere ve harflere bitişebilir. **قَالَ لَهُ صَاحِبُهُ** (Kehf 37) âyeti her üçüne de bitiştiğini gösteren bir örnektir. Hâu'l-Kinaye ile ilgili özellikleri kısaca özetleyecek olursak:

- Hâu'l-Kinaye iki harekeli harfin arasında gelebilir. Bu durumda Hê'den önceki harfin harekesi üstün ve ötre ise Hê'nin harekesi ötre olur ve bu harekeye uygun olarak vav'a doğru bir elif miktarı uzatılır. Ör. **لِئْرِيَهُ مِنْ، إِنَّهُ هُوَ** gibi. Eğer Hê'den önceki harfin harekesi esre ise Hê'nin harekesi de esre olur ve yê'ye doğru bir elif miktarı uzatılır. Ör. **لَهُ مِنْ فَضْلِهِ، لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ** gibi. Eğer “Hê” zamirinden sonraki harekeli harf sebebi medden hemze ise o zaman da meddi munfasıl olur. Buna göre her bir kırâat kendi ölçüsüne göre uzatır. **عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ، بِهِ إِيْمَانًا** gibi.
- Hâu'l-Kinaye'den önceki harf harekeli, sonraki harf sakın gelebilir. O zaman da bütün kurrâ'ya göre “Hê” uzatmadan okunur. Ör. **لَهُ الْمُلْكُ، رَبِّهِ الْأَعْلَى** gibi.
- Hâu'l-Kinaye iki sakın harfin arasında gelebilir. Bu durumda da yine bütün kurrâ'ya göre uzatmadan okunur. Ör. **وَأَتَيْنَاهُ الْإِنْجِيلَ، مِنْهُ اسْمُهُ** gibi.
- Hê'den önceki harf sakın, sonraki harekeli olabilir. Bu durumda ise İbn Kesîr'e göre bir elif miktarı uzatılır, diğerlerine göre uzatmadan kasır ile okunur. Ör. **فِيهِ، مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ، هُدًى وَخُلْدٌ** gibi. İstisna olarak Hafs sadece Furkan Sûresi 69. Âyetteki (**فِيهِ مَهَانَا**) zamiri İbn Kesîr gibi uzatarak okumuştur.

Kısaca değindiğimiz “Hê” zamininin bu kuralların dışında kalan istisnaî durumları da vardır.²⁶³

²⁶¹ Kurtubî, *el-Câmi*, c.11, s. 171.

²⁶² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2 s. 319; Dimyâtî, *İthâf* s. 382.

²⁶³ Hâ-i Kinaye ile ilgili bkz. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.1, s. 304-313; Dimyâtî, *İthâf*, s. 49 vd.

Bu âyetteki kırâat farklılığına tekrar dönecek olursak, burada ortaya çıkan durum “Hê”nin uzatılıp uzatılmaması değil, kesra harekeli bir harften sonra gelen “Hâ-i Kinaye”nin damme hareke almasıdır. Genelde “Hâ-i Kinaye”de aslolan harekenin damme olmasıdır. Ancak Hê’den önceki harfin harekesi “Kesra” veya sakın bir “Yê” harfi ise, o zaman Hê’nin harekesi kendinden önceki harekeye uygun olarak kesra gelir. Diğer taraftan لَاهِلُهُ امْكُتُوا örneğinde olduğu gibi kesra harekeli bir harften sonra “Hê”nin harekesinin damme olması da caizdir. Yine buna benzer bir okuyuşu En’âm suresi 46. âyette Naf’i kırâatinde de görmekteyiz. Bu kırâate göre كَيْفَ تُصَرِّفُ مَنْ إِلَهَ غَيْرَ اللَّهِ يَأْتِيكُمْ بِهِ انْظُرْ şeklinde “Hê”nin dammesiyle okumuştur. Âsım kırâatine göre Kehf suresi 67. âyetin وَمَا أُنْسَانِيَهُ ve Fetih Suresi 10. âyetin بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهِ اللَّهُ bölümlerindeki Ha-i Kinayeler, sakın “Yê” harflerinden sonra gelmelerine rağmen damme hareke almışlardır.²⁶⁴ Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere, Ha-i Kinayenin harekesi ile ilgili Kur’ân-ı Kerim’in bazı âyetlerinde, genel kuralın aksine bazı istisnai kullanımlar olduğu görülmektedir.

İmam Hamza’nın لَاهِلُهُ امْكُتُوا kırâatiyle ilgili Nehhas (ö. 338/950) şöyle demiştir: Bu okuyuş مَرَرْتُ بِهٖ رَجُلٍ “Ey adam! Ben ona uğradım” diyenlerin şivesine uygundur. Böylece o, asla uygun okumuştur. Bu okuyuş caiz olmakla birlikte Hamza bu iki yerde (Tâ-hâ 20/10 ve Kasas 28/29) özel olarak benimsediği okuyuş kaidesine muhalefet etmiştir.²⁶⁵ Nehhas burada kesra harekeden sonra gelen zamirin aslına vurgu yaparak, Hamza’nın bu kırâatinin aslında Arap dili kuralları çerçevesinde bir kullanım olduğunu vurgulamıştır.

Bu kırâatle ilgili diğer bir görüş de şöyledir. “Hê”nin dammeli olarak okunmasının sebebi, kendisinden sonra gelen امْكُتُوا fiilindeki hemzenin harekesinin, “Hê”ye nakledilmiş olmasındandır. Çünkü امْكُتُوا fiilindeki hemze vasıl hemzesidir. Vasıl hemzesi yalnız başına olduğunda okunan fakat başka bir kelimedenden sonra gelince hükmünü yitiren bir harftir. Bazı mütevetir kırâatlerdeki أَوْ اخْرُجُوا (Nisa 4/66), أَوْ انْقُصْ (Müzzemmil 73/ 3) gibi okuyuşlar bu konudaki örneklerden birkaçıdır.²⁶⁶

²⁶⁴ Muhammed Salim, Muhaysin, *el-HâdiŞerhu Tayyibeti’n-Neşr fi’l-Kırâati’l-Aşr*, Beyrut, Dâru’l-Cil, 1997, c.1, s. 159-169.

²⁶⁵ Kurtubî, *el-Câmi*, c.11, s. 172.

²⁶⁶ Ebu Mansur Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Ezheri El-Herevi, *Meâni’l-Kırâat*, Merkezi’l-Bühûsi fi Külliyyeti’l-Êdêb –Câmiatü’l-Melik Suud, Riyad, 1991, c.2, s. 142.

Âyette Hâ-i Kinaye'nin farklı hareketlerle okunması sonucu ortaya çıkan kırâat farklılığı, anlamda herhangi bir değişim meydana getirmemiştir.

2. On İkinci Âyet

إِنِّي أَنَا رَبُّكَ فَخُلِّعْ نَعْلَيْكَ إِنَّكَ بِأَلْوَادِ الْمَقْدَسِ طَوًى

“İyi bil ki ben, evet yalnız ben senin rabbinim; artık pabuçlarını çıkar, çünkü şu anda kutsal vadiye, Tuvâ'dasın.”²⁶⁷

Bu âyetteki إِنِّي ve طَوًى kelimeleri üzerinde kırâat farklılığı bulunmaktadır. İbn-i Kesîr, Ebû Amr ve Ebû Ca'fer إِنِّي kelimesini hemzenin fethası ile أَنِّي şeklinde okurken, diğerleri hemzeyi kesralı olarak إِنِّي biçiminde okumuşlardır.²⁶⁸

İnne ve benzerlerine ait bir kural olarak, harfî cer'den sonra gelen إِنَّ edatının hemzesi fetha olur.²⁶⁹ Bu âyette hemzenin harekesini fetha okuyanlar أَنِّي'den önce gizli bir harfî cer olduğunu varsayıp, bu lafzı نُوْدِي fiiline bağlamışlardır. Buna göre lafızdaki mana إِنِّي أَنَا رَبُّكَ “Ben senin rabbinim diye seslenildi” şeklinde olmaktadır. Diğer taraftan kesra okuyanlar ise nidayı مُوسَى lafzına bağlamışlar ve böylece, إِنِّي أَنَا رَبُّكَ lafzını yeni bir cümle başlangıcı olarak değerlendirmişlerdir.²⁷⁰ Zeccac (ö. 311/923) bu konuda şöyle demiştir: Kim ki إِنِّي أَنَا şeklinde hemzeyi fetha ile okursa bunun manası, نُوْدِي إِنِّي أَنَا رَبُّكَ “Ben senin rabbinim diye seslenildi” olur. Kim de إِنِّي diye kesra ile okursa, “Ey Musa diye seslenildi”, daha sonra da Allah إِنِّي أَنَا رَبُّكَ “Ben senin rabbinim dedi” şeklinde olur.²⁷¹

Âyetteki diğer kırâat farklılığı طَوًى kelimesinde görülmektedir. Bu kelimeyi İbn-i Âmir, Âsım, Hamza, Kisâî ve Halefû'l-Âşir tenvinli olarak طَوًى, diğerleri ise tenvinsiz olarak طَوًى şeklinde okumuşlardır.²⁷² Müfessirler “Tuvâ” kelimesinin ne anlama geldiği hususunda farklı görüşler beyan etmişlerdir. Tuvâ'nın bir vadinin özel ismi olduğu, iki kere kutsanmış yer anlamına geldiği, bu kelimenin aslının طَوًى filinden türemiş, “tayyen” şeklinde bir masdar olduğu ve Hz. Mûsa'nın vadiyi geceleyin katetmesi, yol alması

²⁶⁷ Tâ-hâ, 20/12.

²⁶⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2, s. 319; Dimyâtî, *İthâf*, s. 382.

²⁶⁹ Mustafa Meral, Çörtü, *Nahiv*, İfav Yayınları, İstanbul, 2016, s. 156.

²⁷⁰ Ebu Zür'a, Abdurrahman b. Muhammed b. Zencele, *Huccetü'l-Kıraât*, Dâru'r-Risâle, Beyrut, ts. s. 451.

²⁷¹ Ebu'l-Ferec, Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed, *Cevzî, Zadü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsir*, Trc. Doç. Dr. Abdülvehhab Öztürk, İstanbul, Kahraman yayınları, 2009, c.4, s. 156.

²⁷² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2, s. 319, Dimyâtî, *İthâf*, s. 382.

anlamına geldiği, Allah Teâlâ'nın Hz. Mûsa'ya iki kere nida etmesi anlamına geldiği gibi görüşler ileri sürmüşlerdir.²⁷³

Bir nahiv kuralı olarak gayri munsarif isimler tenvin ve kesra hareke almazlar.²⁷⁴ Gayri munsarif olarak kabul edilen isimlerin bir türü de “alem (özel isim) + müennes(dişil)” olan isimlerdir. Konuyu bu âyetteki طوى kelimesi bağlamında ele aldığımızda, bu kelimenin tenvinsiz kırâatini tercih edenler, onu Kasas Sûresi 30. âyette geçen فِي الْبُقْعَةِ kelimesinin ismi saymış ve bu kelimeyi marife ve müennes kabul ederek gayri munsarif olarak değerlendirmişlerdir.²⁷⁵ Söz konusu âyet şöyledir. فَلَمَّا أَنِيهَا نُودِي مِنْ شَاطِئِ الْوَادِ الْأَيْمَنِ فِي الْبُقْعَةِ الْمُبَارَكَةِ مِنَ الشَّجَرَةِ أَن يَا مُوسَى إِنِّي أَنَا اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ “Oraya gelince, o mübarek yerdeki vadinin sağ tarafından, (oradaki) ağaç yönünden kendisine şöyle seslenildi: "Ey Mûsâ! Muhakkak ki ben yalnızca âlemlerin rabbi olan Allahım.”²⁷⁶ İşte âyette müennes formda gelen ve “mübarek yer” diye tercüne edilen altı çizili kısmın adı “Tuvâ”dır. Bu sebepten kelime hem müennes hem de bir bölgenin özel ismi olarak marife olduğu için gayri munsarif kabul edilmiş ve tenvinsiz okunmuştur.

Tenvinli olarak okuyanlar ise Tuvâ kelimesini mekân ismi olarak kabul etmiş ve müzekker saymışlardır. Zeccac bu konuyu “Kim onu tenvinli okursa, o, vadinin ismidir. O müzekkerdir, fual veznindedir, tıpkı hutam ve surad gibi”²⁷⁷ şeklinde açıklamıştır.

Bu âyetteki farklı kırâatlerin âyetin anlamında herhangi bir değişiklik meydana getirmediği, farklılığın daha ziyade kelimelerin lafzında ortaya çıktığı görülmektedir. Özellikle طوى kelimesindeki farklılığa dair değinilmesi gereken bir husus da şudur. Tenvinli kırâate göre on ikinci âyetten on üçüncü âyete vasleden okuyucu, tenvinden sonra vav harfi geldiği için burada idğam meal ğunne yapmak durumundadır. Tenvinsiz kırâate göre ise böyle bir durum söz konusu değildir.

3. On üçüncü Âyet

وَأَنَا اخْتَرْتُكَ فَاسْتَمِعْ لِمَا يُوحَى

²⁷³ İbnü'l Cevzî, Zâdü'l-Mesîr, c.4 s. 157; Zemahşerî, el-Keşşâf, c.4, s. 276; Ebu Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, Mefâtihu'l-Gayb, Dâr-u İhyâ-i Turâsî'l-Arabî, Beyrut, 1999, c.22, s. 18.

²⁷⁴ Mustafa Meral Çörtü, Nahiv, s. 403.

²⁷⁵ İbn Zencele, Huccetü'l-Kıraât, s. 451.

²⁷⁶ Kasas, 28/30.

²⁷⁷ Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc, Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu, Thk. Abdü'l-Celil Abduh Şiblî, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1988, c.3, s. 351.

“Ben seni seçtim, şimdi vahyedilecek olana kulak ver.”²⁷⁸

İmam Hamza bu âyetteki أَنَا zamirini nûn’un şeddesi ile اَنَا kelimesindeki fail zamirini de azamet nun’u ile اَخْتَرْنَا şeklinde okumuştur.²⁷⁹ Bu durumda âyet وَأَنَا اَخْتَرْنَا “Muhakkak ki biz seni seçtik” anlamını ifade eder.

Kur’ân-ı Kerîm’de Allah Teâlâ birçok yerde ben yerine biz zamirini kullanmıştır.²⁸⁰ Bu üslupta “ben” yerine kullanılan “biz”, çokluktan ziyade Allah Teâlâ’nın azametini gösteren, ona saygı ve ta’zim’i ifade eden bir kullanımdır. Nitekim birçok âyette “biz” zamiri kullanılmakla birlikte, diğer pek çok âyette de Allah’ın bir ve tek olduğu, eşinin ve benzerinin bulunmadığı tekrarlanmıştır.²⁸¹ Âyette Allah Teâlâ’nı Hz. Mûsa’ya hitaben kullandığı “biz seni seçtik” şeklindeki üslubun, kralların ve uluların kullandığı bir ifade tarzı olduğu bildirilmiştir.²⁸² Dolayısıyla “Muhakkak ki biz seni seçtik” derken kullanılan çoğul zamiri Allah Teâlâ için çokluk ifade etmeyip, onun yüceliğini, azamatini ve kudretini vurgulamaktadır.

Kurtubî’nin (ö. 671/1273) *Câmiu li Ahkâmi’l-Kur’ân* adlı tefsirinde bu kırâate dair yapılan açıklamada “Burada anlam birdir, fakat “Ben seni seçtim” diye okuyanların kırâati “Biz seni seçtik” şeklinde okuyanlara göre iki cihetten daha evlâdır. Öncelikle birinci okuyuş hatta daha uygundur. İkinci olarak ifadenin akışına daha yatkındır. Zira yüce Allah : “Ey Musa! Ben senin rabbim hemen pabuçlarını çıkart” diye buyurmuştur. İşte bu akışa uygun olarak hitap devam etmiştir”²⁸³ denilerek, “Ben seni seçtim” şeklindeki kırâatin, önceki âyette geçen “Ben senin rabbim” ifadesinde kullanılan zamirle uyumuna işaret edilmiştir.

4. Otuz Bir ve Otuz İkinci Âyet

أَشْدُّ بِهِ أَرْبِي 31 وَأَشْرُكُهُ فِي أَمْرِي 32

“Onunla gücümü pekiştir. Onu da görevime ortak et.”²⁸⁴

²⁷⁸ Tâ-hâ, 20/13.

²⁷⁹ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2, s. 320; Dimyâtî, *İthâf*, s. 382.

²⁸⁰ Bazı örnekler için bkz. Bakara 2/3, 34, 35; Nisa 4/ 47; En’âm 6/151; Tevbe 9/101; Hicr 15/9; Meryem 19/40; Yâsîn 36/12; Kâf 50/43,45; Vâkıa 56/57, 59, 60, Kadir 97/1.

²⁸¹ Murat Kaya, *Kur’ân’da Allah’a Ait Azametli İfadeler*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007, s. 229, 230.

²⁸² İbn Zencele, *Huccetü’l-Kırâat*, s. 451.

²⁸³ Kurtubî, *el-Câmi*, c.11, s. 176.

²⁸⁴ Tâ-hâ 20/31-32.

Allah Tealâ Tuvâ Vadisinde Mûsâ (a.s)’a peygamberlik görevi verip, Firavun’a gitmesini ve onu uyarmasını emredince, Hz Mûsâ bu görevin sıkıntı ve meşakkatine karşı Allah’a dua ve niyazda bulunmuştur. 25. âyetten başlayıp 35. âyete kadar devam eden bu kısımda Hz Mûsâ, Allah’tan kalbine genişlik vermesini, işini kolaylaştırmasını, sözünü anlamaları için dilindeki kekemeliği gidermesini, kardeşi Hârûn’u kendisine yardımcı kılmasını, Hârûn’la kendisini destekleyip onu da bu göreve ortak etmesini niyaz etmiştir.²⁸⁵ Hz. Mâsa’ya peygamberlik görevi verildikten sonra, bu görevde kendisine yardımcı olarak kardeşi Hârûn’u tayin etmesi hususunda Allah’a niyazda bulunmasıyla ilgili olarak:

- Hz. Mûsâ’nın dilindeki tutukluk sebebiyle maksadını iyi ifade edememesi,
- Mısırdaki daha önce birini öldürmesi sebebiyle oraya yalnız gitmekten çekinmesi,
- Hz. Hârûn’un Mûsâ’dan yaşça daha büyük, kuvvetli ve daha fasih olması, gibi birtakım görüşler ileri sürülmüştür.²⁸⁶

Söz konusu dua ve niyaz ifadelerinin bulunduğu bu bölümde, 31 ve 32. âyetlerdeki أَشَدُّ (pekiştir) ve أَشْرَكُهُ (onu ortak et) kelimelerinde kırâat farklılığı bulunmaktadır. İbn Âmir otuz birinci âyette bulunan emri hazır kalıbındaki “ أَشَدُّ ” kelimesini, muzari mütekellim kalıbıyla “ أَشَدُّ ” şeklinde “elif” harfini fethalı olarak, otuz ikinci âyetteki emri hazır kalıbındaki “ أَشْرَكُهُ ” kelimesini de muzari mütekellim kalıbıyla “ أَشْرَكُهُ ” şeklinde “elif” harfini dammeli olarak okumuştur. İbn Âmir kırâatine göre söz konusu kelimeler muzâri fiildir ve bunların hemzeleri katı’ hemzesidir. Katı’ hemzesinin hükmü ise, her iki halde de (vaslen ve vakfen) sabittir, yani telaffuzdan düşmez. Yine İbn Âmir kırâatine göre bu hemzelerin harekelerinin ilkinin fetha, ikincisinin damme olması; ilkinin sülâsi (يَشْدُ-شَدَّ), ikincinin rubâi fiil (يَشْرِكُ-أَشْرَكُ) olmasından dolayıdır.²⁸⁷

Diğer taraftan bu fiillerin cezmedilerek okunması ise, (وَاجْعَلْ لِي وَزِيرًا) şeklindeki dua cümlesinin cevabı olmaları sebebiyledir.²⁸⁸ Dua cümleleri emir sıgasıyla yapılır ve talep ifade eder. Talepten (emir, nehiy, istifham...) sonra gelen ve önünde (و) ve (ف) bulunmayan muzâri fiiller de daima gizli bir şart edatı (إِنْ) ile meczum olurlar.²⁸⁹ Buna

²⁸⁵ Tâ-hâ, 20/ 17 -22, Kasas, 28/30-32.

²⁸⁶ Kurtubî, *el-Câmi*’, c.11, s. 193,194; Razî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, c.22, s. 45.

²⁸⁷ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2, s. 320; Dimyâtî, *İthâf*, s. 383.

²⁸⁸ Dimyâtî, *İthâf* s. 383; İbn Zencele, *Huccetü’l-Kırâat*, s. 452; Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân ve İ’râbuhu*, c.3, s. 356.

²⁸⁹ Mustafa Meral Çörtü, *Sarf-Nahiv-Edatlar*, İfav Yayınları, İstanbul, 2010, s. 367.

göre gizli bir şart edatıyla cezmedildiği varsayılan bu fiillerin önceki âyetlerle anlamsal irtibatı, (إِنْ فَعَلْتَ ذَلِكَ) şeklinde zımnî bir ifade takdir edilerek sağlanmaktadır.²⁹⁰ Yani (وَاجْعَلْ لِي وَزِيرًا مِنْ أَهْلِي هَارُونَ أَخِي) âyetlerinden sonra (إِنْ فَعَلْتَ ذَلِكَ) şeklinde bir ifade takdir olunur ve önceki bölümle sonrası arasında bir bağ kurulmuş olur. Bu ifadenin takdir edilmesiyle: *“İn f'elt dâk ašdûd be arzî wašrûkû fî amrî: şâyet sen bunu yaparsan,(yani kardeşim Harun'u bana yardımcı kıalarsan) onunla gücümü pekiştiririm ve onu işime ortak ederim”* şeklinde, Hz. Mûsâ'nın gücünün pekişmesi kardeşi Hârûn'un kendisine yardımcı kılınması şartına bağlanmış ve şart edatı sebebiyle de fiiller meczum olmuştur.

İbn Âmir dışındaki kurrâ'nın kırâatine gelince, onlar bu âyetleri dua cümlesi olarak emir siğasıyla okumuşlardır. Onların kırâatine göre mana, *(Yakınlarımdan kardeşim Harun'u bana yardımcı (vezir) kıl. Onunla gücümü pekiştir. Onu da görevime ortak et) şeklindedir.*

5. Otuz Dokuzuncu Âyet

أَنْ أَقْذِفْهِ فِي التَّابُوتِ فَاقْذِفْهُ فِي الْيَمِّ فَلْيُلْقِهِ الْيَمُّ بِالسَّاجِلِ يَأْخُذْهُ عَدُوٌّ لِي وَعَدُوٌّ لَهُ وَالْقَيْثُ عَلَيْكَ مَحَبَّةٌ مِمِّي وَلِئُصْنَعَ عَلَى عَيْنِي

*“ Onu sandığa koy ve ırmağa bırak; böylece ırmak onu kıyıya çıkarırsın ve benim de düşmanım, onun da düşmanı olan biri onu alsın. (Ey Mûsâ!) Senin üzerine kendimden bir sevgi bıraktım ki (sevilesin), nezâretim altında büyütülüp yetiştirilesin.”*²⁹¹

Bu âyet, İsrailoğullarının erkek çocuklarını öldüren Firavun'dan ve onun vahşetinden oğlunu korumak maksadıyla, annesinin Hz. Mûsâ'yı bir sandığa koyup nil nehrine bırakmasını, sandığın Firavun'un sarayına yakın bir yerde sahile vurmasını, sandığın içindeki Hz. Mûsâ'nın, Firavun'un karısı tarafından çok sevilip evlatlık olarak alınmasını ve saraya yerleştirilmesini²⁹² anlatmaktadır.

Bu âyetin son kısmında bulunan “وَلِئُصْنَعَ عَلَى عَيْنِي” “nezaretim altında büyütülüp yetiştirilesin” ifadesinde kırâat farklılığı bulunmaktadır. Ebû Ca'fer hariç bütün Kurrâ, “وَلِئُصْنَعَ” kelimesinde “lâm” harfini kesralı ve “ayn” harfini de fethalı okumuştur. Ebu Ca'fer ise bu kelimedeki “lâm” harfini sükûn ile “ayn” harfini de cezmederek وَلِئُصْنَعَ عَلَى

²⁹⁰ İbn Zencele, *Huccetü'l-Kırâat*, s. 45; Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*, c.3, s. 356.

²⁹¹ Tâ-hâ 20/39.

²⁹² Ayrıca bkz. Kasas 28/ 4, 7, 9.

"عينى" şeklinde okumuştur.²⁹³ Ebû Ca'fer dışındakilerin kırâatine göre bu lâm, nasb eden edatlardandır. Kendisinden sonra gizli bir (أَنْ) ile fiili nasb eder.²⁹⁴ Bu lâm'a "Lâmu't-Ta'lîl", sebep bildiren lâm denir ki buna göre söz konusu ifade "gözetimim altında yetiştirilesin diye, yetiştirilmen için" gibi manaları ihtiva eder. Râzî'ye (ö. 606/1210) göre bu kısım kendisinden önceki "وَالْقَيْثُ عَلَيْكَ مَحَبَّةً مِّمِّيَّ" "*Senin üzerine kendimden bir sevgi bıraktım*" ifadesiyle ilişkilidir ve "gözetimim altında yetiştirilesin diye üzerine kendimden bir sevgi bıraktım" mânâsına gelir. Yine bu kısım kendinden sonraki âyette anlatılan ve Hz. Mûsâ ve annesinin içine düştükleri zor durumlardan kurtarılma anlatan olaylarla ilişkili olabilir ve o zaman da şu manaya gelir: *Gözetimim altında yetiştirilmen için, kız kardeşin onlara gidip de, 'Ona bakabilecek birini size göstereyim mi? ' diyordu. Nihâyet gözü gönlü şen olsun ve kederlenmesin diye seni annene kavuşturduk.*²⁹⁵ Zemahşeri'ye (ö. 538/1144) göre ise "وَلِئَصْنَعِ" ifadesi "sana şefkat gösterilsin diye" ve "sevilesin diye" gibi sebep bildiren bir başka gizli ifadeye ma'tuftur. Ya da "وَلِئَصْنَعِ" ifadesinin neye gerekçe olduğunu bildiren kelime hazfedilmiştir; anlam, "yetiştirilesin diye böyle yaptım" şeklindedir.²⁹⁶

Ebu Ca'fer bu kelimeyi, "lam" harfini sükûn ile, "ayn" harfini de cezmederek "وَلِئَصْنَعِ عَلَى عَيْنِي" şeklinde okumuştur.²⁹⁷ Bu kırâate göre kelimenin başındaki lâm harfi "emir lâm"ıdır ve fiili cezmetmiştir.²⁹⁸ Mana ise "gözetimim altında yetiştiril" demektir. Bilindiği gibi emir lâm'ının harekesi kesradır. Burada lâm harfinin sükûnlu olması ise kendinden önce vav harfi bulunmasından dolayıdır. Çünkü "Emir Lâmi (ثم - ف - و)" gibi harflerden sonra gelirse meczum olur.²⁹⁹ Kurtubî bu kırâatle ilgili, "*ifadenin zahiri muhatab olmakla birlikte kendisine emir verilen gâibdir. Buna göre anlam 'yetiştiril' şeklinde olur ki; seni yetiştirsinler demektir*"³⁰⁰ şeklinde bir açıklama yapmıştır.

Her iki kırâatte de Hz. Mûsâ'nın, Allah Teâlâ gözetiminde, güvenli bir şekilde yetiştirilmesi ifade edilmektedir. Farklılığın telaffuzda olup, manayı çok fazla etkilemediği görülmektedir.

²⁹³ Dimyâtî, *İthâf*, s. 383; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2, s. 320.

²⁹⁴ Muhaysin, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, c.3, s. 41.

²⁹⁵ Râzî, *Mefatihu'l-Ğayb*; c.22, s. 48,49.

²⁹⁶ Zemahşeri, *Keşşâf*, c.4, s. 298.

²⁹⁷ Dimyâtî, *İthâf*, s. 383; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2, s. 320.

²⁹⁸ Dimyâtî, *İthâf*, s. 383.

²⁹⁹ Mustafa, Meral Çörtü, *Sarf*, İfav Yayınları, İstanbul, 2016, s. 158.

³⁰⁰ Kurtubî, *el-Câmi*, c.11, s. 197.

6. Elli Üçüncü Âyet

الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ مَهْدًا وَسَلَّكَ لَكُمْ فِيهَا سُبُلًا وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْ نَبَاتٍ شَتَّى

“Yeryüzünü sizin için bir beşik yapan, onda size yollar açan ve gökten su indiren O’dur. Onunla her çeşitten çift çift bitkiler çıkardık.”³⁰¹

Bu âyeti kerimede مَهْدًا kelimesi üzerinde farklılık oluşmuştur. Âsım, Hamza, Kisaî ve Halefû’l-Âşir bu kelimeyi مَهْدًا diğerleri ise “mim” harfini kesralı, “hâ” harfinden sonra da bir elif getirmek suretiyle مِهَادًا şeklinde okumuşlardır.³⁰² مَهْدًا fiili, kelime anlamı itibariyle: hazırladı, düzenledi, tesviye etti, yaydı, serdi, çalıştı, hak etti gibi manalara gelirken; المِهَادُ yatak, döşek, yaygı, sergi; المِهْدُ ise hazırlanıp içine uyuması için bebeğin konulduğu beşik anlamına gelmektedir.³⁰³ Bu âyeti kerime Allah Tealâ’nın yeryüzünü insanlar için hazırladığını, onların ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde düzenlediğini anlatmaktadır. مَهْدًا ve مِهَادًا kelimeleri de arzın insanlar için düzenlenmiş, hazırlanmış bir yer olduğunu ifade etmek için kullanılmış kelimelerdir.

Bu kelimeyi Tâ-hâ ve Zuhurf³⁰⁴ sûrelerinde bir kısım kurrâ مَهْدًا şeklinde, diğer bir kısmı da مِهَادًا şeklinde okumuştur. Fakat aynı kelimeyi Nebe³⁰⁵ Sûresinde bütün kurrâ مِهَادًا şeklinde okumuştur. Bazı kırâat imamlarının bu kelimeyi Tâ-hâ ve Zuhurf da مَهْدًا, Nebe sûresinde ise diğerleriyle beraber ittifakla مِهَادًا olarak okumaları hakkında “Kırâat tâbi olunan bir sünnettir, geldiği şekil üzere mebnidir, o konuda görüş beyen edilmez”³⁰⁶ denilmiştir.

Kur’ân-ı Kerîm’de bu kelime isim olarak geçtiği yerlerde beşik, döşek, yatak, konaklanan yer gibi anlamlara gelirken,³⁰⁷ fiil olarak geçtiği yerlerde hazırlamak, imkân sağlamak gibi anlamlara gelmektedir.³⁰⁸ Bu iki kelimenin Tâ-hâ ve Zuhurf surelerinde iki ayrı formda okunmuş olmasıyla ilgili olarak kaynaklarda şu açıklamalar yapılmıştır:

- مَهْدًا ve مِهَادًا kelimeleri مَهْدُ fiilinin mastarıdır,
- مَهْدًا ve مِهَادًا kelimeleri isimdir, مَهْدًا tekil, مِهَادًا çoğuldur,

³⁰¹ Tâ-hâ, 20/53.

³⁰² Dimyâtî, *İthâf*, s. 383.

³⁰³ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, c.3, s. 410-411.

³⁰⁴ Zuhurf, 43/10 “الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ مَهْدًا وَسَلَّكَ لَكُمْ فِيهَا سُبُلًا لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ”.

³⁰⁵ Nebe, 78/6 “أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ مِهَادًا”.

³⁰⁶ Muhaysin, *Şerhu Tayyibeti’n-Neşr*, c.3, s. 41.

³⁰⁷ Bkz. Bakara, 2/ 206; Âli İmran, 3/ 12, 46, 197; Mâide, 5/ 110; A’raf 7/ 41; Ra’d 13/18; Meryem 19/ 29; Tâ-hâ 20/53; Zuhurf 43/10; Sad 38/ 56.

³⁰⁸ Bkz. Rûm 30/ 44; Müddessir 74/ 14.

- مَهْدًا fiil (yani mastar), مَهْدًا ise isimdir.³⁰⁹

Yukarıda vermiş olduğumuz bilgiler ışığında bu kelimeyi isim olarak kabul edersek âyetin manası: “*Yeryüzünü sizin için bir beşik-döşek yaptı.*” şeklinde olmaktadır. Diğer taraftan masdar olarak kabul edecek olursak da “*Yeryüzünü sizin için iyice hazırladı, tesviye etti, düzenledi.*” anlamı ortaya çıkmaktadır. Taberi (ö. 310/923) مَهْدًا kelimesinin mastar olarak değerlendirilmesine ilişkin: “*Kûfeliler bu kelimeyi مَهْدًا şeklinde okumakla, الَّذِي مَهَّدَ لَكُمْ الْأَرْضَ مَهْدًا “yeryüzünü sizin için iyice düzenledi” demek istemişlerdir*”³¹⁰ şeklinde bir açıklama yapmıştır.

7. Elli Sekizinci Âyet

فَلَنَأْتِيَنَّكَ بِسُحْرٍ مِّثْلِهِ فَاجْعَلْ بَيْنَنَا وَبَيْنَكَ مَوْعِدًا لَا نُخْلِفُهُ نَحْنُ وَلَا أَنْتَ مَكَانًا سَوًى

“*Biz de sana benzeri bir sihirle mutlaka karşılık vereceğiz. Şimdi sen, aramızda - senin de bizim de caymayacağımız- uygun bir yerde bir buluşma zamanı belirle.*”³¹¹

Bu âyet-i kerimede “لَا نُخْلِفُهُ” ve “سَوًى” kelimelerinde farklılık vardır. Ebu Ca’fer ise aynı harfî mazmum olarak okumuştur. Diğer imamlar ise aynı harfî mazmum olarak okumuşlardır.³¹² Ebû Ca’fer’in bu kelimeyi meczum okumasının sebebi öncesinde “فَاجْعَلْ بَيْنَنَا وَبَيْنَكَ مَوْعِدًا” “seninle bizim aramızda bir buluşma zamanı belirle” şeklinde gelen emir cümlesine cevap olmasından dolayıdır.³¹³ Bu surenin 31 ve 32. âyetlerindeki kırâat farklılığını açıklarken belirttiğimiz gibi emir cümlelerinden sonra gelen ve önünde (و) ve (ف) bulunmayan muzari fiiller daima gizli bir şart edatı (إِنْ) ile meczum olurlar. Dolayısıyla burada da emirden sonra gelen ve başında (و) ve (ف) bulunmayan لَا نُخْلِفُهُ fiili meczum olmuştur. Buna göre burada zımnî şu anlam ortaya çıkmaktadır: “*şâyet seninle bizim aramızda bir buluşma zamanı belirlersen sen de biz de caymayız.*” Ebu Ca’fer dışındakilerin kırâatine göre ise âyetin لَا نُخْلِفُهُ نَحْنُ وَلَا أَنْتَ مَكَانًا سَوًى kısmı, مَوْعِدًا kelimesinin sıfatı olarak gelmiş ve

³⁰⁹ Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelûsî, *Bahru’l-Muhîr fi’t-Tefsîr*, Thk. Sıtkı Muhammed Cemil, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1999, c.7, s. 343; ed-Dimyâtî, *İthâf*, s. 383; Kurtubî, *el-Câmi’*, c.11, s. 209; Ebû Muhammed Mekki b. Ebî Talib Hammûş b. Muhammed el- Kaysî, *el-Hidâye ilâ Bulûğu’n-Nihâye*, Thk. Şahid el Bûşihî, Câmiatü’s-Şârika, B.A.E, 2008, c.7, s. 4560.

³¹⁰ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân fi Te’vili’l-Kur’ân*, Thk. Ahmed Muhammed Şakir, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 2000, c.18, s. 320.

³¹¹ Tâ-hâ, 20/58.

³¹² Dimyâtî, *İthâf*, s. 384; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2, s. 320.

³¹³ Muhaysin, *Şerhu Tayyibeti’n-Neşr*, c3, s. 42.

bu kelimeyi açıklamıştır.³¹⁴ Bu kırâate göre anlam: *Şimdi sen, aramızda -senin de bizim de caymayacağımız- uygun bir yerde bir buluşma zamanı belirle* şeklinde olmaktadır.

سَوًى kelimesini Nafi, İbn-i Kesir, Ebû Amr, Kisaî ve Ebû Ca'fer سَوًى şeklinde sin harfini kesra ile diğer kurrâ ise dammeli olarak okumuşlardır.³¹⁵ Bu âyette مَكَانًا kelimesinin sıfatı olarak gelen سَوًى ve سَوًى kelimeleri aynı anlamı ifade eden, fakat farklı formda kullanılan iki kelimedir. Bununla birlikte “sîn” harfinin esreli okunduğu kırâatin daha fasih, yaygın ve bilinen bir kullanım olduğu iddia edilmiştir.³¹⁶ Bu kelimenin anlamıyla ilgili olarak şu görüşler ortaya atılmıştır:

- Her iki tarafa da aynı mesefede olan yer,
- Üzerinde görüntüyü engelleyecek yüksek ve alçak yerlerin bulunmadığı dümdüz bir yer,
- Her iki taraf arasında adaletli ve insafıca belirlenmiş bir yer,
- Şu an bulunduğumuz yerden başka bir yer.³¹⁷

سَوًى kelimesindeki “Sîn” harfinin kesralı veya dammeli okunmasına bağlı olarak kelimenin farklı anlamlar kazandığı ileri sürülmüştür. Sîn harfi سَوًى şeklinde dammeli okunduğunda, “*her iki tarafa da eşit mesafede olan bir yer*” anlamına geldiği, diğer taraftan سَوًى şeklinde kesralı okunduğunda ise “*görüşe hiçbir engel bulunmayan dümdüz bir yer*” manasına geldiği ifade edilmiştir.³¹⁸ Buna göre kelimenin سَوًى şeklindeki kırâatine göre âyetin anlamı, “*Şimdi sen, aramızda -senin de bizim de caymayacağımız- iki tarafa da eşit mesafede bir yerde bir buluşma zamanı belirle*” şeklinde olacaktır. Diğer taraftan eğer kelime سَوًى şeklinde kesralı olursa, o zaman da, “*Şimdi sen, aramızda -senin de bizim de caymayacağımız- dümdüz bir yerde bir buluşma zamanı belirle*” anlamına gelecektir.

Görüldüğü gibi âyette meydana gelen bu küçük farklılıklar, manayı temelden etkilememekle beraber, âyetin yorumuna zenginlik katan, Arap dilinin imkânlarını ve ifade gücünü gösteren örneklerdir.

³¹⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.4, s. 320.

³¹⁵ Dimyâtî, *İthâf*, s. 384; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2, s. 320.

³¹⁶ Kurtubî, *el-Câmi*, c.11, s. 212-213.

³¹⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*; c.22, s. 63; Kurtubî, *el-Câmi*, c.11, s. 212-213; Ezherî, *Meâni'l-Kırâat*, c.2, s. 147.

³¹⁸ Ebû Abdullah el-Huseyn b. Ahmed b. Hâleveyh, *El-Hucce fi'l-Kırâati's-Seb'i*, Tah. Abdü'l-Âli Salim Mükerremm, Dâru's-Şurûk, Beyrut, 1981, s. 241.

8. Altmış Birinci Âyet

قَالَ لَهُمْ مُوسَى وَيْلَكُمْ لَا تَفْتَرُوا عَلَى اللَّهِ كَذِبًا فَيُسْحِتْكُمْ بِعَذَابٍ وَقَدْ خَابَ مَنْ افْتَرَى

“Mûsâ onlara şöyle dedi: “Yazıklar olsun size! Allah’a karşı yalan uydurmayın, yoksa ağır bir ceza ile kökünüzü kazır; iftira eden mutlaka perişan olur.”³¹⁹

Hız. Mûsâ’nın davetini kabul etmeyip onu sihirbazlıkla suçlayan Firavun, ondan bir randevu zamanı ve mekânı belirlemesini, kendisinin ve adamlarının da Mûsa’nın getirdiğine denk bir sihir getirceğini iddia etmişti. Her iki grup randevu yerine gelince, Hız. Mûsa kendisinin getirdiği mucizeleri sihir olarak nitelendiren Firavun ve adamlarına karşı: “Allah’a karşı yalan uydurmayın, eğer böyle yaparsanız ağır bir ceza ile kökünüzü kazır, sizi perişan eder” şeklinde bir kez daha ikazda bulunmuştur. İşte Mûsa (a.s)’ın Firavun ve adamlarına bu sözlerle meydan okuduğu bu âyet-i kerimede فَيُسْحِتْكُمْ kelimesi üzerinde kırâat farklılığı vardır. Bu kelimeyi; Nâfi, İbn-i Kesir, Ebû Amr, İbn-i Âmir, Ebû Bekir Şu’be, Ebu Ca’fer ve Ravh "ي" ve "ح" harfini fethalı olarak فَيُسْحِتْكُمْ şeklinde, diğerleri ise "ي" harfini dammeli "ح" harfini de kesralı olarak فَيُسْحِتْكُمْ şeklinde okumuşlardır.³²⁰

سَحَتَ fiili kabuğunu soymak, derisini yüzmek, yolmak, koparmak gibi manalara gelirken; أُسْحِتَ fiili kökünü kazımak, helak etmek, yok etmek gibi manaları ihtiva eder. Bununla birlikte Araplar سَحَتَ ve أُسْحِتَ fiillerinin her ikisini de helak etmek, yok etmek, kökünü kurutmak anlamında kullanmışlardır.³²¹ Bu sebeple buradaki farklılık aynı mânânın, fiilin farklı bâblarıyla ifade edilmesinden kaynaklanmıştır. Kaynaklarda سَحَتَ - أُسْحِتَ şeklindeki kullanımın hicazlılara, أُسْحِتَ - يُسْحِتُ şeklindeki kullanımın ise Necid ve Temimoğollara ait olduğu bildirilmiştir.³²² Âyetin her iki kırâatinde de ifade edilen mânâ, Allah’a yalan isnad edenlerin, ona iftira atanların, Allah tarafından helak edileceği, yok edileceği şeklindedir.

9. Altmış Üçüncü Âyet

قَالُوا إِنْ هَٰذَا إِلَّا سَاحِرَانِ يُرِيدَانِ أَنْ يُخْرِجَاكَ مِنْ أَرْضِكَ بِسِحْرِهِمَا وَيَذْهَبَا بِطَرِيقَتِكُمُ الْمُثَلَى

³¹⁹ Tâ-hâ, 20/61.

³²⁰ Dimyâtî, *İthâf*, s. 384; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2, s. 320.

³²¹ İbn Manzûr, *Lisanü’l-Arab*, c. 2, s. 42.

³²² Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*; c.22, s. 65; Kurtubî, *el-Câmi*, c.11, s. 215.

“Şöyle diyorlardı: Bunlar sizi sihirleriyle yurdunuzdan çıkarmak ve tuttuğunuz örnek yolu ortadan kaldırmak isteyen iki sihirbazdan başka bir şey değil!”³²³

Hız. Mûsâ ve kardeşi Hârûn’a karşı, sihirbazların kendi aralarındaki diyalogunu anlatan bu âyetin " اِنَّ هٰذَا " ifadesinde kırâat farklılığı mevcuttur. Bu bölümü Nâfî, İbn-i Âmir, Ebû Bekir Şu'be, Hamza, Kisâî, Ebû Ca'fer, Ya'kub ve Halefû'l-Âşîr, اِنَّ هٰذَا şeklinde birinci “nun”u şeddeli olarak, İbn-i Kesîr اِنَّ هٰذَا şeklinde ikinci “nun”u şeddeli olarak, Ebû Amr اِنَّ هٰذَا şeklinde birinci “nun”u şeddeli ve هٰذَا kelimesindeki elifi هٰذَا şeklinde “ye” olarak, Hafs ise اِنَّ هٰذَا şeklinde okumuştur.³²⁴

Tâ-hâ sûresinde üzerinde en fazla kırâat ihtilafı bulunan yerlerden biri, bu âyetteki اِنَّ هٰذَا ifadesidir denilebilir. Bu kısım kırâat-i aşere içerisinde farklı imamlar tarafından dört ayrı formda kırâat edilmiştir. Şimdi bu farklı vecihlerin sebeplerini ve bunların âyet üzerinde ne gibi değişimler meydana getirdiğini inceleyelim.

- اِنَّ هٰذَا ve اِنَّ هٰذَا kırâatleri ile ilgili görüşler:

Bilindiği gibi inne ve benzerleri isim cümlesinin başına geldiğinde mübtedayı nasb eder, haber ise ref olarak kalır. Artık mübtedaya inne’nin ismi, habere de inne’nin haberi denir. Bunun yanında inne, isim cümlesinin anlamını te’kid eder, kuvvetlendirir. Gramer açısından inne ve benzerlerinin tahfif edilmesi de caizdir. Yani اِنَّ’nin اِنَّ şeklinde, اِنَّ’nin اِنَّ şeklinde, لَكِنَّ’nin لَكِنَّ ... vb. şeklinde yazılması mümkündür. Tahfif edilmiş اِنَّ’nin haberinde fethalı bir lam bulunur. Buna “Lamü’l-Fârîğa” (ayırıcı lam) denir. Bu durumda artık bu edatlar isim cümlesine i’rab bakımından etki etmez, yani ismini (Mübteda) nasbetmez, sadece anlamını te’kid eder.³²⁵ Bu bilgiler ışığında diyebiliriz ki اِنَّ ve اِنَّ ve هٰذَا kırâatlerinde اِنَّ’nin tahfif edilmesi sebebiyle mübteda olan هٰذَا kelimesi هٰذَا şeklinde nasbedilmemiş, ref olarak kalmıştır.

İbn Kesîr kırâatinde هٰذَا kelimesindeki nun harfinin şedde ile okunmasının, Kureyş lehçesine has bir kullanım olduğu belirtilmektedir.³²⁶

اِنَّ edatının اِنَّ ve اِنَّ kırâatleri ile ilgili bir başka görüş ise اِنَّ edatının “olumsuzluk mâ’sı” (ماء النافية) anlamı taşıdığı, لَسَاخِرَانْ kelimesindeki lââm harfinin ise اِنَّ anlamında kullanıldığı ileri sürülmüştür. Böylece âyet aslında اِنَّ لَسَاخِرَانْ şeklinde “

³²³ Tâ-hâ, 20/63.

³²⁴ Dimyâtî, İthâf, s. 384; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2, s. 321.

³²⁵ Ezherî, *Meâni'l-Kırâat*, c.2, s. 149; Çörtü, *Nahiv*, s. 153-168.

³²⁶ Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, c.5, s. 86.

Bu ikisi ancak iki sihirbazdır.” anlamını taşıdığı, bu kullanımın manaya ve Arapların kullanımına uygun olduğu belirtilmiştir.³²⁷

- اِنَّ هَٰذَا كِرَآءٍ ile ilgili görüşler:

Kırâat imamlarının ekserisinin tercih ettiği bu kırâate göre اِنَّ kelimesi nasbeden edatlardandır. هَٰذَا kelimesi ise اِنَّ'nin ismidir. Hâl böyle iken, هَٰذَا kelimesi neden mansub değil de merfu olarak okunmuştur şeklinde bir soru karşımıza çıkmaktadır. Bunun cevabı, Arap Dilindeki lehçesel uygulamaların farklılığıdır. Çünkü bu tarz bir üslûb Kinaneoğulları ve el-Harir b. Ka'boğullarının şivesine has bir özellik olarak nitelendirilmiştir. Bu kabileler tesniye elifini, ismin ref, nasb ve cer hali için ortak kullanmaktaydılar. Yani اَتَانِي الزيدان “Bana iki zeyd geldi”, رَأَيْتُ الزيدان “İki zeyd gördüm” مررت بالزيدان “İki zeyde uğradım” şeklinde tesniye elifini her üç durumun i'rab alameti olarak kullanmaktaydılar. Dolayısıyla da bu kırâat onların kullanımına uygun düşmektedir.³²⁸

Bu kırâatle ilgili dile getirilen başka bir görüş ise, اِنَّ edatının "evet" anlamında kullanıldığı yönündedir. Hz. Ali'den nakledilen bir rivâyete göre o: Rasûlüllah'ın hutbede اِنَّ الْحَمْدُ لِلّٰهِ اِنْ الْحَمْدُ لِلّٰهِ نَحْمَدُهُ وَنُسْتَعِينُهُ şeklinde اِنَّ kelimesini merfu olarak okuduktan sonra, “Ben bütün Kureyşlilerin en fasih konuşanıym, benden sonra fasih kişi de Eban b. Said b. el-Âs'dır” dediğini sayamayacağım kadar çok duymuşumdur demiştir.³²⁹ Bazı nahiv âlimleri bu rivâyetle ilgili olarak “Aslında buranın i'rabı اِنَّ الْحَمْدُ لِلّٰهِ şeklinde nasb ileldir. Ancak Araplar اِنَّ edatını ‘Evet’ anlamında da kullanırlar. Bununla Rasûlüllah sanki ‘Evet! Hamd Allah’a mahsustur’ demek istemiş gibidir. Çünkü cahiliye dönemi hatipleri hitaplarına ‘Evet’ diye başlardı” demişlerdir.³³⁰ Bu rivâyet ışığında denilebilirki اِنَّ edatı “Evet” anlamında da kullanılabilir. Kurra'nın çoğunluğunun tercih ettiği bu kırâate göre âyetin manası: “Evet! Bunlar sizi sihirleriyle yurdunuzdan çıkarmak ve tuttuğunuz örnek yolu ortadan kaldırmak isteyen iki sihirbazdan başka bir şey değil! diyorlardı.” şeklinde olacaktır.

³²⁷ Ezherî, *Meâni'l-Kırâat*, c.2, s. 149; Ebu Zür'a, *Huccetü'l-Kırâat*, s. 456.

³²⁸ Muhaysın, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, c.3, s. 44; Ezherî, *Meâni'l-Kırâat*, c.2,s. 150; İbn Zencele, *Huccetü'l-Kırâat*, s. 454; İbn Hâleveyh, *el-Hucce fi'l-Kırâati's-Seb'i*, s. 242; Mekki, *el-Hidâye ilâ Bulûğu'n-Nihâye*, c.7, s. 4658.

³²⁹ Mekki, *el-Hidâye ilâ Bulûğu'n-Nihâye*, c.7, s. 4658.

³³⁰ Kurtubî, *el-Câmi*, c.11, s. 212,213.

Bu kırâatle ilgili başka bir görüş de şöyledir. Burada إِنَّ edatından sonra gizli bir şan zamiri vardır ve aslında âyet هَذَانِ لَسَاجِرَانِ şeklindedir. Böylece هَذَانِ kelimesi إِنَّ'nin haberi olarak merfu gelmiş olmaktadır.³³¹ Böyle olunca da hem i'rab yönünden hem de anlam yönünden herhangi bir tutarsızlık söz konusu olmamaktadır.

- إِنَّ هَذَيْنِ kırâatiyle ilgili görüşler:

Ebû Amr'ın tercih ettiği bu kırâatin, i'rab yönünden doğru olmakla birlikte, mushaf hattına uymadığı bildirilmiştir.³³² Ebû Amr هَذَانِ kelimesini diğer kurrânın aksine nasbederek okumuştur. Hatta bu konuda Ebû Amr'ın: “Ben إِنَّ هَذَانِ şeklinde okumaktan hayâ ederim.” dediği rivâyet edilmiştir.³³³

Peki, Ebû Amr'ın diğer imamların hepsine muhalefet ederek bu kırâati tercih etmesinin sebebi nedir diye sorulduğunda, hiç şüphesiz Hz. Âişe ve Hz. Osman'dan gelen rivâyetlerdir denilebilir. Şöyle ki Hz. Âişe'ye Nisa 162, Mâide 59, Tâha 63. âyetlerde i'rab hataları bulunan bazı kelimeler sorulduğunda o şöyle cevap vermiştir: “Ey kız kardeşimin oğlu bu kâtibin bir hatasıdır.”³³⁴ Yani Hz. Âişe'nin Kur'ân'daki i'rab kurallarına aykırı bu tarz bazı kelimelerin, bir yazım hatasının sonucu olduğunu kabul ettiği anlaşılmaktadır. Hz. Osman'a isnad edilen bir başka rivâyette ise o: “Mushafta lahn vardır. Araplar onu dilleriyle düzelteceklerdir.” demiştir. Diğer bir rivâyette Hz. Osman'ın oğlu babasının huzurunda bir âyet okuyunca Hz. Osman: “Bu bir lahn ve hatadır” demiş. Bu sefer birisi ona: “Niye değiştirmiyorsun?” deyince, o da: “Onu bırakın çünkü o helali haram kılmıyor, haramı da helal kılmıyor demiştir.”³³⁵ Görünen o ki Hz. Osman da Kur'ân'daki bazı kelimelerin yazıcı hatasından kaynaklanan birtakım yanlışlıklar içerdiğini kabul etmekte ve bu yanlışların anlam üzerinde etkisi olmadığını düşünerek, Arapların bu hataları zamanla düzelteceğine inanmaktadır.

Sonuç olarak, bu âyette ortaya çıkan kırâat farklılıkları içinde tercih edilen herbir farklı formun, gerek Arap dili kurallarına, gerekse Arap toplumunun günlük hayattaki dil pratiklerine uyan okuyuşlar olduğu görülmektedir. Bu âyetteki kırâat ihtilaflarının ortaya

³³¹ Ezherî, *Meâni'l-Kırâat*, c.2, s. 150; İbn Zencele, *Hucetü'l-Kırâat*, s. 455; İbn Hâleveyh, *El-Hucce fi'l-Kırâati's-Seb'i*, s. 242; Mekki, *el-Hidâye ilâ Bulûğu'n-Nihâye*, c.7, s. 4658; Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*, c.3, s. 362.

³³² Dimyâtî, *İthâf*, s. 384.

³³³ Kurtubî, *el-Câmi'*, c.11, s. 216.

³³⁴ Sicistanî, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 129.

³³⁵ Kurtubî, *el-Câmi'*, c.11, s. 216.

çıkardığı bu durum, Arap Dilinin ifade imkânlarının genişliğini göstermesi bakımından da önemlidir.

10. Altmış Dördüncü Âyet

فَاجْمِعُوا كَيْدَكُمْ ثُمَّ اُنْثُوا صَفًّا وَقَدْ أَفْلَحَ الْيَوْمَ مَنْ اسْتَعْلَى

“O halde siz de bütün hilelerinizi birleştirin ve saf düzeninde gelin. Bugün üstün gelen kendini kurtarmıştır.”³³⁶

Bu âyette Ebu Amr فَاجْمِعُوا kelimesini فَاجْمَعُوا şeklinde hemzeyi vaslederek, mîm’i de fetha ile okumuştur.³³⁷

Âyeti kerime, sihirbazların Hz. Mûsa’ya karşı kuracakları hileleri, izleyecekleri yolu planladıkları sırada aralarında geçen diyalogu anlatmaktadır. Âyette Ebû Amr dışındaki imamlar جَمَعَ fiilini if’al babında ve emri hazır kalıbıyla فَاجْمِعُوا şeklinde, Ebû Amr ise sülasi mücerred ve emri hazır kalıbıyla فَاجْمَعُوا şeklinde okumuştur. جَمَعَ fiili, toplamak, derlemek, bir araya getirmek gibi manalara gelmektedir. أَجْمَعَ fiilinde de bir araya getirip toplama anlamı olmakla birlikte, bunun yanında bir konu üzerinde anlaşmak, icmaya varmak, ortak bir karar üzerinde ittifak etmek, işi sağlam tutmak, azimli olmak gibi manalar da vardır.³³⁸ Fiilin farklı bablardaki bu anlamları âyetin manasında birtakım farklılıklar meydana getirmiştir. Çoğunluğun tercih ettiği فَاجْمِعُوا kırâatine göre âyetin manası: “O halde hileniz üzerinde birleşin.” şeklindedir. Yani fiilin if’al bâbındaki anlamından hareketle, aranızda güç birliği yaparak ittifak yapın, işinizi sağlam tutun gibi manaların anlaşılması muhtemeldir. Zemahşerî فَاجْمِعُوا kırâatine “Tuzağınızı kararlaştırın, üzerinde ittifak edin, hiçbiriniz farklı bir şey yapmasın, üzerinde ittifak edilmiş bir şey gibi olsun” manalarını vermektedir.³³⁹ İbnü’l-Cevzi ise “Kararınızı ittifakla alın, ihtilaf etmeyin sonra işiniz karışır.” anlamını vermiştir.³⁴⁰

Ebû Amr’ın tercih ettiği فَاجْمِعُوا kırâati ise “hilenizi toplayın” anlamına gelir. Yani hile ve sihir namına yapabildiğiniz elinizde ne varsa getirin, geride bir şey

³³⁶ Tâ-hâ, 20/64.

³³⁷ Dimyâtî, *İthâf*, s. 385; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2, s. 321.

³³⁸ Serdar Mutçalı, *Arapça Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul, 1995, s. 127; Kurtubî, *el-Câmi*, c.11, s. 220.

³³⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.4, s. 324.

³⁴⁰ İbnü’l-Cevzî, *Zadü’l-Mesîr* c.4, s. 156.

bırakmayın anlamındadır.³⁴¹ Ebû Amr'ın fiilin sūlasî mücerred şeklindeki bu kırâatini tercih etmesine delil olarak, bu surenin 60. âyetinde geçen فَجَمَعَ كَيْدَهُ (hilesini topladı) ifadesindeki fiille uyumlu olması gösterilmiştir.³⁴²

Her iki kırâatin âyetin anlamına etkisi incelendiğinde, فَاجْمَعُوا şeklindeki fiilin if'âl bâbında okunduğu kırâat, sihirbazların yapacakları sihir üzerinde iyice karar verip ittifak etmelerini, فَاجْمَعُوا şeklindeki diğer kırâat ise sihirbazların ellerinde sihir namına ne varsa toplayıp gelmelerini ifade etmektedir. Her iki kırâate göre âyet, sihirbazların Hz. Mûsâ'ya karşı güçbirliği yaptıklarını ve onu alt etmek için çabaladıklarını ifade etmektedir.

11. Altmış Altıncı Âyet

قَالَ بَلْ أَلْقُوا فَإِذَا جِبَالُهُمْ وَعَصِيُّهُمْ يُخَيِّلُ إِلَيْهِ مِنْ سِحْرِهِمْ أَنَّهَا تَسْعَى

“O "Hayır, siz atın" dedi. Bir de baktı ki, onların ipleri ve sopaları yaptıkları sihirden ötürü kendisine doğru akıp geliyor gibi görünüyor!”³⁴³

Bu âyette İbn-i Zekvân ile Ravh يُخَيِّلُ kelimesini تُخَيِّلُ şeklinde okumuşlardır.³⁴⁴ Âyette meçhul muzâri kalıpla يُخَيِّلُ ve تُخَيِّلُ şeklinde iki farklı okuyuş vardır. خَيَّلَ - يُخَيِّلُ fiili, “izlenimi vermek, mış gibi göstermek” anlamlarına gelmektedir.³⁴⁵ Âyetteki şekli ile meçhul olarak okunduğunda ise, “mış gibi görünmek” anlamındadır. Fiil bu âyette, sihirbazların yapmış olduğu sihrin etkisiyle, Hz. Mûsa'nın gözüne iplerin ve sopaların sanki yürüyormuş gibi görünmesini ifade eder. Bu fiili müfret müzekker gaib siğa ile يُخَيِّلُ şeklinde okuyanlar, onu âyetin devamındaki أَنَّهَا تَسْعَى ifadesine isnat etmişlerdir. Yani bu kırâate göre âyet يَخِيلُ إِلَيْهِ سَعْيُهَا (Mûsa'ya onların yürüyormuş gibi olmaları görünüyor) anlamına gelmektedir. Bu kırâate göre أَنَّهَا تَسْعَى ifadesi cümlelin naib-u failidir. Diğer kırâatte ise fiil, müfret müennes gaibe siğayla تُخَيِّلُ şeklinde okunmuştur. Müennes siğa ile okunduğunda ise fiil, جِبَالُهُمْ وَعَصِيُّهُمْ kelimelerine isnat edilmiş olmaktadır. Bu kırâate göre Hz Mûsa'ya “yürüyor gibi görünen şey” ipler ve değneklerdir. Dolayısıyla جِبَالُهُمْ وَعَصِيُّهُمْ kısmı cümlelin naibu faili olmaktadır.³⁴⁶

³⁴¹ Ezherî, *Meâni'l-Kirâat*, c.2, s. 152; Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*, c. 3, s. 365.

³⁴² İbn Zencele, *Huccetü'l-Kirâat*, s. 456; Kurtubî, *el-Câmi'*, c.11, s. 220.

³⁴³ Tâ-hâ, 20/66.

³⁴⁴ Dimyâtî, *İthâf*, s. 385; İbnü'l-Cezerî, *en-Nesr*, c.2, s. 321.

³⁴⁵ Serdar Mutçal, *Arapça Türkçe Sözlük*, s. 254.

³⁴⁶ İbn Zencele, *Huccetü'l-Kirâat*, s. 457; Ezherî, *Meâni'l-Kirâat*, c.2,s. 153; Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*, c.3, s. 366; Kurtubî, *el-Câmi'*, c.11, s. 222; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*; c.22, s. 73.

İki kırâat arasındaki fark; يُخَيِّلُ fiilinin, birinde iplerin ve sopaların hareket ettiğini ifade eden اَنَّهُ تَسْعَى lafzına isnat ediliyor olması, diğerinde ise ipler ve sopalar, yani جِبَالُهُمْ lafzına isnat ediliyor olmasıdır. Bunun dışında âyetin anlamını etkileyecek düzeyde bir farklılık meydana gelmemektedir. Zîrâ her iki kırâatten de Hz. Mûsâ'nın, sihrin etkisiyle iplerin ve sopaların yürüdüğünü zannetmesi anlaşılmaktadır.

12. Altmış Dokuzuncu Âyet

وَأَلْقِ مَا فِي يَمِينِكَ تَلَقَّفَ مَا صَنَعُوا إِنَّمَا صَنَعُوا كِبْدُ سَاجِرٍ وَلَا يُفْلِحُ السَّاجِرُ حَيْثُ أَتَى

“Sağ elindeki at da onların yaptıklarını yalayıp yutsun; onların yaptığı sihirbaz hilesinden ibaret. Sihirbaz ise amacı ne olursa olsun başarıya ulaşamaz.”³⁴⁷

Âyette تَلَقَّفَ fiilinin farklı bâblarda ve farklı i'rab durumlarıyla okunmasına bağlı ortaya çıkan kırâat ihtilafı vardır. تَلَقَّفَ fiili, bir şeyi hızlıca yakalamak, birden kapmak, bir şeyi hızlıca yemek ve yutuvermek gibi anlamlara gelmektedir. Fiilin tefe'ul bâbındaki تَلَقَّفَ şeklindeki kullanımı da aynı mânâları ifade etmektedir.³⁴⁸ Kelime bu âyet bağlamında hızlıca yemek, birden yutuvermek anlamında kullanılmıştır. Bu âyette Hafs, söz konusu fiili تَلَقَّفَ şeklinde, sülâsi mücerred ve meczum olarak; İbn Zekvan, تَلَقَّفَ şeklinde, tefe'ul bâbında ve mazmum olarak okumuştur. Diğer kırâat imamları ise تَلَقَّفَ biçiminde tefe'ul babında ve meczum okumuşlardır. İbn Kesîr'in تَلَقَّفَ kırâatıyla beraber وَأَلْقِ مَا فِي يَمِينِكَ تَلَقَّفَ şeklinde, fiili önceki kelimeyle vasledip fiilin ilk harfini şeddeli okuduğu ikinci bir vechi de vardır ki bunun sebebi, fiilin aslının تَلَقَّفَ olmasıdır.³⁴⁹ Yani تَلَقَّفَ ve تَلَقَّفَ şeklinde okunan kırâatlerde fiilin aslı, تَلَقَّفَ fiilinin تَلَقَّفَ şeklindeki müfret müennes gaibe siğasıdır ve fiilin başındaki birinci “te” tahfif için düşürülmüştür.³⁵⁰

Sözkonusu fiillerde i'rab yönünden ortaya çıkan kırâat farklılığı, meczûm ve mazmûm olarak iki ayrı şekilde karşımıza çıkmaktadır. Fiilin تَلَقَّفَ ve تَلَقَّفَ şeklinde meczum olarak okunduğu kırâatler, âyetin başındaki وَأَلْقِ (at) emrinin cevabı olarak gelmiş ve bu yüzden meczum olmuştur. Öte yandan bu fiilin تَلَقَّفَ şeklinde ref olarak okunması ile ilgili ise kaynaklarda iki görüş vardır. Bunlardan birincisi تَلَقَّفَ kelimesi cümledeki mef'ul olan مَا'nin halidir. Buna göre âyetin anlamı “Elindekini onların yaptıklarını yutar olduğu halde at.” demektir. Bu hal çeşidine “mukadder hal” denir.

³⁴⁷ Tâ-hâ, 20/69.

³⁴⁸ İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, c. 9, s. 321; Kurtubî, *el-Câmi*, c.11, s. 223.

³⁴⁹ İbn Hâleveyh, *el-Hucce fi'l-Kırââtî's-Seb'i*, s. 244-245; İbn Zencele, *Hucetü'l-Kırâat*, s. 457-458.

³⁵⁰ İbn Hâleveyh, *el-Hucce fi'l-Kırââtî's-Seb'i*, s. 244; Kurtubî, *el-Câmi*, c.11, s. 223.

Çünkü yutma eylemi asanın atılmasından sonra gerçekleşecektir. Bir diğer görüş ise başında gizli bir ف bulunan bir isti'naf cümlesi, yani yeni bir ifade olmasıdır. Şöyle ki وَالْقِيَامِ فِي يَمِينِكَ “Sağ elindeki at.” ifadesinde anlam tamamlanmış olmakta ve bundan sonra فَانْهَ تَلَقَّفْ مَا صَنَعُوا “O da onların yaptıklarını yutar” şeklinde yeni bir ifade ile âyet devam etmektedir.³⁵¹

Bu âyette kırâat farklılığının ortaya çıktığı bir diğer kelime de سَاحِرٌ kelimesidir. Bu kelime Hamza, Kisaî ve Halefû'l-Âşir “Sin” harfini kesralı, “Ha” harfini sükûn ile ve “Ha”dan sonra gelen “Elif”i de hazfederek سَحِرْ şeklinde, diğer imamlar ise سَاحِر olarak okumuşlardır.³⁵² Kelimenin ismi fail kalıbında okunduğu كَيْدُ سَاحِرٍ kırâatinde “onların yaptığı sihirbaz hilesidir” anlamı var iken, كَيْدُ سَحِرٍ kırâatinde “onların yaptığı sihrin hilesidir” anlamı ortaya çıkmaktadır. كَيْدُ سَحِرٍ kırâatinde hazif olabileceği bazı kaynaklarda dile getirilmiştir. İfade aslında zımnen كَيْدُ ذِي سَحِرٍ şeklinde, “sihir sahibinin hilesi” anlamını taşımaktadır.³⁵³

Âyette söz konusu kelimelerde yapısal ve i'rabî yönden farklılık görülse de, bu farklılıklar, âyetin vermek istediği mesaja muhalif bir durum ortaya çıkarmamaktadır.

13. Yetmiş Yedinci Âyet

لَقَدْ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ أَنْ أَسْرِ بِعَبَادِي فَاصْرُبْ لَهُمْ طَرِيقًا فِي الْبَحْرِ يَبَسًا لَا تَخَافُ دَرَكًا وَلَا تَخْشَىٰ

“Mûsâ'ya şöyle vahyetmiştik: Kullarımı geceleyin yola çıkar, yetiyecekler diye korku ve endişe duymaksızın onlara denizde kupkuru bir yol aç.”³⁵⁴

Âyetteki لَا تَخَافُ ifadesini Hamza لَا تَخَفْ şeklinde elifi hazfederek ve fa'yı da sükûn ile okumuştur. Hamza kırâatinde bu ifadenin لَا تَخَفْ şeklinde cezmedilerek okunmasıyla ilgili iki görüş ileri sürülmüştür. Bunlardan ilki: لَا تَخَفْ ifadesi âyette فَاصْرُبْ (vur/aç) şeklinde geçen emrin cevabı olarak gelmiş ve cezmedilmiştir. Bu sûrenin 31, 32 ve 58. âyetlerinde değindiğimiz gibi emirden sonra gelen ve başında و ve ف bulunmayan muzari fiiller, gizli bir إِنَّ edatıyla meczum olurlar. Buna göre bu âyette şöyle bir ifade takdir

³⁵¹ İbn Hâleveyh, *el-Hucce fi'l-Kırââtî's-Seb'i*, s. 244; Dimyâtî, *İthâf*, s. 385; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, c.22, s. 74; Ezherî, *Meâni'l-Kırâat*, c.2, s. 152.

³⁵² Dimyâtî, *İthâf*, s. 385; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2, s. 321; İbn Zencele, *Huccetü'l-Kırâat*, s. 457-458

³⁵³ Ebû Muhammed Mekki b. Ebî Talib Hammûs b. Muhammed el- Kaysî, *Müşkil-ü İ'rabi'l-Kur'an*, Thk. Hatim Salih ed-Damin, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1985, cilt.2, s. 469; Kurtubî, *el-Câmi'*, c.11, s. 224.

³⁵⁴ Tâ-hâ, 20/77.

edilmiş olur: *إِنْ تَضْرِبْ لَا تَخَفْ دَرَكًا مِمَّنْ خَلَقَ* yani, “Sen onlara denizde kupkuru bir yol açacak olursan bundan dolayı arkandakilerin sana yetişmesinden korkma ” şeklinde bir mana ortaya çıkmaktadır. Bu konudaki ikinci görüş ise, bu ifade, *فَاضْرِبْ* emriyle bir ilgisi bulunmayan yeni bir başlangıç cümlesidir. Böyle düşünüldüğünde ise mana “ Onlar için denizde kuru bir yol aç. Yetişilmekten korkma.” şeklinde olmaktadır.³⁵⁵

Âyette çoğunluğun tercih ettiği *لَا تَخَفْ* kırâatine dair birkaç farklı görüş ileri sürülmüştür. Bunlardan birine göre *لَا تَخَفْ* ifadesi, *فَاضْرِبْ* (vur/aç) kelimesindeki zamirin halidir. Buna göre âyet “*yetişecekler diye korku duymadığın halde onlara denizde kupkuru bir yol aç.*” anlamına gelmektedir. Yine bu kırâatle ilgili olarak *لَا تَخَفْ* ifadesinin yeni bir başlangıç ifadesi olduğu ileri sürülmüştür. Bu durumda âyet “*Denizde onlara kupkuru bir yol aç. Sen yetişecekler diye korkmazsın ve endişe etmezsin.*” (yani sen korkusuz bir karaktere sahipsın) manası kazanmıştır.³⁵⁶ Başka bir görüşe göre ise âyetin *لَا تَخَفْ دَرَكًا وَلَا تَخْشَى* kısmı, *طَرِيقًا* kelimesinin sıfatıdır.³⁵⁷ Buna göre “Denizde onlara kupkuru bir yol aç” ifadesindeki yolun sıfatı olarak, “Korkmadan ve endişe etmeden açtığın bir yol ” şeklinde bir mana kazanmaktadır.

14. Sekseninci Âyet

يَا بَنِي إِسْرَآءِيلَ قَدْ أَنْجَيْنَاكُمْ مِنْ عَدُوِّكُمْ وَوَعَدْنَاكُمْ جَانِبَ الطُّورِ الْأَيْمَنِ وَنَزَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّاءَ وَالسَّلْوَ

“*Ey İsrâiloğulları! Böylece sizi düşmanınızdan kurtardık ve Tûr ’un sağ tarafında sizinle sözleştik; size kudret helvası ve bildircin gönderdik.*”³⁵⁸

Bu âyeti kerimede *وَوَعَدْنَاكُمْ* ve *أَنْجَيْنَاكُمْ* kelimelerinde kırâat farklılığı bulunmaktadır. Hamza, Kisaî ve Halefû’l-Âşir bu kelimeleri *أَنْجَيْنَاكُمْ* ve *وَوَعَدْنَاكُمْ* şeklinde okumuşlardır. Ayrıca *وَوَعَدْنَاكُمْ* kelimesinde müfeale babından gelen *وَعَدَ* fiilini, Ebû Amr, Ebû Ca’fer ve Ya’kub sülasi mücerred olarak *وَوَعَدْنَاكُمْ* şeklinde okumuşlardır.³⁵⁹

Kur’an-ı Kerim’de Allah Teâla kendisinden bahsederken bazen “biz” zamirini, bazen de “ben” zamirini kullanmıştır. Kendisi için kullandığı “biz” zamirine “Azamet Zamiri” denir. Biz manasını ifade eden “nun” harfine de “azamet nunu” denir. Bu zamir

³⁵⁵ Mekki, *Müşkilü İ’râbi’l-Kur’an*, c.2, s. 469; Dimyâtî, *İthâf*, s. 385; Ezherî, *Meâni’l-Kırâat*, c.2, s. 155.

³⁵⁶ Dimyâtî, *İthâf*, s. 385; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, c.22, s. 74; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.4, s. 324.

³⁵⁷ Mekki, *el-Hidâye ilâ Bulûğu’n-Nihâye*, c.7, s. 4658; Kurtubî, *el-Câmi*, c.11, s. 224.

³⁵⁸ Tâ-hâ, 20/80.

³⁵⁹ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2, s. 321; Dimyâtî, *İthâf*, s. 387.

Allah Teâla için çokluk ifade etmeyip onun azametini, yüceliğini, yaratmış olduğu kâinatta her türlü tasarrufata sahip yegâne varlık olduğunu göstermektedir.³⁶⁰ Bu üslub Kur’ân’da çokça kullanılmıştır. Örneğin خَلَقَ fiilini ele alarak, insanı Allah Teâla’nın yarattığını anlatan iki farklı âyette kullanılan zamirleri inceleyelim. Müddessir Suresi 11. âyette ذَرْنِي وَمَنْ خَلَقْتُ وَجِيداً “Yarattığım o şahsı tek başına bana bırak” şeklinde خَلَقَ fiili mütekellim fail zamiriyle kullanırken, İnsân Sûresi 2. âyette إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ “Hakikatte biz insanı katışık bir nutfeden yarattık” şeklinde çoğul zamiriyle kullanılmıştır. İşte bu âyetteki “sizi kurtardık ve sizinle sözleştik” manasına gelen أَنْجَيْنَاكُمْ ve أَنْجَيْنَاكُمْ ifadeleri ve “sizi kurtardım ve sizinle sözleştim” anlamına gelen وَوَعَدْنَاكُمْ ve وَوَعَدْنَاكُمْ ifadeleri, yukarıda zikredilen örneklerde olduğu gibi iki farklı üslubu gösteren örneklerdir.

Âyeti kerimedeki bir diğer farklılık “ve sizinle sözleştik” anlamındaki وَوَعَدْنَاكُمْ ifadesinin müfaale babında değil de, وَوَعَدْنَاكُمْ şeklinde sülasi fiil ile okunmasıdır. Kelimeyi bu şekilde okuyanlar, vaadleşme eyleminin iki eşit varlık arasında olabileceğini dolayısıyla Allah Teâla ile yaratılmışlar arasında olamayacağını iddia etmişlerdir. Yani Allah kullarıyla muvâade yapmaz, o tek başına va’deder ve vaîdde bulunur demişlerdir. Ve bununla ilgili olarak da, وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا (Fetih 29), وَإِذْ يَعِدُّكُمْ اللَّهُ (Enfal 7), وَعَدْنَاكُمْ وَعَدَ الْحَقُّ (İbrahim 22) gibi âyetleri delil olarak getirmişlerdir.³⁶¹ kırâatini tercih edenler ise Allah Teala’nın Hz Mûsa’ya bir vaadde bulunduğunu ve Mûsa as’ın da bu va’di kabul ederek sözleşilen yere geldiğini, kabul edip itaatte bulunmanın vaadleşmek ayarında olduğunu söylemişler ve müfaale babında kullanılan kırâatin daha uygun olduğunu iddia etmişlerdir.³⁶² Her iki kırâatin anlamında hitap zahiren israiloğullarına olsa da hitabın muhatabı aslında Hz Mûsa’dır. Kurtûbî bu olayı şöyle îzah etmiştir: “*Firavun’un suda boğulmasından sonra, Musa’ya Tur’un sağ tarafına gelmesi ve burada kendisine Tevrat’ı vermesi vaadinde bulunmuştu. Buna göre verilen söz Mûsa’ya verilmiştir. Ancak bu hususta onlara hitap edilmesi, bu sözün kendileri dolayısıyla verilmiş olmasından dolayı idi.*”³⁶³

³⁶⁰ Murat Kaya, *Kur’ân’da Allah’a Ait Azametli İfadeler*, s. 129-133.

³⁶¹ Kurtubî, *el-Câmi*, c.1, s. 394.

³⁶² Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân ve İ’râbuhu*, c.1, s. 133; İbn Hâleveyh, *el-Hucce fi’l-Kırâati’s-Seb’i*, s. 77; Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Atiyye, *el-Muharraru’l-Vecîz fi Tefsîri’l-Kitâbi’l-Azîz*, Thk. Abdüsselam Abdüşşafi Muhammed, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 2001, c.1, s. 142.

³⁶³ Kurtubî, *el-Câmi*, c.11, s. 230.

15. Seksen Birinci Âyet

كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَلَا تَطْغَوْا فِيهِ فَيَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبِي وَمَنْ يَحِلَّ عَلَيْهِ غَضَبِي فَقَدْ هَوَىٰ

“Size rızık olarak verdiğimiz iyi ve temiz şeylerden yiyin ama bunda ölçüyü aşmayın, yoksa gazabıma uğrarsınız; kim gazabıma uğrarsa artık uçuşuruma yuvarlanmış demektir.”³⁶⁴

Bu âyette رَزَقْنَاكُمْ , فَيَحِلَّ ve وَمَنْ يَحِلَّ kelimelerinde kırâat farklılığı vardır. رَزَقْنَاكُمْ kelimesini Hamza, Kisaî ve Halefû'l-Âşir رَزَقْتُمْ şeklinde okurken, فَيَحِلَّ ve وَمَنْ يَحِلَّ kelimelerini Kisaî, فَيَحِلَّ ve وَمَنْ يَحِلَّ şeklinde okumuştur.³⁶⁵

Âyetteki رَزَقْنَاكُمْ ve رَزَقْتُمْ kelimelerinde görülen kırâat farklılığı, bir önceki âyette açıklanan azamet zamiri ve mütekellim fail zahirinin kullanımına bağlı oluşan bir farklılıktır. Âyetteki bağlamıyla birisi “Size rızık olarak verdiğimiz iyi ve temiz şeylerden yiyin” anlamına gelirken, diğeri “Size rızık olarak verdiğim iyi ve temiz şeylerden yiyin” manasını ifade eder.

Diğer farklılık ise Kisaî'nin tercih ettiği فَيَحِلَّ ve وَمَنْ يَحِلَّ kırâatidir. حَلَّ fiili, muzaride “ha” harfinin kesrasıyla يَحِلُّ şeklinde okunduğunda وَجَبَ (vacib oldu, gerekli oldu) anlamına gelir. Aynı fiil يَحِلُّ şeklinde “ha” harfinin dammesiyle kullanıldığında ise نَزَلَ (indi) ve وَقَعَ (vuku buldu-meydana geldi) anlamlarına gelmektedir.³⁶⁶

Bu bilgiler ışığında Kisaî kırâatine göre âyetin anlamı “Size rızık olarak verdiğimiz iyi ve temiz şeylerden yiyin ama bunda ölçüyü aşmayın, yoksa gazabım sizin üzerinize iner (vuku bulur); gazabım kimin üzerine inerse artık o uçuşuruma yuvarlanmış demektir.” şeklindedir.

Çoğunluğun tercih ettiği kırâate göre ise âyetin anlamı: “Size rızık olarak verdiğimiz iyi ve temiz şeylerden yiyin ama bunda ölçüyü aşmayın, yoksa gazabım sizin üzerinize vacib olur (yani gazabıma müstehak olursunuz); gazabım kimin üzerine vacib olursa artık o uçuşuruma yuvarlanmış demektir.” şeklinde bir anlamı olmaktadır

Her iki kırâatin de birbirine yakın anlamlar içerdiği ve her iki kullanımın da doğru olduğu kabul edilmekle birlikte, çoğunluğun kırâati olan فَيَحِلَّ ve وَمَنْ يَحِلَّ kırâatlerinin daha evla olduğu ileri sürülmüştür. Çünkü bir şeyin gelmesi vacib olduğunda يَحِلُّ - حَلَّ ,

³⁶⁴ Tâ-hâ, 20/81.

³⁶⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2, s. 321; Dimyâtî, *İthâf*, s. 385.

³⁶⁶ İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, c. 11, s. 163; Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*, c.3, s. 370; Ezherî, *Meâni'l-Kırâat*, c.2, s. 152; Kurtubî, *el-Câmi*, c.11, s. 230.

gelip çatıldığına ise حَلَّ - يَحُلُّ şekli kullanılmaktadır.³⁶⁷ Âyetteki bu hitab İsrailoğullarına Allah'ın gazabına uğramaktan sakınmaları hususunu beyan eden bir uyarıdır. Uyarıyı dikkate almadıkları takdirde Allah'ın gazabına müstahak olacaklarını, gazabın onlar üzerine vacib olacağını bildirmektedir. İşte bu yüzden çoğunluğun kırâati âyetin anlam bütünlüğüne daha çok uymaktadır denilebilir.

Çoğunluğun kırâatinin daha evla olduğuna dair sunulan başka bir delil ise bu surenin 86. âyetinde geçen عَلَيَّكُمْ غَضَبٌ ifadesinde, Hûd suresi 39 ve Zümer Suresi 40. âyetlerde geçen وَيَحُلُّ عَلَيْهِ عَذَابٌ مُّقِيمٌ ifadelerinde aynı fiilin bütün imamlarca حَلَّ - يَحُلُّ şeklinde okunmuş olmasıdır.³⁶⁸

16. Seksen Dördüncü Âyet

قَالَ هُمْ أُولَاءِ عَلَىٰ أَثَرِي وَعَجِلْتُ إِلَيْكَ رَبِّ لِتَرْضَىٰ

“Şöyle cevap verdi: Onlar da benim izimdeler; benden hoşnut olasın diye sana gelmekte acele ettim ey rabbim.”³⁶⁹

Bu âyetle عَلَيَّ أَثَرِي kelimesini Ruveys عَلَيَّ أَثَرِي şeklinde “Hemze”yi kesra ile, “Se”yi de sükûnla okumuştur³⁷⁰

Âyetin konusu Hz. Mûsa'nın Tur dağında Allah Tealâ ile olan diyalogudur. Hz. Mûsa İsrailoğullarını Allah'ın yardımını sayesinde Firavunun zulmünden kurtardıktan sonra, kardeşi Hârun'u yerine vekil bırakıp, yanına aldığı yetmiş kişiyle beraber, rabbiyle buluşmak ve onunla konuşmak üzere Tûr Dağı'na doğru yola çıktı. Tûr Dağı'na yaklaştıklarında Hz. Mûsâ bir an önce rabbi ile buluşma arzusuyla onları geride bırakıp Allah'ın huzuruna tek başına geldi. Allah Teâlâ'nın: “Seni halkından aceleyle ayrılmaya iten şey nedir?” sorusuna, Mûsâ “Onlar da benim izim üzeredir” (yani hemen peşimden geliyorlar), benden hoşnut olasın diye sana gelmekte acele ettim rabbim” dedi. Âyeti kerimede “izim üzeredir” diye tercüme edilen عَلَيَّ أَثَرِي lafzı, عَلَيَّ أَثَرِي şeklinde de okunmuştur. Fakat her iki kırâatin, aynı anlamı ifade eden iki farklı kullanım olduğu

³⁶⁷ Kurtubî, *el-Câmi*, c.11, s. 230.

³⁶⁸ Ebu Abdillâh Ahmed b. Muhammed en-Nehhas, *İ'rabü'l-Kur'an*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000, c.3, s. 37; İbn Zencele, *Hucetü'l-Kirâat*, s. 461; İbn Hâleveyh, *el-Hucce fi'l-Kirâati's-Seb'i*, s. 245.

³⁶⁹ Tâ-hâ, 20/84.

³⁷⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2, s. 321, Dimyâtî, *İthâf*, s. 387.

belirtilmiştir.³⁷¹ Dolayısıyla kırâat farklılığından kaynaklanan herhangi bir anlam değişimi olmamıştır.

17. Seksen Yedinci Âyet

قَالُوا مَا أَخْلَفْنَا مَوْعِدَكَ بِمَلِكِنَا وَلَكِنَّا حُمِلْنَا أَوْزَاراً مِنْ زِينَةِ الْقَوْمِ فَقَذَفْنَاهَا فَكَذَلِكَ أَلْقَى السَّامِرِيُّ

“Şöyle cevap verdiler: Sana verdiğimiz söze bilerek ve isteyerek aykırı davranmış değiliz; fakat şu kavmin (Mısır halkının) ziynet eşyalarından bir kısmını yüklenmiştik, onları (haram diye ateşe) attık; çünkü Sâmirî de aynı şekilde atmıştı.”³⁷²

Bu âyeti kerimede بِمَلِكِنَا ve حُمِلْنَا kelimelerinde farklılık bulunmaktadır. Âyetin بِمَلِكِنَا kelimesindeki “Mim” harfini, Hamza, Kisâî ve Halefû'l-Âşir dammeli olarak بِمَلِكِنَا şeklinde, İbn-i Kesîr, Ebû Amr, İbn-i Âmir ve Ya'kub kesralı olarak بِمَلِكِنَا şeklinde, Nafi, Hafs ve Ebû Ca'fer de fethalı olarak بِمَلِكِنَا şeklinde okumuşlardır. حُمِلْنَا kelimesinde ise Ebû Amr, Ebû Bekir Şu'be, Hamza, Ravih ve Halefû'l-Âşir “Ha” harfini fethalı, “Mim” harfini fethalı ve tahfif ederek حَمِلْنَا şeklinde okumuşlardır.³⁷³

مَلِكٌ, مَلِكٌ ve مُلْكٌ kelimeleri sahip olunan şey, elin altında bulunan mal anlamına gelmektedir. Bunun yanında bu kelimeler ‘kişinin irade ettiği şeyi yapabilme kudreti’ anlamına da gelir.³⁷⁴ Ayrıca bu kelimelerden الْمَلِكُ için hükümlerlik, saltanat, otorite, sulta; الْمَلِكُ için sahip olunan şey, mal, meta; الْمَلِكُ için ise sahip olmak anlamında mastar manalarını ihtiva ettiği ileri sürülmüştür.³⁷⁵ Söz konusu kelimeler bu âyette kişinin kendi iradesiyle bir işi gerçekleştirmesi, gücü yetme, yapabilme anlamında kullanılmıştır. Buna göre kelimenin âyete kattığı anlam: “Bizler va'dimizden bilerek ve isteyerek, kendi irademizle dönmedik” şeklindedir. Kaynaklarda kendi isteğimizle yapmadık demelerinin sebebi, “Sâmirî tarafından kandırıldıkları”, veya “onların içinde bir kısım kimselerin buzağıya tapmadıkları halde tapan çoğunluğa engel olamadıkları” şeklinde açıklanmıştır.³⁷⁶

Âyette farklılığın olduğu diğer kelimeler حُمِلْنَا ve حَمِلْنَا kelimeleridir. Tef'il babının meçhul siğasıyla okunan حُمِلْنَا kırâatine göre âyet: “şu kavmin (Mısır halkının) ziynet

³⁷¹ Kurtubî, *el-Câmi*, c.11, s. 233.

³⁷² Tâ-hâ 20/87.

³⁷³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2, s. 596; Dimyâtî, *İthâf*, s. 387.

³⁷⁴ İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, c. 10, s. 492.

³⁷⁵ Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve l-Râbuhu*, c.3, s. 371; Ezherî, *Meâni'l-Kirâat*, c.2, s. 157; İbn Hâleveyh, *El-Hucce fi'l-Kirâati's-Seb'i*, s. 77.

³⁷⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.4, s. 346; Kurtubî, *el-Câmi*, c.11, s. 234.

eşyalarından bir kısmını yüklenmiştik” anlamına gelmektedir, Sülasi mücerred ve malum olarak okunan حَمَلْنَا kırâatinde ise: “şu kavmin (Mısır halkının) ziynet eşyalarından bir kısmını taşıdık” manası vardır. Bu iki kırâatin âyetin anlamında meydana getirdiği farklılık, ilkinde fail meçhul iken, yani âyetin zahirinde bu ziynet eşyalarının kim tarafından, kimin isteğiyle israiloğullarına yüklendiği belli değil iken, ikinci kırâate göre fiilin faili bellidir.

18. Doksan Dördüncü Âyet

قَالَ يَبْنَؤُمْ لَا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي وَلَا بِرَأْسِي إِنِّي خَشِيتُ أَنْ تَقُولَ فَرَّقْتَ بَيْنَ بَنِي إِسْرَآءِيلَ وَلَمْ تَرْفُثْ قَوْلِي

“O şöyle cevap verdi: Ey anamın oğlu! Sakalımı saçımı çekme. Emin ol ki ben senin, ‘Sözüme riâyet etmedin de İsrâiloğulları’nın arasına ayrılık soktun!’ diyeceğinden endişelenmiştim.”³⁷⁷

Bu âyette يَبْنَؤُمْ kelimesi üzerinde kırâat farklılığı mevcuttur. Bu kelimede İbn Âmir, Ebu Bekir Şu’be, Hamza, Kisaî ve Halefû’l Âşir “Mim” harfini kesra ile “يَبْنَؤُمْ” şeklinde okumuşlardır.³⁷⁸

Aslı يَا بَنَ أُمِّ ve ابن kelimesinde mim harfini fetha okuyanlar يَا بَنَ ve ابن kelimelerini خَمْسَةَ عَشَرَ ve خَضْرَمَوْتُ kelimeleri gibi tek bir kelime kabul edip fetha üzere mebni kılmışlardır. Ayrıca يَا بَنَ ve أُمِّ kelimelerinin fetha üzere okunmaları da dilin pratikleri arasında olan bir durumdur. Mim harfini kesralı okuyanlar ise يَا بَنَ أُمِّ ifadesindeki izafet ya’sını, لَا أَسْأَلُكُمْ يَا قَوْمُ âyetinde olduğu gibi münadadan dolayı hazfetmişlerdir. Bu sebeple mim harfi kesralı okunmuştur.³⁷⁹ Âyetteki يَبْنَؤُمْ kelimesinin iki farklı kırâati olmasına rağmen ifade ettikleri anlam aynıdır.

19. Doksan Altıncı Âyet

قَالَ بَصُرْتُ بِمَا لَمْ يَبْصُرُوا بِهِ فَقَبَضْتُ قَبْضَةً مِنْ أَثَرِ الرَّسُولِ فَنَبَذْتُهَا وَكَذَلِكَ سَوَّلَتْ لِي نَفْسِي

"Ben onların görmediklerini gördüm, bu yüzden elçinin izinden bir avuç avuçladım ve onu attım. Nefsim beni böyle yapmaya itti" diye cevap verdi.”³⁸⁰

³⁷⁷ Tâ-hâ, 20/94.

³⁷⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2, s. 322; Dimyâtî, *İthâf*, s. 387.

³⁷⁹ Ezherî, *Meâni'l-Kirâat*, c.1, s. 452; İbn Hâleveyh, *el-Hucce fi'l-Kirâati's-Seb'i*, s. 165; İbn Zencele, *Huccetü'l-Kirâat*, s. 297; Zemahşeri, *el-Keşşâf*, c. 2, s. 990; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, c.15, s. 372; Zeccâc, *Meâni'l-Kur'an ve l'râbuhu*, c.3, s. 373.

³⁸⁰ Tâ-hâ, 20/96.

Âyette Hz. Mûsa'nın, yapmış olduğu buzağı heykelinden dolayı Sâmiri'ye hesap sorması üzerine, Sâmiri'nin ileri sürdüğü bahaneler anlatılmaktadır. Rivâyete göre Sâmiri Hz. Musâ'ın yanına gelen Cebrail'i, "ebedî hayat" atı üzerinde görür. Onun ayak bastığı yerden bir avuç toprak alıp, onu nereye atarsa, oraya hayat verileceği vehmine kapılır. Daha sonra isrâiloğullarından ziynet eşyalarını toplayıp, onların eritildiği kazana bu toprağı atar ve bu karışımdan böğüren bir buzağı heykeli yapar.³⁸¹

Bu âyetteki kırâat farklılığı لَمْ يَبْصُرُوا fiili üzerinde vuku bulmaktadır. Bu fiili Hamza, Kisaî ve Halefû'l-Âşir لَمْ تَبْصُرُوا şeklinde muhatap siğa ile okurken, diğer kurrâ gaip siğa ile لَمْ يَبْصُرُوا şeklinde okumuşlardır.³⁸² Buna göre لَمْ يَبْصُرُوا kırâatinde âyetin anlamı "Ben onların görmediklerini gördüm" şeklinde iken, لَمْ تَبْصُرُوا kırâatinde "Ben sizin görmediklerinizi gördüm" manasına gelmektedir. Fiilin muhatab siğa ile okunması, bir önceki âyette Hz. Mûsa'nın Sâmiri'ye يَا سَامِرِيُّ "Peki senin zorun neydi ey Sâmirî?" hitabıyla ilişkilendirilmiştir. Sâmirî soruya cevap verirken, Hz. Mûsa'ya hitaben "sizin görmediklerinizi gördüm", yani sen ve kavmin benim gördüklerimi görmediniz demek istemiş, dolayısıyla fiil muhatap siğa ile kullanılmıştır.³⁸³

20. Doksan Yedinci Âyet

قَالَ فَادْهَبْ فَإِنَّ لَكَ فِي الْحَيَاةِ أَنْ تَقُولَ لَا مِسَاسَ وَإِنَّ لَكَ مَوْعِدًا لَنْ تُخْلَفَهُ وَانْظُرْ إِلَى إِلٰهِكَ الَّذِي ظَلْتَ عَلَيْهِ عَاكِفًا لَنُحَرِّقَنَّهُ ثُمَّ لَنَنْسِفَنَّهُ فِي الْيَمِّ نَسْفًا

(Mûsâ) şöyle dedi: "Haydi git! Artık hayatın boyunca sana düşen 'Bana dokunmak yok!' demekten ibarettir. Ve bil ki asla kaçıp kurtulamayacağın bir hesap günü de seni beklemektedir. Şimdi şu tapıp durmakta olduğun tanrına bir bak; biz onu iyice yakacağız sonra da un ufak edip denize savuracağız!"³⁸⁴

Bu âyeti kerimede لَنْ تُخْلَفَهُ ve لَنُحَرِّقَنَّهُ kelimelerinde kırâat farklılığı bulunmaktadır. İbn-i Kesir, Ebu Amr ve Ya'kûb لَنْ تُخْلَفَهُ kelimesinde "Lâm" harfini kesra ile لَنْ تُخْلَفَهُ şeklinde okumuştur. لَنُحَرِّقَنَّهُ kelimesini ise İbn-i Verdan لَنُحَرِّقَنَّهُ şeklinde "Nûn" harfini fetha, "Ha" harfini sükûn ve "Ra" harfini de şeddesiz ve ve dammeli okumuştur. Aynı

³⁸¹ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefasir*, Dar'ül-Fikr, Beyrut 2001, c.2, s. 224

³⁸² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2, s. 322; Dimyâtî, *İthâf*, s. 387

³⁸³ İbn Zencele, *Huccetü'l-Kırâat*, s. 462

³⁸⁴ Tâ-hâ, 20/97

kelimeyi İbn Cemmâz لُحِرَّقَتْهٗ şeklinde “Ha” harfini sükûn ve “Ra” harfini de şeddesiz ve kesralı okumuştur.³⁸⁵

Sâmirî’nin yaptıklarına karşılık müstahak olduğu cezaya uğratılacağını anlatan bu âyetteki kırâat farklılığının ilkinde, أَخْلَفَ – يُخْلِفُ şeklinde if’al babından gelen fiilin, malum ve meçhul kullanımına bağlı olarak ortaya çıkan, iki farklı okuyuş vardır. لَنْ تُخْلَفَهُ şeklinde fiilin meçhul olarak geldiği kırâate göre âyet “ o belirlenmiş vakit senden geri bırakılmayacaktır” yani ‘o hesap günü mutlaka senin başına gelecek, Allah yapmış olduklarının karşılığını sana verecektir’ manasını taşır. لَنْ تُخْلَفَهُ şeklinde fiilin malum olarak okunduğu kırâate göre âyetin manası ise “sen ondan (o hesap gününden) geri kalmayacaksın” o gün mutlaka hesaba çekileceksin, İstesen de istemesen de o hesaptan kurtulamayacaksın. Bu kırâat aynı zamanda tehdit anlamını da içermektedir.³⁸⁶

Görüldüğü üzere her iki kırâat, âyetin maksadına, ihtiva ettiği manaya uygun olarak Sâmirî’nin işlemiş olduğu günahın karşılığını mutlaka göreceğini bildirmektedir.

Âyetteki diğer farklılık, Sâmirî’nin yapmış olduğu buzağı heykelinin, yakılıp un ufak edileceğinden bahseden لُحِرَّقَتْهٗ kelimesi üzerinde meydana gelmiştir. Bu kelimeye ortaya çıkan farklılık حَرَقَ – يَحْرِقُ fiilinin farklı bâblarda kullanılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Bu fiil sülasi bâb’da لُحِرَّقَتْهٗ şeklinde kırâat edildiğinde “törpülemek, rendelemek, un ufak etmek” manalarına gelmektedir.³⁸⁷ Bu kırâat âyete “biz onu törpüleyip un ufak edeceğiz” anlamı katmaktadır. İf’al babında okunan لُحِرَّقَتْهٗ ve tefi’l babında okunan لُحِرَّقَتْهٗ kırâatleri ise yakmak anlamındadır. Ne varki tefi’l babında okunan kırâatte iyice yakmak, tekrar tekrar yakmak şeklinde mübalağa vardır.³⁸⁸ Bu üç kırâat içerisinde törpüleyerek un ufak etme anlamına gelen kırâat bazılarına göre daha isabetli bulunmuştur. Çünkü Sâmirî’nin yaptığı buzağı heykeli değerli metallerin eritilip şekil verilmesi suretiyle meydana gelmiştir. Dolayısıyla bu heykel ne kadar yakılırsa yakılsın sonuçta eriyip kızgın metal hamuru haline gelecektir. Âyetin devamında yaktıktan sonra onu (yani küllerini) denize savuracağız denilmektedir. Bu durumda kızgın metal

³⁸⁵ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2, s. 322; Dimyâtî, *İthâf*, s. 387.

³⁸⁶ Ezherî, *Meâni’l-Kırâat*, c.2, s. 158; İbn Zencele, *Huccetü’l-Kırâat*, s. 463; Mekki, *el-Hidâye ilâ Bulûğu’n-Nihâye*, c.7, s. 4694; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, c.22, s. 96; Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân ve İ’râbuhu*, c.3, s. 375; Nehhas, *İ’rabü’l-Kur’an*, c.3, s. 40.

³⁸⁷ Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân ve İ’râbuhu*, c.3, s. 375; Muhaysın, *Şerhu Tayyibeti’n-Neşr*, c.3, s. 51; Kurtubî, *el-Câmi’*, c.11, s. 24.

³⁸⁸ Muhaysın, *Şerhu Tayyibeti’n-Neşr*, c.3, s. 51.

hamurunun küllerinin olamayacağı, buna karşılık törpülenip un ufak edilerek toz haline getirilmiş metallerin denize savrulabileceği, dolayısıyla da törpülemek anlamına gelen kırâatin daha isabetli olduğu dile getirilmiştir.³⁸⁹

21- Yüz İkinci Âyet

يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ وَنَحْشُرُ الْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ زُرْقًا

“O gün sûra üfürülür ve günahkârları o gün gözleri göğermiş olarak toplarız.”³⁹⁰

Âyette Ebû Amr dışındaki imamlar tarafından meçhul muzari kalıpla يُنْفَخُ şeklinde okunan fiil, Ebû Amr tarafından malum formda ve mütekellim çoğul zamiri ile نَفَخَ şeklinde okunmuştur.³⁹¹ نَفَخَ kırâatine göre anlam “o gün sura üfürülür” demektir. Fiil meçhul kalıpta gelmiş ve fail zikredilmemiştir. Âyetin devamında وَنَحْشُرُ الْمُجْرِمِينَ “günahkârları toplarız” ifadesinde ise fiil malum olarak gelmiştir. Bilindiği gibi sûr’a üflemekle görevli melek İsrâfil’dir. Fiilin meçhul formda geldiği bu kırâati tercih edenler, sura üfleyecek olan İsrâfil, insanları toplayacak ise Allah’tır deyip, âyete “O gün sûra üfürülür ve günahkârları o gün gözleri göğermiş olarak toplarız” şeklinde mana vermenin daha uygun olacağını söylemişlerdir.³⁹²

Ebû Amr kırâatinde ise fiil نَفَخَ şeklinde malum siğa ile okunmaktadır. Bunun sebebi âyetin devamında gelen وَنَحْشُرُ الْمُجْرِمِينَ ifadesindeki malum fiil ile baş taraftaki fiilin mutabık olması içindir. Yani “o gün sura üfürürüz ve günahkârları gözleri göğermiş olarak toplarız” şeklinde mananın daha uyumlu olacağı iddia edilmiştir. Ebû Amr’ın نَفَخَ kırâatine dair, “üfüren İsrâfil olduğu halde neden üfürürüz denilmiştir?” sorusuna, “sûra İsrâfil üflese de, emri veren ve fiili yaratan Allah’tır, bu sebeple fiil Allah’a nisbet edilebilir” şeklinde bir cevap verilmiştir. Bu ifade tıpkı, اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا “Allah, ölüm vakitleri geldiğinde insanları vefat ettirir”³⁹³ âyetinde olduğu gibi, insanların ruhunu kabzeden varlık melek iken, fiilin Allah’a atfedilmesi gibidir.³⁹⁴ Buna benzer başka bir yorumda da, sûr’a üfleyen İsrâfil’in de aralarında bulunduğu mukarreb

³⁸⁹ Zemahşeri, *el-Keşşâf*, cilt. 4, s. 356(bkz. Editörün 1 no’lu notu).

³⁹⁰ Tâ-hâ, 20/102.

³⁹¹ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2, s. 322; Dimyâtî, *İthâf*, s. 388.

³⁹² Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*; c.22, s. 98.

³⁹³ Zümer, 39/42.

³⁹⁴ İbn Hâleveyh, *El-Hucce fi’l-Kırâati’s-Seb’i*, s. 247; İbn Zencele, *Hucetü’l-Kırâat*, s. 463.

melekler, Allah’a çok yakın oldukları ve onun katında saygın bir konuma sahip oldukları için onların yapmış olduğu fiillerin Allah’a isnat edilmesi sahihtir denilmiştir.³⁹⁵

Ebû Amr’ın bu âyetteki تَنْفُخْ kırâatine dair dile getirilmesi gereken bir başka husus ise, onun Kur’ân-ı Kerim’in farklı surelerinde geçen الصُّور “sur’a üfürüldüğü gün”³⁹⁶ ifadeleri içinde sadece bu âyetteki fiili يَوْمَ تَنْفُخْ şeklinde malum siğa ile okumasıdır. O diğer sûrelerde bu ifadeyi يَوْمَ يُنْفَخْ şeklinde okumuştur.

22. Yüz On İkinci Âyet

وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا يَخَافُ ظُلْمًا وَلَا هَضْمًا

“Mümin olarak dünya ve âhiret için yararlı iyi işler yapan kimseye gelince, o ne zulme uğramaktan ne de hakkının çiğnenmesinden korkar.”³⁹⁷

İbn Kesîr âyetteki يَخَافُ فَلَا ifadesini, şartın cevabı olarak يَخَفُ şeklinde nehyi gaib siğasıyla ve meczum olarak okumuştur. Bu kırâate göre âyet, ‘o ne zulme uğramaktan ne de hakkının çiğnenmesinden korkmasın’ anlamını taşır.

İbn Kesîr dışındaki imamlar ise ilgili yeri فَلَا يَخَافُ şeklinde mahzûf bir mübtedanın haberi olarak ref üzere okumuşlardır. Âyetin takdiri فَإِنَّه لَا يَخَافُ ظُلْمًا وَلَا هَضْمًا şeklindedir.³⁹⁸

23. Yüz On Dördüncü Âyet

فَتَعَالَى اللَّهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُقْضَىٰ إِلَيْكَ وَحْيُهُ وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا

“Gerçekliğinde şüphe bulunmayan, her şeye hükümler olan Allah yüceler yücesidir. Sana vahyi tamamlanmadan Kur’ân’ı okumada aceleci davranma ve "Rabbim! İlmimi arttır" de.”³⁹⁹

Bu âyette أَنْ يُقْضَىٰ kelimesini Ya’kûb, “Nûn”un fethası, “Dâd”ın kesrası ve “Yâ”nın fethasıyla أَنْ يُقْضَىٰ şeklinde, وَحْيُهُ kelimesini ise “Yâ” harfinin fethasıyla وَحْيُهُ şeklinde okumuştur. Diğer imamlar ise أَنْ يُقْضَىٰ إِلَيْكَ وَحْيُهُ olarak okumuşlardır.⁴⁰⁰

³⁹⁵ Zemahşeri, *el-Keşşâf*, cilt. 4, s. 360.

³⁹⁶ Bkz. En’am 73, Neml 87, Nebe 18.

³⁹⁷ Tâ-hâ, 20/112.

³⁹⁸ Ezherî, *Meâni’l-Kırâat*, c.2, s. 159; Dimyâtî, *İthâf*, s. 388; İbn Zencele, *Hucetü’l-Kırâat*, s. 464; Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi’l-Kur’ân*, c.11, s. 242.

³⁹⁹ Tâ-hâ, 20/114.

⁴⁰⁰ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2, s. 322; Dimyâtî, *İthâf*, s. 388.

يُقْضَى - قَضَى fiili, bir işi sonlandırma, işi tamamlama, yerine getirme, bir şeyi uygulamaya koyma, bir iş hakkında hüküm verme gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁰¹ Bu âyetteki farklılık, أَنْ يُقْضَى şeklinde meçhul siğa ile gelen ve tamamlanmak anlamını ifade eden müevvel masdar üzerinde vuku bulmuştur. Âyeti kerimede peygamberimize, Kur’ân okurken acele etmemesi gerektiğine dair bir ikaz vardır. Bu ikazın çeşitli sebepleri olmakla birlikte tefsirlerde dile getirilen en önemli sebep, daha Cebrail vahyi tamamlamadan unuturum endişesiyle acele acele tekrar etmesi gösterilmiştir.⁴⁰² Masdar’ın meçhul siğa ile okunduğu çoğunluğun kırâatine göre وَحْيُهُ kelimesi cümlenin naibu faili olarak merfu gelmiştir. Buna göre âyetteki أَنْ يُقْضَى إِلَيْكَ وَحْيُهُ ifadesi “sana onun vahyi tamamlanmadan” anlamına gelmektedir.

Ya’kûb’un kırâatinde ise mastar malum siğa ile أَنْ نَقْضَى şeklinde okunmuştur. Âyetin devamındaki وَحْيُهُ kelimesi ise masdarın mefulü olarak وَحْيُهُ şeklinde mansubdur. Bu kırâate göre ilgili kısım “biz sana onun vahyini tamamlamadan evvel” anlamına gelir. Bu âyetteki farklılık masdarın malum ve meçhul siğa ile okunması dışında âyetin muhtevasında ve ifade etmek istediği manada herhangi bir değişiklik meydana getirmemiştir.

24. Yüz On Altıncı Âyet

وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَى

“Meleklerle “Âdem’e secde edin” dedik, onlar da secde ettiler, sadece İblîs direndi.”⁴⁰³

Ebû Ca’fer bu âyette اسْجُدُوا لِلْمَلَائِكَةِ ifadesindeki “Te” harfini dammeli olarak, لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا şeklinde okumuştur.⁴⁰⁴ Ebû Ca’fer’in böyle okumasının sebebi, “Te” harfini, اسْجُدُوا kelimesindeki “Cim” harfinin harekesine uyumlu kılmak içindir. Fakat itbâ için bu şekilde hareke değiştirilmesinin zayıf ve hatalı bir dil kullanımı olduğu bildirilmiştir.⁴⁰⁵ Bu kırâate dair ileri sürülen bir başka görüş de, bu kullanımın Ezd-i Şenue Kabilesinin

⁴⁰¹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, c.15, s. 186.

⁴⁰² Kurtubî, *el-Câmi*, c.11, s. 250; Zemahşeri, *el-Keşşâf*, c.4, s. 360; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, c.22, s. 96.

⁴⁰³ Tâ-hâ, 20/114.

⁴⁰⁴ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2, s. 322; Dimyâtî, *İthâf*, s. 175.

⁴⁰⁵ Kurtubî, *el-Câmi*, c.1, s. 291; Dimyâtî, *İthâf*, s. 175;

bir lügati olduğu yönündedir.⁴⁰⁶ Telaffuzda hareke farklılığı olan bu kırâatin anlam üzerinde herhangi bir etkisi yoktur.

25. Yüz On Dokuzuncu Âyet

إِنَّ لَكَ أَلَّا تَجُوعَ فِيهَا وَلَا تَعْرَىٰ 118 وَأَنَّكَ لَا تَظْمَأُ فِيهَا وَلَا تَصْحَىٰ 119

*“Burada sana acıkmak da çıplak kalmak da yok. Yine burada susuzluk çekmezsin ve sıcaktan bunalmazsın.”*⁴⁰⁷

119. âyetteki وَأَنَّكَ kelimesini Nâfi’ ve Ebû Bekir Şu’be “Hemze”nin kesrası ile وَأَنَّكَ şeklinde okumuşlardır.

Bu âyetlerde Hz. Âdem’e ve eşine cennet hayatında verilen birtakım nimetlerden bahsedilmektedir. Kendilerine cennette verilen bu nimetler, aç, susuz ve çıplak kalmamak, güneşin yakıcı sıcaklığına maruz kalmamak gibi, insanların dünya hayatında ihtiyaç duydukları veya etkilerinden korunmaları lazım gelen birtakım gereksinimleridir. 119. Âyette وَأَنَّكَ kelimesinde hemzeyi fetha ile okuyanlar bunu bir önceki âyette bulunan ve aslı أَنْ لَا تَجُوعَ olan masdara atfetmişlerdir. Buna göre âyetin takdiri أَنْ لَا تَجُوعَ فِيهَا وَلَا تَصْحَىٰ şeklinde dir.⁴⁰⁸

وَأَنَّكَ şeklinde hemzeyi kesra okuyanlar ise bunu bir önceki âyetin إِنَّ لَكَ kısmına atfetmişlerdir. Veya burayı bir isti’naf cümlesi olarak yeni bir ifadenin başlangıcı saymışlardır.⁴⁰⁹ Âyetteki kırâat farklılığının anlamın değişmesi yönünde bir etkisi bulunmamaktadır.

26. Yüz Otuzuncu Âyet

فَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا وَمِنْ أَثَائِ الْيَلِّ فَسَبِّحْ وَاطْرَافِ النَّهَارِ لَعَلَّكَ تَرْضَىٰ

*“Sen onların söylediklerine sabret. Güneşin doğmasından önce de batmasından önce de rabbini övgüyle tesbih et; yine gecenin bazı vakitlerinde ve gündüzün iki ucunda da tesbih et ki hoşnutluğa erişesin.”*⁴¹⁰

⁴⁰⁶ İbnü’l-Cevzî, *Zadü’l-Mesîr*, c1, s. 67.

⁴⁰⁷ Tâ-hâ, 20/119.

⁴⁰⁸ Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân ve İ’râbuhu*, c.3, s. 378; İbn Hâleveyh, *El-Hucce fi’l-Kirâati’s-Seb’i*, s. 247.

⁴⁰⁹ İbn Zencele, *Huccetü’l-Kirâat*, s. 464; Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân ve İ’râbuhu*, c.3, s. 378; Ezherî, *Meâni’l-Kirâat*, c.2, s. 159; Nehhas, *İ’râbü’l-Kur’an*, c.3, s. 42.

⁴¹⁰ Tâ-hâ, 20/130.

Âyetteki تَرْضَى kelimesini Kisaî ve Ebû Bekir Şu'be تَرْضَى şeklinde “te” harfinin dammesiyle okumuşlardır.⁴¹¹ Söz konusu kelimedeki farklılığın sebebi, fiilin farklı bablarda ve farklı siğalarda okunmasıdır. “Te” harfini fetha ile okuyanlar رَضِيَ fiilini sülasi mücerred ve malum muzari siğa ile تَرْضَى şeklinde okumuşlardır. Fiilin bu babdaki anlamı öfke ve hoşnutsuzluğun zıddı olarak razı olmak, memnun olmak gibi manalara gelmektedir.⁴¹² Bu kırâat tercih edildiğinde لَعَلَّكَ تَرْضَى ifadesi “*umulur ki razı olursun*” anlamına gelmektedir. Yani peygamberimize hitaben denilmektedir ki: *eğer sen, sana tavsiye edilenleri yerine getirirsen, umulur ki razı olursun.* “Te” harfinin damme ile okunduğu kırâatte ise fiil ifa'l babında ve meçhul muzari siğa ile تَرْضَى şeklinde okunmuştur. اَرْضَى fiili, razı etmek, rızasını kazanmak anlamına gelir. Fiil bu kırâatte meçhul siğa ile okunduğu için mana “razı edilmek” şeklinde olacaktır. Buna göre âyet: *sana söylenenleri yaparsan umulur ki razı edilirsin* şeklinde bir anlam ifade eder. Görüldüğü üzere her iki kırâat, âyetle kendisine tavsiye edilen şeyleri yapması durumunda peygamberimizin razı ve hoşnut edileceği anlamlarını ihtiva etmektedir.

27. Yüz Otuz Birinci Âyet

وَلَا تَمْدَنَّ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ زَهْرَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا لِنَفْثَنَّهُمْ فِيهِ وَرِزْقُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَأَبْقَىٰ

“*Sakin kendilerini sınamak için onların bir kesimini yararlandıracağımız dünya hayatının çekiciliğine göz dikme! Rabbinin sana verdiği nimetler daha hayırlı ve daha kalıcıdır.*”⁴¹³

Bu âyetle زَهْرَةَ kelimesi üzerinde farklılık bulunmaktadır. Ya’kub bu kelimedeki “he” harfini fethalı olarak زَهْرَةَ şeklinde okumuştur.⁴¹⁴

زَهْرَةَ kelimesi çiçek, parlaklık, beyazlık, nur, güzellik gibi manalara gelirken bu âyetle dünyanın süsü, güzellikleri, sevinci ve hazzı anlamında kullanılmıştır.⁴¹⁵ Bu âyetle kelimenin her iki kırâati de aynı anlamı ifade etmektedir.⁴¹⁶

⁴¹¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2, s. 322; Dimyâtî, *İthâf*, s. 390.

⁴¹² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c.14, s. 323.

⁴¹³ Tâ-hâ, 20/131.

⁴¹⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2, s. 322; Dimyâtî, *İthâf*, s. 390.

⁴¹⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. 4, s. 332; Kurtubî, *el-Câmi*, c.11, s. 262; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, c.22, s. 115.

⁴¹⁶ Ezherî, *Meâni'l-Kırâat*, c.2, s. 161.

28. Yüz Otuz Üçüncü Âyet

وَقَالُوا لَوْلَا يَأْتِينَا بِآيَةٍ مِنْ رَبِّهِ أَوَلَمْ تَأْتِهِمْ بَيِّنَةٌ مَا فِي الصُّحُفِ الْأُولَى

“O, rabbinden bize bir mûcize getirseydi ya!" dediler. Peki önceki sahypelerde bulunan açık kanıt onlara gelmiş değil mi?"⁴¹⁷

Âyeti kerimede أَوَلَمْ تَأْتِهِمْ ifadesini, İbn Kesîr, İbn Âmir, Ebû Bekir Şu'be, Hamza, Kisaî, Halefû'l-Âşir ve İbn Verdan أَوَلَمْ يَأْتِهِمْ şeklinde okumuşlardır.⁴¹⁸

Bu âyetteki farklılık, fiili muzarinin müfret müzekker gaib ve müfret müennes gaibe olarak iki farklı siğa ile okunması şeklinde tezahür etmiştir. Fiili müfret müennes gaibe siğa ile تَأْتِيهِمْ şeklinde okuyanlar, buna delil olarak, cümlelerin faili konumunda olan حَتَّى تَأْتِيَهُمُ الْبَيِّنَةُ Sûresindeki الْبَيِّنَةُ kelimesinin müennes olmasını ileri sürmüşlerdir. Beyyine Sûresindeki بَيِّنَةٌ ifadesi de bunun bir başka örneğidir. Diğer kırâatı tercih edenler, بَيِّنَةٌ kelimesinin hakiki değil mecazi müennes olduğunu ve bu kelimenin beyan (الْبَيَان) anlamına geldiğini ileri sürmüşlerdir. Bu sebeple de fiilin يَأْتِيهِمْ şeklinde müfret müzekker gaib siğa ile okunuşunu tercih etmişlerdir. Bunun benzeri En'am suresi 157. âyette فَقَدْ جَاءَكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ ifadesinde de görülür. Burada بَيِّنَةٌ kelimesi cümlelerin faili olduğu halde fiil müzekker olarak gelmiştir. Yine En'am 57. âyetteki عَلَى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّي وَكَذَّبْتُمْ بِهِ ifadesinde بَيِّنَةٌ kelimesini gösteren zamir müzekker olarak gelmiştir.⁴¹⁹

Bu âyette, بَيِّنَةٌ kelimesinin hakiki veya mecazi müennes kabul edilmesine bağlı olarak ortaya çıkan kırâat farklılığı, âyetin manasında herhangi bir değişikliğe yol açmamıştır.

B. ENBİYÂ SÛRESİ

1. Dördüncü Âyet

قَالَ رَبِّي يَعْلَمُ الْقَوْلَ فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

⁴¹⁷ Tâ-hâ, 20/133.

⁴¹⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2, s. 322; Dimyâtî, *İthâf*, s. 390.

⁴¹⁹ Ezherî, *Meâni'l-Kirâat*, c.2, s. 161; Dimyâtî, *İthâf*, s. 390; İbn Zencele, *Huccetü'l-Kirâat*, s. 465.

*“Peygamber dedi ki: Benim rabbim yerde ve gökte konuşulan her sözü bilir. O, hakkıyla işitendir, bilendir.”*⁴²⁰

Bu âyetin قَالَ رَبِّي ifadesindeki قَالَ fiilini, Nâfi, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Ebû Bekir Şu’be, Ebû Ca’fer ve Ya’kûb قُلْ رَبِّي şeklinde, “kâf” harfini dammeli, “elif” harfini hazfederek ve “lam” harfini de sükunlu olmak üzere emri hazır kipi ile okumuşlardır. Diğer imamlar ise aynı fiili, mazi kipiyle okumuşlardır.⁴²¹

Sûrenin bundan önceki âyetlerinde inkârcıların gaflet içinde oldukları, peygamberin kendilerine okuduğu âyetleri hafife alarak dinledikleri, kendilerine gönderilen peygamberi beğenmeyip onu sıradan bir insan olarak gördükleri ve onu büyücülükle itham ettikleri belirtilerek bu tutumları eleştirilmektedir.⁴²² Bu âyetle de, özellikle bir önceki âyetle bahsi geçen, inkârcıların kendi aralarında gizlice fısıldaşmalarına bir cevap olarak, Allah’ın yerde ve gökte konuşulan her sözü bildiği, hakkıyla işiten ve bilen bir varlık olduğu vurgulanmaktadır.

Âyetteki قَالَ fiilinin farklı kipler ile okunması sonucu oluşan kırâat farklılığı, âyetin anlamında da kısmî bir değişiklik meydana getirmiştir. Fiil emri hazır kipi ile okunduğunda: *“De ki: Benim rabbim yerde ve gökte konuşulan her sözü bilir. O, hakkıyla işitendir, bilendir.”* şeklinde bir mana ifade etmektedir. Mazi kipi ile okunduğunda ise: *Peygamber dedi ki: Benim rabbim yerde ve gökte konuşulan her sözü bilir. O, hakkıyla işitendir, bilendir* anlamına gelir.

Bu kırâate dair belirtilmesi gereken en önemli hususlardan biri de, Kûfe Mushafı haricindeki bütün mushaflarda قُلْ رَبِّي şeklinde yazılan bu ifade, Kûfe Mushafında قَالَ رَبِّي şeklinde yazılmıştır.⁴²³

Bu iki kırâat arasından emir kipi ile okunan kırâatin daha isabetli olduğu bildirilmiştir. Çünkü önceki âyetlerde inkârcıların Allah rasûlünü ve onun getirdiği mesajı hafife alıp dalga geçtikleri belirtilmektedir. Fakat dalga geçtikleri, ciddiye almadıkları o vahyin sahibi olan Allah, onların gizli ve aşikâr her hallerini bilmektedir. Bunu rasûlüne de bildirmekte ve onların bu gizli hallerini izhar

⁴²⁰ Enbiyâ 21/4.

⁴²¹ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, c.3, s. 323; Dimyâtî, *İthâf*, s. 391.

⁴²² Enbiyâ 21/1-2-3.

⁴²³ Nehhas, *İ’râbü’l-Kur’an*, c. 3, s. 46.

etmektedir. Dolayısıyla fiilin emir kipi ile okunduğu kırâat onların bu durumunu Allah'ın bilmesi ve rasûlüne bildirmesi yönüyle daha evla görülmüştür.⁴²⁴

Fiilin emir kipi ile okunduğu kırâat, Allah'ın ilmine, onun herşeyden haberdar olduğuna kuvvetli bir vurgu yapmasının yanında, âyetin yorumuna da zenginlik katmaktadır.

2. Yedi ve Yirmi Beşinci Âyetler

وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ إِلَّا رَجَالًا نُوْحِي إِلَيْهِمْ فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ

“Senden önce de ancak kendilerine vahyettiğimiz kimseleri peygamber olarak gönderdik; eğer bilmiyorsanız kitaplar hakkında bilgi sahibi olanlara sorun.”⁴²⁵

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا نُوْحِي إِلَيْهِ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدُونِ

“ Senden önce hiçbir peygamber göndermedik ki ona, "Benden başka ilâh yoktur, şu hâlde bana kulluk edin" diye vahyetmiş olmayalım.”⁴²⁶

Bu başlık altında iki âyeti birden ele almamız, her iki âyette de aynı kelime üzerinde benzer farklılığın oluşması sebebiyledir. Yedinci âyette bulunan نُوْحِي kelimelerini Hafs dışındaki bütün imamlar يُوحَى şeklinde okumuşlardır.⁴²⁷

Hafs kırâatine göre âyetin anlamı: *Senden önce de ancak kendilerine vahyettiğimiz kimseleri peygamber olarak gönderdik* şeklindedir. Fiilin malum muzari kip ile okunduğu bu kırâate göre, fiilin faili Allah Teâlâdır. Hafs'ın bu fiili mütekellim çoğul zamiri ile okuması, âyetin başında bulunan وَمَا أَرْسَلْنَا lafzındaki altı çizili zamirle uygun olması içindir.⁴²⁸

Hafs dışındaki kurrâ'nın kırâatine göre ise âyetin anlamı “*Senden önce de ancak kendilerine vahyolunan kimseleri peygamber olarak gönderdik*” şeklindedir. Bu kırâate göre fiil meçhul muzari kalıpla okunmaktadır. Fiilin يُوحَى şeklinde meçhul

⁴²⁴ Kurtubî, *el-Câmi*, c.11, s. 270.

⁴²⁵ Enbiyâ 21/7.

⁴²⁶ Enbiyâ 21/25.

⁴²⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2, s. 323; Dimyâtî, *İthâf*, s. 391.

⁴²⁸ İbn Hâleveyh, *El-Hucce fî'l-Kırââtî's-Seb'i*, s. 248; İbn Zencele, *Hucetü'l-Kırâat*, s. 466

okunduğu kırâate, وَأُوحِيَ إِلَى نُوحٍ ⁴²⁹ ve قُلْ أُوحِيَ إِلَيَّ ⁴³⁰ gibi, Kur'ân'ın farklı surelerinde aynı fiilin meçhul okunması delil gösterilmiştir. ⁴³¹

Yirmi beşinci âyette ise aynı kelimeyi Hafs ile birlikte Hamza, Kisaî ve Halefû'l-Âşir نُوحِي şeklinde malum okurken, diğerleri meçhul olarak يُوحَى şeklinde okumuşlardır. ⁴³² Bu âyette de anlam malum ve meçhul kullanıma bağlı olarak değişmektedir. Fakat anlam farklılığı âyetin ifade ettiği temel mesajı etkilememektedir. Her iki âyette de kırâat farklılığının meydana geldiği kelimede, peygamberlere vahyin gelmesi kastedilmektedir.

3. Otuzuncu Âyet

أَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ

“İnkâr edenler, gökler ve yer bitişik iken onları ayırdığımızı ve her canlıyı sudan yarattığımızı görmezler mi? Hâlâ inanmayacaklar mı?” ⁴³³

Bu âyette ve bundan önceki ve sonraki âyetlerde Allah'ın bir olduğu, bütün varlığın yaratıcısı, kâinattaki nizam ve intizamın sağlayıcısı olduğu, sadece kendisine kulluk edilmesi gerektiği belirtilmekte, diğer taraftan da bütün bu delillere rağmen inanmayanlar kınanmaktadır.

Bu âyetin başındaki أَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا ifadesini, İbn Kesîr أَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا şeklinde, vav harfini hafifleterek okumuştur. Vavsız okunan bu kırâate göre âyet, önceki âyetlerle irtibatı dikkate alınmayıp yeni bir ifadenin başlangıcı olarak, isti'naf cümlesi kabul edilmiştir. İbn Kesîr Mekke kırâat imamıdır ve âyetin ilgili yeri Mekke Mushaf'ında vav'sız yazıldığı için bu şekilde okumuştur. Diğer imamlar ise أَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا şeklinde vav ile okumuşlardır. Bu vav atıf vav'ıdır ve bu âyetin önceki âyetlerle anlam ilişkisi

⁴²⁹ Hûd 11/36.

⁴³⁰ Cin 72/1.

⁴³¹ İbn Zencele, *Huccetü'l-Kırâat*, s. 466.

⁴³² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.3, s. 323; Dimyâtî, *İthâf*, s. 391.

⁴³³ Enbiyâ 21/30.

bakımından irtibatını sağlamaktadır.⁴³⁴ Her iki kırâatin ifade ettiği anlam aynı olup, farklılık lafızdadır.

4. Kırk Beşinci Âyet

قُلْ إِنَّمَا أُنذِرُكُم بِالْوَحْيِ وَلَا يَسْمَعُ الصُّمُّ الدُّعَاءَ إِذَا مَا يُنْذَرُونَ

“De ki: Ben sizi ancak vahiy ile uyarıyorum. Fakat (vicdanı) sağır olanlar, uyarılsalar da bu çağrıyı duymazlar.”⁴³⁵

Âyeti kerime,Hiz. Peygamberin müşrikleri görevi gereği vahiyle uyardığını, fakat onların bu uyarılara kulak asıp asmamalarının onun elinde olmadığını, peygamberin çağrısına kalplerini ve vicdanlarını kapatanların, ne kadar uyarılsalar da bu çağrıyı işitemeyeceklerini ifade etmektedir.

Bu âyette İbn Âmir يَسْمَعُ الصُّمُّ - وَلَا يَسْمَعُ الصُّمُّ - ifadesindeki يَسْمَعُ fiilini, if' al babında ve müfret müzekker muhatap siğayla تَسْمَعُ şeklinde, الصُّمُّ (sağır) kelimesini de bu fiilin mef'ulü yaparak الصُّمُّ şeklinde okumuştur. Diğerleri ise وَلَا يَسْمَعُ şeklinde fiili sülasi mücerred yapıda, الصُّمُّ kelimesini de يَسْمَعُ fiilinin faili olarak dammeli okumuşlardır.⁴³⁶ Âyette fiilin farklı bablar ile okunmasına bağlı oluşan kırâat farklılığı, cümlelerin öğelerini farklılaştırdığı gibi, âyetin manasında da kısmî bir değişim meydana getirmiştir. Fiilin if' al babıyla okunduğu kırâate göre ilgili yerin anlamı: *Onlar uyarılsalar bile sen onlara çağrıyı işittiremezsin* şeklinde iken, diğer kırâatte: *Onlar uyarılsalar bile bu çağrıyı duymazlar* şeklindedir. Fakat bu anlam değişimi, âyetin ifade etmek istediği genel manayla uyumludur. Her iki kırâatten de ilahi çağrıya kalbini ve gönlünü kapayanların bu davete icabet etmeyeceği anlaşılmaktadır.

5. Kırk Yedinci Âyet

وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَمَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا وَإِنْ كَانَ مِثْقَالُ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ أَتَيْنَا بِهَا وَكَفَى بِنَا

حَاسِبِينَ

⁴³⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2, s. 323; Dimyâtî, *İthâf*, s. 391-392; İbn Hâleveyh, *el-Hucce fi'l-Kirâati's-Seb'i*, s. 248; Ezherî, *Meâni'l-Kirâat*, c.2, s. 164; Kurtubî, *el-Câmi*, c.11, s. 282.

⁴³⁵ Enbiyâ 21/45.

⁴³⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2, 324; Dimyâtî, *İthâf*, s. 392.

“Biz, kıyamet günü için adalet terazileri kurarız; artık kimseye hiçbir şekilde haksızlık edilmez. Yapılan, bir hardal tanesi kadar dahi olsa, onu getirir ortaya koyarız. Hesap görücü olarak biz yeteriz.”⁴³⁷

Bu âyette, dünyada yapılan iyi ve kötü işlerin, hesap günü mutlaka karşılığının görüleceği, hiç kimseye haksızlık yapılmadan ve işlenen sevabın ya da günahın büyüklüğüne veya küçüklüğüne bakılmadan, herkese yapmış olduğunun karşılığının verileceği ifade edilmektedir.

Âyetteki, مِثْقَالِ حَبَّةٍ ifadesiyle, yapılan şey küçücük bile olsa görmezden gelinmeyeceği ve mutlaka karşılığının verileceği ifade edilmektedir. İşte bu ifadedeki مِثْقَال kelimesi üzerinde kırâat farklılığı meydana gelmiştir. Nâfi’ ve Ebû Ca’fer bu kelimedeki lam harfini dammeli olarak مِثْقَال şeklinde okumuşlardır.⁴³⁸

كَان fiili حدث (var oldu), حصل (meydana geldi) ve وقع (vaki oldu) manalarını ifade ettiği zaman nakıs değil, tam fiil olur ve haber almaz.⁴³⁹ İşte مِثْقَال kelimesinde lam harfini dammeli okuyanlar كَانَ fiilini tam fiil kabul etmişler ve bu fiilin حصل ya da وقع anlamında kullanıldığını belirtmişlerdir. Bakara sûresi 280. âyette bulunan وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ ifadesi de bu tarz bir kullanımın örneğidir.⁴⁴⁰ كَانَ fiilinin tam fiil kabul edildiği bu kırâate göre وَإِنْ كَانَ مِثْقَالِ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ أَتَيْنَا بِهَا ifadesinin anlamı: Var olan, meydana gelen şey bir hardal tanesi ağırlığında olsa da onu getiririz şeklindedir.

Çoğunluğun kırâatinde ise مِثْقَال kelimesindeki lam harfi fethalı okunmuştur. Bu kırâati tercih edenler كَانَ fiilini nakıs fiil kabul edip مِثْقَال kelimesini كَانَ’nin haberi yapmışlardır. Bu kırâate göre كَانَ’nin ismi, الْعَمَل gibi muzmir bir kelimedir. Âyetin takdiri ise وَإِنْ كَانَ الْعَمَلُ مِثْقَالِ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ أَتَيْنَا بِهَا şeklindedir.⁴⁴¹ Bu kırâat tercih edildiğinde ise âyetin anlamı “Yapılan iş bir hardal tanesi ağırlığında olsa da onu getiririz” şeklinde bir mana ifade etmektedir.

⁴³⁷ Enbiyâ 21/47.

⁴³⁸ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2, s. 324; Dimyâtî, *İthâf*, s. 393.

⁴³⁹ Mustafa Meral Çörtü, *Nahiv*, s. 129.

⁴⁴⁰ İbn Zencele, *Huccetü’l-Kırâat*, s. 468; İbn Hâleveyh, *el-Hucce fi’l-Kırâati’s-Seb’i*, s. 248; Ezherî, *Meâni’l-Kırâat*, c.2, s. 164; Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân ve İ’râbuhu*, c. 3, s. 394.

⁴⁴¹ Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân ve İ’râbuhu*, c. 3, s. 394; Ebu Zür’a, *Huccetü’l-Kırâat*, s. 468.

كَانَ fiilinin nakıs fiil veya tam fiil kabul edilmesine bağılı olarak ortaya çıkan bu kırâat farklılığı, âyetin manasında kısmi bir değışim meydana getirirse de, her iki kırâate göre âyetten anlaşılan mesaj aynıdır.

6. Elli Sekizinci Âyet

فَجَعَلُهُمْ جُذَازًا إِلَّا كَبِيرًا لَهُمْ لَعَلَّهُمْ إِلَيْهِ يَرْجِعُونَ

“Putları paramparça etti, belki ona başvururlar diye büyük putu bıraktı.”⁴⁴²

Âyet-i kerimede kavmi bayram kutlamasına gidince, Hz. İbrahim’in puthaneye girip büyük put hariç bütün putları kırıp parçalaması anlatılmaktadır.

Bu âyette kırâat ihtilafının meydana geldiğı kelime, جُذَازًا kelimesidir. Kisaî bu kelimeyi cim harfinin kesrasıyla جُذَازًا şeklinde okumuştur. Bu iki kelime kesmek, parçalara ayırmak, paramparça etmek anlamına gelen ve الْجُذُ kelimesinden türeyen iki masdardır.⁴⁴³ Bu kelimenin iki farklı formda kullanımının iki ayrı lügat olduğı söylene de, cim harfinin damme ile okunduğı vechin daha fasih olduğı bildirilmiştir.⁴⁴⁴ Her iki vecih de putların paramparça edildiğini ifade etmektedir. Bu kelimelerdeki farklılık şekilsel olup manaya herhangi bir tesiri yoktur.

7. Sekseninci Âyet

وَعَلَّمْنَاهُ صَنْعَةَ لَبُوسٍ لَكُمْ لَتُحْصِنَكُمْ مِنْ بَأْسِكُمْ فَهَلْ أَنْتُمْ شَاكِرُونَ

“Ona sizin için zırh yapmayı öğrettik ki savaş darbelerinden sizi korusun. Artık şükredecek misiniz?”⁴⁴⁵

Hız. Dâvud’a bahşedilen birtakım becerilerin anlatıldığı bu âyette, ona zırh yapımının öğretildiğı, bununla da insanların savaşta alacakları darbelerden korunduğı, bunun şükredilmesi gereken bir nimet olduğı bildirilmektedir.

Âyetteki لَتُحْصِنَكُمْ kelimesinde kırâat farklılığı bulunmaktadır. Bu kelimeyi Ebû Bekir Şu’be ve Ruveys لَتُحْصِنَكُمْ şeklinde azamet nun’u ile okumuşlardır. Onlar âyetin başındaki وَعَلَّمْنَاهُ ifadesinde yer alan zamirle uyumlu olması sebebiyle bu kırâati tercih

⁴⁴² Enbiyâ 21/58.

⁴⁴³ Dimyâtî, *İthâf*, s. 393; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*; c.22, s. 154.

⁴⁴⁴ Kurtubî, *el-Câmi*’ c.11, s. 297.

⁴⁴⁵ Enbiyâ 21/80.

etmişlerdir. Bu kırâate göre fiilin faili Allah Teâla'dır ve âyetin anlamı “*Savaşın darbelerinden sizi koruyalım diye ona zırh yapmayı öğrettik*” şeklindedir.

Aynı kelimeyi Hafs, İbn Âmir ve Ebû Ca'fer لُحِصْنَكُمْ olarak okumuşlardır. Bu kırâate göre fiil صَنَعَةً kelimesine isnat edilmiş ve müennes kalıpta gelmiştir. Buna göre fiil sebebine isnat edilmiş olmaktadır. Bu durumda âyet “*Ona öğretmiş olduğumuz zırh yapımı sizi savaşın darbelerinden korur*” şeklinde bir anlam kazanmış olur. Bu kırâatle ilgili bir başka görüşe göre ise, لُحِصْنَكُمْ fiili, لُبُوسِ kelimesinin zırh anlamına gelen ve müennes kabul edilen (الدَّرْعُ- الدَّرُوع) anlamında kullanılması sebebiyle, müennes okunmuştur. Eğer böyle düşünülürse o zaman âyetin anlamı (o zırhlar) sizi savaşın darbelerinden korusun diye zırh yapımını ona öğrettik şeklinde olacaktır.

Yine لُحِصْنَكُمْ kelimesini Nafi, İbn Kesîr, Ebu Amr, Hamza, Kisaî, Ravih ve Halefî'l-Âşîr لُحِصْنَكُمْ şeklinde “ye” ile okumuşlardır. Bu kırâate göre fiil, elbise anlamına gelen لُبُوسِ kelimesine isnat edilmiş ve fiil müzekker olarak gelmiştir. Diğer taraftan لُحِصْنَكُمْ fiilin Allah'a isnat edilmesi de caiz görülmüştür.⁴⁴⁶

Bu âyette لُحِصْنَكُمْ kelimesindeki fail zamirlerinin değişmesine bağlı olarak üç farklı kırâat meydana gelmiştir. Fakat bütün kırâatlerde de insanların, Hz. Dâvûd'a yapımı öğretilen zırhlar sayesinde, savaşın kötü etkilerinden korunduğunu ifade eden bir anlam ortaya çıkmaktadır.

8. Seksen Yedinci Âyet

وَذَا النُّونِ إِذْ ذَهَبَ مُغَاضِبًا فَظَنَّ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ فَنَادَى فِي الظُّلُمَاتِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ

“Zünnûn’u da (Yûnus) zikret! Hani öfkeli bir halde geçip gitmiş, bizim kudretimizin kendisine yetmeyeceğini zannetmişti. Sonunda karanlıklar içinde, Senden başka hiçbir tanrı yoktur. Seni tenzih ederim. Gerçekten ben kötü işler yapmışım! diyerek yalvardı.”⁴⁴⁷

⁴⁴⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2, s. 324; Dimyâtî, *İthâf*, s. 393; İbn Hâleveyh, *El-Hucce fi'l-Kirââti's-Seb'i*, s. 248; Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*, c. 3, s. 394; İbn Zencele, *Hucetü'l-Kirâat*, s. 468.

⁴⁴⁷ Enbiyâ, 21/87.

Âyet-i kerime’de Hz. Yûnus’un inkâr eden kavme sinirlenip onların yanından ayrılması, akabinde balığın karnında karanlıklar içinde kaldığı sırada, yapmış olduğu hatayı anlayıp, Allah’a yalvarması anlatılmaktadır.

Bu âyette kırâat farklılığının meydana geldiği kelime, âyetin **فَظَنَّ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ** ifadesinde yer almaktadır. Bu ifade ile kastedilen mana, Hz. Yûnus’un, inkârcı kavme sinirlenip tebliğ vazifesini bırakması ve onların arasından ayrılmasından sonra, bu kararından dolayı Allah’ın kendisine herhangi bir ceza vermeyeceğini zannetmesidir. Tefsirlerde **فَظَنَّ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ** ifadesindeki fiilin –kudret- kökünden değil –kadr- kökünden geldiği ve takdir etme anlamında kullanıldığı ifade edilmiştir.⁴⁴⁸ Başka bir görüşe göre ise bu ifade –darlık- anlamına gelmektedir. Yani Hz. Yûnus’un bu davranışından sonra Allah’ın kendisini herhangi bir darlığa uğratmayacağını ve cezalandırmayacağını düşünmesidir.⁴⁴⁹ Yoksa bir peygamber olarak âyetin zahirinden anlaşıldığı gibi Allah’ın kudretinin kendisine yetmeyeceğini düşünmesi elbette imkânsızdır.

Âyetin **فَظَنَّ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ** ifadesindeki fiili, Ya’kûb **أَنْ لَنْ يُقْدِرَ** şeklinde, meçhul olarak okumuştur. Ya’kub dışındaki imamlar ise bu fiili **أَنْ لَنْ نَقْدِرَ** şeklinde, azamet zamiri ile okumuşlardır.⁴⁵⁰ Ya’kub kırâatine göre ilgili yerin manası *ona güç yetirilemeyeceğini zannetti* şeklinde iken, çoğunluğun kırâatinde *ona güç yetiremeyeceğimizi zannetti* anlamına gelmektedir. Kelimenin her iki kırâatine göre de, Hz Yûnus’un yapmış olduğu hatadan dolayı kendisinin sorumlu tutulmayacağı zannına kapılması ifade edilmektedir.

9. Seksen Sekizinci Âyet

فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الْغَمِّ وَكَذَلِكَ نُنْجِي الْمُؤْمِنِينَ

“Bunun üzerine duasını kabul ettik ve onu sıkıntıdan kurtardık. İşte biz iman etmiş olanları böyle kurtarıyoruz.”⁴⁵¹

Âyeti kerime Hz Yûnus’un balığın karnında iken yapmış olduğu duanın kabul olduğunu ve içine düştüğü zor durumdan kurtarıldığını, iman edip teslim olanların sonunda kurtulacağını ifade etmektedir.

⁴⁴⁸ Zemahşeri, *el-Keşşâf*, cilt. 4, s. 476.

⁴⁴⁹ Kurtubî, *el-Câmi*, c.11, s. 331.

⁴⁵⁰ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2, s. 324; Dimyâtî, *İthâf*, s. 393.

⁴⁵¹ Enbiyâ, 21/88.

Bu âyetteki kırâat farklılığı نُجِّي kelimesi üzerinde zuhur etmektedir. İbn Âmir ve Ebû Bekir Şu'be bu kelimedeki, iki “Nun” harfinden birini hazfederek ve “Cim” harfini de şeddeleyerek نُجَّى şeklinde, diğerleri ise نُجِّي olarak okumuşlardır.⁴⁵² نَجَا – نَجُو fiili, bir şeyden kurtulmak anlamına gelmektedir. Yine bu fiilin if'al ve tef'il bablarındaki anlamı ise kurtarmak manasına gelmektedir.⁴⁵³

Âyeti kerimede نُجِّي şeklindeki çoğunluğun tercih ettiği kırâat if'al babından gelmektedir. Diğer kırâat, yani نُجَّى şeklindeki İbn Âmir ve Ebû Bekir Şu'be kırâatıyla ilgili ise birtakım görüşler vardır. Bazılarına göre fiil tef'il babından gelmiştir. Bu kırâate göre, aslı نُجِّي şeklinde okunması gereken fiil, tahfif için nun harflerinden birinin düşürülmesi sebebiyle نُجَّى biçiminde okunmuştur. Örneğin Leys suresi 14. âyette bulunan نَارًا تَلْظَى ifadesi, Ya'kub kırâatinde نَارًا تَلْظَى şeklinde okunmaktadır. Burada Ya'kub dışındaki imamlar tahfif için fiilin başındaki te harflerinden birini düşürmüşlerdir. İşte bunun gibi نُجَّى kırâatini tercih edenler de fiilin başındaki nun harflerinden birini hazfetmişlerdir. Bu kırâate dair diğer görüş ise, fiilin if'al babından olduğudur. Buna göre نُجَّى şeklinde okunması gerekir. Fakat nun harfinin cim'e idğam edilmesi sonucu نُجَّى şekline dönüşmüştür. Nun harfinin cim harfine idğam edilmesiyle ilgili olarak aslı انْجَاة olan ve انْجَاة şeklinde okunan, yine aslı انْجَاة olan ve انْجَاة şeklinde okunan kelimeler örnek olarak verilmiştir.⁴⁵⁴ Diğer taraftan nun harfî ve cim harfinin mahreçlerinin uzaklığı sebebiyle, bu harflerin birbirine idğam edilmesi nahivciler tarafından caiz görülmemiştir.⁴⁵⁵

Âyetteki kırâat farklılığı mânâ üzerinde herhangi bir değişim meydana getirmemiştir. Her iki kırâate göre âyetin ilgili kısmı “işte biz iman etmiş olanları böyle kurtarıyoruz” anlamına gelmektedir.

10. Doksan Beşinci Âyet

وَحَرَامٌ عَلَى قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا أَنَّهُمْ لَا يَرْجِعُونَ

⁴⁵² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2, s.324; Dimyâtî, *İthâf*, s. 394.

⁴⁵³ İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, c. 15, s. 304.

⁴⁵⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2, s. 324.

⁴⁵⁵ Kurtubî, *el-Câmi*, c.11, s. 331.

“Helâk ettiğimiz bir belde için artık dönüş imkânsızdır; onlar geri dönemeyeceklerdir.”⁴⁵⁶

Âyetteki وَحَرَامٌ kelimesinde kırâat farklılığı bulunmaktadır. Bu kelimeyi Ebu Bekir Şu’be, Hamza ve Kisaî وَحَرُمٌ şeklinde, ha harfini kesralı, ra harfini sükun üzere ve ra’dan sonraki elifi de hazfederek okumuşlardır.⁴⁵⁷

Aynı kökten gelen bu iki kelime, normal şartlarda gerçekleşmesi imkansız olan şey anlamında kullanılmıştır. A’raf suresi 50. âyette anlatılan olayda cehennem ehli cennet ehline, “suyunuzdan veya Allah’ın size verdiği rızıktan bize de verin” diye seslenir. Bunun üzerine cennettekiler onlara قَالُوا إِنَّ اللَّهَ حَرَّمَهُمَا عَلَى الْكَافِرِينَ “Allah bunları kâfirlere haram kılmıştır” derler. Yani haram kılmıştır ifadesinden maksat, cehennem ehline cennetliklere verilen nimetlerin verilmesi imkânsızdır anlamına gelmektedir.⁴⁵⁸ İşte bu âyetin zahiri manasından, helak edilen beldelerin kıyamet gününe kadar bir daha asla dünyaya geri gelmemeleri anlaşılabilir, asıl kastedilen Allah’ın gazabını hak eden kimselerin bir daha tevbe etmelerinin ve doğru yola girmelerinin imkânsızlığıdır. Başka bir ifadeyle haklarında kalplerinin mühürlenmesi hükmü verilen kimselerin, amellerinin ve tevbelerinin kabul edilmesinin imkânsız olduğudur.⁴⁵⁹ Her iki kırâat aynı anlamı ifade eden iki farklı kullanımdır.

11. Doksan Altıncı Âyet

حَتَّىٰ إِذَا فُتِحَتْ يَأْجُوجُ وَمَأْجُوجُ وَهُمْ مِنْ كُلِّ حَدَبٍ يَنْسِلُونَ

“Nihâyet Ye’cûc ve Me’cûc (sedleri) açıldığı ve onlar her tepeden akın ettiği zaman.”⁴⁶⁰

Kur’an’da Zülkarneyn kıssasında anlatıldığına göre Ye’cûc ve Me’cûc yeryüzünde bozgunculuk çıkaran ve Zülkarneyn tarafından üzerlerine demirden bir set yapılmak suretiyle bulundukları yere hapsedilen kavim veya kavimlerdir.⁴⁶¹ İşte bu âyete göre bu topluluğun kıyamet saati yaklaştığında bu seddi aşp yeryüzüne tekrar yayılacağı

⁴⁵⁶ Enbiyâ, 21/95.

⁴⁵⁷ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2, s. 324; Dimyâtî, *İthâf*, s. 394.

⁴⁵⁸ Zemahşeri, *el-Keşşâf*, c. 4, s. 476.

⁴⁵⁹ Kurtubî, *el-Câmi’*, c.11, s. 341; Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân ve İ’râbuhu*, c. 3, s. 405; Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*; c.22, s. 185.

⁴⁶⁰ Enbiyâ, 21/96.

⁴⁶¹ Kehf, 18/94-98.

ifade edilmektedir. Diğer taraftan Ye'cüc ve Me'cüc'ün soyunun ve onların karakterine sahip toplumların her zaman var olduğu, bunların zaman zaman dünya üzerinde fitne çıkarıp dünyayı kana buladıkları ve kıyamet saatine yakın bir zamanda dünyaya son defa yayılıp bozgunculuk çıkaracakları gibi yorumlar da yapılmıştır. Bunun dışında âyette anlatılanların temsili bir anlatım olduğu ve söz konusu ifadelerle kıyamet vaktinden önce insanlığı kuşatacak olan toplumsal ve kültürel karışıklıkların zuhurunun kastedildiği belirtilmiştir.⁴⁶²

Âyette فُتِحَتْ kelimesi üzerinde kırâat ihtilafı vardır. İbn Âmir, Ebu Ca'fer ve Ya'kub bu kelimeyi فُتِحَتْ şeklinde te harfini şeddeleyerek okumuştur. Diğer imamlar ise te harfini tahfif ile فُتِحَتْ olarak okumuşlardır. Her iki kırâat da Ye'cüc ve Me'cüc'ün içine veya ardına hapsolundukları seddin açılmasını ifade etmektedir. Fakat şeddeli kırâatta, teksir anlamı olduğu, seddin önce bir kere açılıp ardından tekrar açılacağı anlamını ihtiva ettiği bildirilmiştir.⁴⁶³ Yani bu kırâate göre seddin birden fazla açılacağı anlamı ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan bazı kaynaklar seddin bir kere açılacağı sonra tekrar sed yapılmayacağı için şeddesiz kırâatın daha evla olduğunu söylemişlerdir.⁴⁶⁴ Burada her iki kırâate göre de seddin açılması anlamı vardır. Fakat çoğunluğun kırâatinde bir kere açılma manası varken, diğerinde bu durumun tekrar tekrar olacağını ifade eden bir mana vardır. Yukarıda da ifade edildiği gibi, Ye'cüc ve Me'cüc misali bozguncu bir karaktere sahip insanların her devirde var olduğu, toplumları ifsad ettiği, düzeni bozup kan akıttığı düşünülürse فُتِحَتْ şeklinde okunan ve tekrar tekrar açılmayı ifade eden kırâatin, bu manaya hamledilebileceği, dolayısıyla da âyetin tefsirine farklı bir bakış açısı getirebileceği söylenebilir.

12. Yüz Üçüncü Âyet

لَا يَحْزَنُهُمُ الْفَرَارُ الْأَكْبَرُ وَتَنْتَلِقُهُمُ الْمَلَائِكَةُ هَذَا يَوْمُكُمُ الَّذِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ

*"En büyük dehşet bile onları tasalandırmaz. Melekler onları, "İşte bu size vaad edilmiş olan (mutlu) gününüzdür" diyerek karşılar. "*⁴⁶⁵

⁴⁶² Komisyon, *Kur'an Yolu*; c.3, s. 699-700.

⁴⁶³ İbn Zencele, *Huccetü'l-Kırâat*, s. 470.

⁴⁶⁴ Ezherî, *Meâni'l-Kırâat*, c.2, s. 172.

⁴⁶⁵ Enbiyâ, 21/103.

Bu âyetin siyak ve sibakında kıyamet ahvalinden, inkârcıların başlarına gelen azaptan ötürü pişmanlık içinde sızlanmalarından, buna karşılık iman edip iyi işler yapanların Allah'ın kendilerine vadettiği nimetlere nail olacağından, bu kişilerin kıyametin ve hesap gününün dehşetli manzaraları sebebiyle korku ve endişe duymayacağından bahsedilmektedir.

Âyetteki kırâat farklılığı لَا يَحْزَنُهُمْ ifadesinde ortaya çıkmaktadır. Ebu Ca'fer söz konusu ifadedeki fiili if'âl babıyla لَا يَحْزَنُهُمْ şeklinde, diğer imamlar ise sülasi fiil olarak لَا يَحْزَنُهُمْ biçiminde okumuşlardır.⁴⁶⁶ Her iki kırâatte de fiilin cümleye kattığı anlam aynıdır. حَزَنَ ve أَحْزَنَ fiilleri üzme, kederlendirmek anlamına gelmektedir.⁴⁶⁷ Âyette en büyük dehşet diye ifade edilen şeyin sura son üfleyiş, yani kıyamet anı veya öldükten sonra dirilişin dehşetli halleri olduğu ve bunların iman edenleri tasalandırmayacağı, kederlendirmeyeceği bildirilmiştir. Bu iki kırâatten sülasi fiil ile okunan kırâatin Kureyş lehçesine, if'âl babıyla okunan kırâatin ise Temim lehçesine ait bir kullanım olduğu belirtilmiştir.⁴⁶⁸ Dolayısıyla âyetteki kırâat farklılığı, lehçesel kullanıma bağlı olarak bir fiilin farklı bablarda kullanılmış olmasından kaynaklanmıştır. Anlam aynıdır.

13. Yüz Dördüncü Âyet

يَوْمَ نَطْوِي السَّمَاءَ كَطَيِّ السِّجْلِ لِلْكِتَابِ كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ وَعْدًا عَلَيْنَا إِنَّا كُنَّا فَاعِلِينَ

*“O dehşet günü gökleri yazılı kâğıt tomarlarını (kitapların sayfalarını) dürer gibi düreriz. Yaratmaya başlamadan önceki hale döndürürüz. Sözümüz sözdür; biz bunu mutlaka yaparız.”*⁴⁶⁹

Bu âyette Allah Teâla'nın kudretinin büyüklüğünü gösteren ifadelerle, kıyamet anı tasvir edilmektedir. Burada üzerinde kırâat farklılığı oluşan kelimeler نَطْوِي ve لِلْكِتَابِ kelimeleridir.

Ebû Ca'fer “düreriz” anlamındaki نَطْوِي fiilini meçhul muzari kalıpta ve müfred müennes gaibe kipiyle تُنْطَوِي şeklinde okumuştur. Fiil meçhul kalıpta okununca السَّمَاءِ kelimesi de naib-u fail olarak السَّمَاءِ şeklinde merfu olmuştur. Bu kırâate göre âyet,

⁴⁶⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2, s. 324; Dimyâtî, *İthâf*, s. 232.

⁴⁶⁷ İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, c. 13, s. 111; Serdar Mutçalı, *Arapça Türkçe Sözlük*, s. 165.

⁴⁶⁸ Kurtubî, *el-Câmi*, c.11, s. 346; İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab* c. 13, s. 111.

⁴⁶⁹ Enbiyâ, 21/104.

O dehşet gününü gökleri yazılı kâğıt tomarları gibi dürülür anlamına gelir. Ebû Ca'fer dışındaki imamlar ise bu fiili, malum muzari kalıpta ve nefsi mütekellim çoğul (azamet) zamiri ile نَطْوِي şeklinde okumuşlardır. Bu kırâate göre cümlelerin faili Allah Teâla'dır. السَّمَاء kelimesi de mef'ul olduğu için mansub olarak okunmuştur. Âyetteki diğer farklılık لِّلْكَتُبِ kelimesinde görülmektedir. Nafî, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Ebû Bekir Şu'be, Ebû Ca'fer ve Ya'kub لِّلْكَتُبِ kelimesini tekil olarak لِّلْكِتَابِ şeklinde okumuşlardır.⁴⁷⁰ Bu farklılığa göre ilgili kelimenin tekil ve çoğul anlamı kazanması dışında âyetin manası değişmemiştir. Yani birinde *kâğıt tomarları gibi düreriz* anlamı oluşurken, diğerinde *kağıt tomarı gibi düreriz* olur. Fakat göklerin birden fazla katmandan oluştuğu ve Kur'an'ın birçok âyetinde “yedi kat gök” tabiri kullanıldığı düşünüldüğünde, âyete çoğul anlamı kazandıran لِّلْكَتُبِ kırâati, dürülecek olan göklerin birden fazla olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Bütün bunlara rağmen âyetteki farklı kırâatler incelendiğinde mana kısmen değişse de verilmek istenen mesaj aynıdır. Her iki kırâate göre de kıyamet anının dehşetli manzarası, göklerin kâğıt tomarları gibi dürüleceği benzetmesi üzerinden anlatılmaktadır.

14. Yüz Beşinci Âyet

وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ

“Andolsun zikirden sonra Zebûr'da da, "Yeryüzü iyi kullarıma kalacaktır" diye yazmıştık.”⁴⁷¹

Âyeti kerimede ifade edilen zikirden kastın Tevrat veya Levh-i Mahfûz olduğu belirtilmiştir. Zebur hakkında ise, bunun Hz. Dâvud'a verilen kitabın adı veya Allah'ın peygamberlerine indirdiği bütün kitapları ifade eden bir kavram olduğu yorumu yapılmıştır. İyilerin varis kılındığı yeryüzü hakkında ise, buranın ya cennet veya dünyada inananların hâkimiyetinde olmayan, fakat ileride fetihlerle hâkim olacakları topraklar olduğu dile getirilmiştir. Başka bir görüşe göre ise bu yer, Arz-ı Mukaddes'tir.⁴⁷²

⁴⁷⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2, s. 324; Dimyâtî, *İthâf*, s. 394.

⁴⁷¹ Enbiyâ 21/105.

⁴⁷² Kurtubî, *el-Câmi'*, c.11, s. 346; Komisyon, *Kur'an Yolu*; c.3, s. 704; Râzî, *Mefatihu'l-Gayb*; c.22, s. 185.

⁴⁷³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2, s. 325; Dimyâtî, *İthâf*, s. 394.

Âyette الرَّبُّ kelimesi üzerinde kırâat farklılığı vardır. Hamza ve Halefû'l-Âşir bu kelimeyi رَبُّ فِي الرَّبُّ şeklinde “Ze” harfini dammeli okumuştur. Diğerleri ise aynı harfi fethalı olarak okumuşlardır.⁴⁷³ Kelime her iki kırâate göre de “kitap” manasına gelir. Fakat “Ze” harfinin damme ile okunduğu kırâat, kelimeye çoğul manası kazandırmıştır.⁴⁷⁴ Buna göre bu kelime için Allah’ın peygamberlere indirdiği bütün kitapları ifade ettiği görüşü daha isabetli görünmektedir.

Buna rağmen âyetteki farklılık manaya sadece ilgili kelimenin tekil ve çoğul okunması yönünde tesir etmiştir.

15. Yüz On İkinci Âyet

قَالَ رَبِّ احْكُم بِالْحَقِّ وَرَبُّنَا الرَّحْمَنُ الْمُسْتَعَانُ عَلَى مَا نَصِفُونَ

“Peygamber şöyle dedi: Rabbim! Adaletinle hükmünü ver. Rabbimiz rahmândır. Asılsız iddialarınıza karşı yardımına sığınılacak da yalnız O’dur.”⁴⁷⁵

Âyet-i kerime’de Hz. Peygamberin Allah’a teslimiyetinden ve ondan yardım istemesinden bahsedilmektedir. Ku’rân’ın birçok âyetinde müşriklerin Allah’a çocuk isnad etmelerinden, Kur’ân’ı Hz. Peygamberin uydurduğunu iddia etmelerinden ve Hz. Peygamberi kâhin ve büyücü olarak nitelediklerinden, bahsedilmektedir. İşte bu âyet, Hz. Peygamberin Allah’a teslimiyetini ve müşriklerin bu iddialarına karşı ondan yardım isteyişini bildirmektedir.

Bu âyette قَالَ رَبِّ ve تَصِفُونَ kelimelerinde kırâat farklılığı vardır. Hafs dışındaki bütün imamlar قَالَ kelimesini emir kipi ile قُلْ şeklinde okumuştur. رَبِّ kelimesini Ebû Ca’fer رَبُّ şeklinde be harfini damme ile okumuştur. تَصِفُونَ kelimesini ise İbn Zekvan يَصِفُونَ şeklinde okumuştur.⁴⁷⁶

Bu âyette قَالَ ve تَصِفُونَ kelimelerinde mana kısmen değişmektedir. قَالَ fiilinin mazi kipi ile okunduğu kırâatte fiil “dedi” anlamında iken, emir kipi ile okunduğu kırâatte “de” manasındadır. Yani emir kipi ile mana şu şekildedir. Ey Muhammed! De ki:

⁴⁷⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*; c.22, s. 192.

⁴⁷⁵ Enbiyâ 21/112.

⁴⁷⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2, s. 325; Dimyâtî, *İthâf*, s. 394.

"Rabbim! Adaletinle hükmünü ver. Rabbimiz rahmândır. Asılsız iddialarınıza karşı yardımına sığınılacak da yalnız O'dur"

İbn Zekvân kırâatindeyse cemi müzekker muhatab siğayla okunan تَصِفُونَ fiili, cemi müzekker gaib siğayla يَصِفُونَ şeklinde okunmuştur. Bu kırâate göre ilgili yerin anlamı "Onların asılsız iddialarına karşı yardımına sığınılacak da yalnız O'dur" şeklinde olmaktadır. Buna rağmen âyetin vermek istediği mesaj her bir kırâatte de aynıdır.

C. HAC SÛRESİ

1. İkinci Âyet

يَوْمَ تَرَوْهَا تَدْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّا أَرْضَعَتْ وَتَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَىٰ وَمَا هُمْ بِسُكَارَىٰ وَلَٰكِنَّ عَذَابَ اللَّهِ شَدِيدٌ

"Onu göreceğiniz gün, her emzikli kadın emzirdiği çocuğu unutacak, her gebe kadın karnındaki çocuğu düşürecektir. Ve insanları sarhoş olmadıkları halde sarhoş gibi göreceksin; çünkü Allah'ın azabı (kıyametin dehşeti) çok çetindir!"⁴⁷⁷

Âyeti kerîmede kıyametin dehşetli manzaralarının insanlar üzerinde ortaya çıkaracağı birtakım olağandışı hallerden söz edilmektedir. Kur'ân'da benzer şekilde kıyametin dehşetinden ve bunun insanlar üzerindeki etkilerinden bahseden âyetlerde, bu günün çocukları ihtiyarlatacağı (Müzzemmil 73/17), gözlerin dehşetle açılacağı ve insanların kaçacak yer neresidir diyeceği (Kıyamet 75/8-10), o gün insanların yayılmış pervaneler gibi olacağı (Kâria 101/4), kimi yüzleri zillet kaplamış bir halde bitkin ve yorgun olacağı (Ğâşiye 88/2-3) dile getirilmektedir.

Bu âyette, kıyamet anında yaşanan olayların etkisiyle insanların sarhoş olmadıkları halde sarhoş gibi görüneceğinin tasvir edildiği "وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَىٰ وَمَا هُمْ بِسُكَارَىٰ" ifadelerinde bulunan سُكَارَى kelimelerinde kırâat farklılığı bulunmaktadır. Bu kelimeleri Hamza, Kisaî ve Halefû'l-Âşir وَتَرَى النَّاسَ سُكَرَى وَمَا هُمْ بِسُكَرَى şeklinde "Sin" harfini fethalı, "Kef" harfini sükûn ile ve kef harfinden sonraki "Elif"i de hazfederek okumuşlardır.⁴⁷⁸ Âyetteki kırâat farklılığı, "sarhoş" anlamındaki سُكَرَانْ kelimesinin çoğulu olan سُكَرَى ve

⁴⁷⁷ Hac 22/2.

⁴⁷⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2, s. 325; Dimyâtî, *İthâf*, s. 396.

سُكَارَى formlarından her birinin, farklı kırâat imamlarınca tercih edilmesinden kaynaklanmaktadır.⁴⁷⁹

Bu vecihlerden سَكَرَى kırâatıyla ilgili olarak; müfredi ister فَاعِلٌ kalıbında olsun, ister فَعِيلٌ ve فَعْلٌ kalıbında olsun, insan için zarar, noksanlık ve zafiyet durumunu ifade eden şeylerin cemisinin فَعْلَى kalıbı ile ifade edildiği bildirilmektedir. Mesela “hasta” anlamına gelen مَرِيضٌ kelimesinin çoğulu مَرْضَى, “yaralı” anlamına gelen جَرِيحٌ kelimesinin çoğulu جَرَحَى, şeklindedir. Dolayısıyla sarhoşluk hali de insan için zararlı sayılabilecek bir durum olduğu için, bu kelimenin cemisi de فَعْلَى kalıbı ile سَكَرَى şeklinde gelmiştir.⁴⁸⁰

Diğer vecih olan سُكَارَى kırâatine dair öne sürülen iddiaya göre ise; sarhoşluk insan hareketlerini zayıflatan, yavaşlatan bir durumdur. Bu sebeple hareketlerde görülen bu yavaşlık, “tembellik” durumu ile benzerlik göstermektedir. Dolayısıyla tembel anlamındaki كَسْلَانٌ kelimesinin çoğulu كُسَالَى şeklinde geldiği gibi, sarhoş anlamındaki سَكْرَانٌ kelimesinin çoğulu da سُكَارَى şeklinde gelmiştir. Yine bu kırâate dair ileri sürülen başka bir delil ise, aynı kelimenin cemisinin Nisa Suresi 43. âyette de aynı formda (وَأَنْتُمْ سُكَارَى) şeklinde gelmesidir.⁴⁸¹

Görüldüğü gibi buradaki kırâat farklılığı, aynı kelimenin cemisinin farklı kalıplarda kullanılması sebebiyle ortaya çıkmıştır. Her iki vecih de anlam itibarıyla insanların kıyametin dehşetli manzaraları karşısında sarhoş olmadıkları halde sarhoş gibi görüneceğini ifade etmektedir. Farklı kırâatler anlamı değiştirmemiştir.

2. Beşinci Âyet

وَتَرَى الْأَرْضَ هَامِدَةً فَإِذَا أَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ وَأَنْبَتَتْ مِنْ كُلِّ رَوْحٍ بِهِجٍ

“...Öte yandan yeryüzünü kupkuru ve cansız görürsün; üzerine yağmur indirdiğimizde ise (bir de bakarsın) canlanıp kabarır ve her cinsten güzel bitkiler çıkarır.”⁴⁸²

Âyeti kerimenin başından itibaren ölümden sonra dirilme hakkında şüphe duyanların şüphelerini gidermek için, insanların kendi yaşamları üzerinden ve yaşadıkları çevre üzerinden birtakım misaller verilmektedir. Bu misaller ile varlık âleminde hiç

⁴⁷⁹ İbn Hâleveyh, *El-Hucce fi'l-Kirâati's-Seb'i*, s. 252; Kurtubî, *el-Câmi'*, c.12, s.5 ; Dimyâtî, *İthâf*, s. 396.

⁴⁸⁰ İbn Zencele, *Huccetü'l-Kirâat*, s. 472.

⁴⁸¹ İbn Zencele, *Huccetü'l-Kirâat*, s. 472.

⁴⁸² Hac, 22/5.

yokken, insanın önce topraktan yaratılması, daha sonra ana rahminden başlayıp ihtiyarlık çağına gelinceye kadar geçirdiği oluşum ve dönüşüm evreleri aşama aşama anlatılmaktadır. Devamında da aynı oluşum ve dönüşüm onun yaşadığı çevre üzerinden örneklendirilmektedir. Bütün bunlarla anlatılmak istenen ise, varlığı hiç yoktan yaratan Allah'ın, insanı ölümünden sonra tekrar diriltmeye kâdir olduğunu vurgulamaktır.

Buradaki kırâat farklılığı وَرَبَّتْ kelimesi üzerinde meydana gelmiştir. Bu kelimeyi Ebû Ca'fer, “Be” harfinden sonra “meftuh bir hemze” getirmek suretiyle وَرَبَّاتٌ şeklinde okumuştur. Diğer imamlar ise hemze olmadan وَرَبَّتْ şeklinde okumuşlardır.⁴⁸³

Ebû Ca'fer kırâatine göre fiil رَبَّأ - رَبَّأٌ şeklinde mehmûz bir fiildir ve اَرْتَفَعَتْ “yükselmek” manasına gelmektedir. Âyette ifade ettiği mana, yağmurdan sonra yeryüzündeki nebâtâtın harekete geçip yükselmesi, yani büyümesi anlamına gelmektedir. Diğer kırâate göre ise fiil رَبَّأ - رَبَّأٌ şeklinde nakıs bir fiildir ve kabarmak manasına gelir. Bu âyette kazandığı mana ise, رَادَّ (artma, çoğalma) anlamındadır. Yani yeryüzündeki bitkilerin yağmurdan sonra artmasını, çoğalmasını ifade etmektedir.⁴⁸⁴

Âyette görülen kırâat farklılığı, yapısal ve anlamsal olarak birbirinden farklı iki fiilin ortaya çıkardığı bir durumdur. Bu fiillerden biri mehmûz iken diğeri nakıstır. Fakat anlamları âyet bağlamında birbirine çok yakındır. Biri yağmurdan sonra bitkilerin büyümesi ve yükselmesi anlamına gelirken, diğeri onların çoğalması ve yayılmasını ifade etmektedir. Bu iki kırâatten kaynaklanan anlam farklılığı, âyetin ifade ettiği manaya, vermek istediği mesaja ters olmayıp, aksine âyete farklı bakış açıları ve yorum zenginliği kazandırmaktadır.

3. Dokuzuncu Âyet

ثَانِي عَطْفِهِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ لَهُ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَنُذِيقُهُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ عَذَابَ الْحَرِيقِ

“Büyüklük taslayarak, başkalarını Allah yolundan saptırmak için Allah hakkında tartışır durur. Onun dünyadaki payı rezil rüsvâ olmaktır; kıyamet gününde ise ona yakıcı ateşin azabını tattıracağız.”⁴⁸⁵

⁴⁸³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2, s. 325; Dimyâtî, *İthâf*, s. 397.

⁴⁸⁴ Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*, c. 3, s. 413; Kurtubî, *el Câmi'*, c.12, s. 13.

⁴⁸⁵ Hac, 22/9.

Bu âyetle ve bir önceki âyetle insanları Allah yolundan saptırmak için Allah hakkında, onun âyetleri hakkında hiçbir bilgi ve delile dayanmaksızın tartışan, gururlu ve kibirli kimseler anlatılmaktadır. Devamında ise bu kimselerin dünyada rezil olacakları, ahirette de çetin bir azaba uğrayacakları belirtilir. Bu âyetlerin müşriklerin ileri gelenlerinden Nadr b. Haris hakkında nazil olduğu bildirilmektedir.⁴⁸⁶

Âyetteki kırâat farklılığı لِيُضِلَّ kelimesinde görülmektedir. Bu kelimeyi İbn Kesîr ve Ebû Amr لِيُضِلَّ şeklinde “ye” harfini fethalı olarak okumuşlardır.⁴⁸⁷ Bu kırâate göre fiil ضَلَّ - يَضِلُّ şeklinde sülasi fiildir ve anlamı hidâyetin ve rüşdün zıddı olarak yoldan çıkmak, sapmak demektir.⁴⁸⁸ Bu kırâate göre âyetin anlamı “büyüklük taslayarak, Allah yolundan sapmak için Allah hakkında tartışır durur” şeklinde olmaktadır. Bu kırâatin ortaya çıkardığı anlamda zahiren mantıksal bir hata varmış gibi görülebilir. Yani bu âyetle zaten Allah’a inanmayan, hidâyet üzere olmayan kişiler anlatılmaktadır. Dolayısıyla bu durumda olan biri nasıl olur da Allah yolundan sapabilir şeklinde bir soru sorulabilir. Bu durumu Zemahşerî şöyle açıklamıştır: “Bu kimselerin girmiş oldukları tartışma sapma ile sonuçlanınca, bu sonuç onun amacıymış gibi değerlendirilir. Yine hidâyet; kendisine arz edilip de yüz çevirdiği, terkedip arkasını döndüğü ve kendisiyle batıl gerekçelerle tartıştığı şey olunca, bu haliyle sanki hidâyetten sapıklığa çıkmış biri gibi değerlendirilmiştir.”⁴⁸⁹ Yani adeta o kişi tartışma esnasında kendisine hidâyet delilleri sunulmasına rağmen kibir ve inadı yüzünden ısrarla sapmak için uğraşmaktadır.

Çoğunluğun tercih ettiği لِيُضِلَّ kırâatinde ise fiil أَضَلَّ - يُضِلُّ şeklinde if’al babından gelmektedir ve fiilin anlamı saptırmak demektir. Bu kırat tercih edildiğinde ise âyetin anlamı “Büyüklük taslayarak, başkalarını Allah yolundan saptırmak için Allah hakkında tartışır durur...” şeklinde olmaktadır.

Netice itibarıyla bu âyetle fiilin farklı bablarda okunmasına bağlı ortaya çıkan ve âyetin anlamında kısmi bir değişim meydana getiren kırâat farklılığı vardır. Fakat oluşan bu mana farklılığı âyetle vurgulanmak istenen genel mesajla uyumludur. Her iki kırâate göre de, kibir ve inatları yüzünden Allah yolundan sapan/saptıran kişilerin, dünya ve ahirette akıbetlerinin kötü olacağı bildirilmektedir.

⁴⁸⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*; c.23, s. 207; Kurtubî, *el-Câmi*, c.12, s. 13.

⁴⁸⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, s. 581; ed-Dimyâtî, *İthâf*, s. 343.

⁴⁸⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. 11, s. 390.

⁴⁸⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.4, s. 512.

4. On Beşinci Âyet

مَنْ كَانَ يَظُنُّ أَنْ لَنْ يَنْصُرَهُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ فَلْيَمْدُدْ بِسَبَبٍ إِلَى السَّمَاءِ ثُمَّ لْيَقْطَعْ فَلْيَنْظُرْ هَلْ يُذْهِبَنَّ كَيْدَهُ مَا يَغِيظُ

“Her kim Allah’ın ona (peygamberine) dünyada da âhirette de asla yardım etmeyeceğini düşünüyorsa, bir çaresini bulup göğsüne uzansın da (ona yapılan yardımı) kessin, sonra baksın, bulduğu çare öfkelenildiği şeyi ortadan kaldıracak mı?”⁴⁹⁰

Müfessirlerin çoğuna göre âyette bahsi geçen, Allah’ın dünya ve ahiretteki yardımına nail olacak kişi Hz. Peygamberdir.⁴⁹¹ Başka bir görüşe göre ise bu surenin 11. âyetinde bahsedilen, Allah’a bir yönüyle ibadet edip, zoraki bir imana sahip olan, Allah’a karşı inanç ve ibadetini Allah’ın kendisine yönelik rahmet ve iyiliğine bağlayan kişiler işaret edilmiştir. Aslında imanın bu kişilerin anladığı şekliyle dünyevi amaçlara matuf bir şey olmadığı, müminin Allahın rahmetini ve onun kendisine ait dünya ve ahiretteki va’dini düşünmesi gerektiği, bunda bir gecikme olursa karamsarlığa kapılmaması gerektiği vurgulanmak istenmiştir. Böyle bir iman ve inanç anlayışına sahip olmayıp, Allah’ın yardımı gecikti diye öfkelenip dinden dönen kişi, öfkelenildiği şey yüzünden kendini asan ve fakat bu yaptığının öfkelenildiği şeyi ortadan kaldırmadığı kişi gibi sadece kendine zarar vermiş olmaktadır. Âyeti kerime Mekke döneminde dinlerinden dönme yönünde baskılara maruz kalan müminlere güven aşılama, psikolojik olarak onları desteklemekte, bunun yanında bu baskılara dayanamayıp inancı sarsılan veya dinden dönenleri de eleştirmektedir.⁴⁹²

Âyetteki kırâat farklılığı ثُمَّ لْيَقْطَعْ ifadesinde görülmektedir. Bu ifadeyi Verş, Ebû Amr, İbn Âmir ve Ruveys ثُمَّ لْيَقْطَعْ şeklinde “Lam” harfini kesra ile diğer kurrâ ise aynı harfi sükûn üzere okumuşlardır.⁴⁹³ Bu ifadede “Lam” harfini kesra ile okuyanlar, bu harfin “emir lamı” olması sebebiyle onu aslına uygun olarak okumuşlardır. Çünkü emir lamının harekesi esredir. Diğer taraftan lam harfini sükûn ile okuyan kurrâ ise bunu tahfif, yani telaffuzda kolaylık olması için sükûn ile okumuşlardır.⁴⁹⁴

⁴⁹⁰ Hac, 22/15.

⁴⁹¹ Zemahşerî, el-Keşşâf, c.4, s. 516; Kurtubî, el-Câmi’, c.12, s. 21.

⁴⁹² Muhammed İzzet b. Abdulhâdi b. Derviş Derveze, Tefsiru’l-Hadis, Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-Arabiyyeti, c.6, s. 20, Kahire, 1963.

⁴⁹³ İbnü’l-Cezerî, en-Neşr, c.2, s. 325; Dimyâtî, İthâf, s. 397.

⁴⁹⁴ Muhaysin, Şerhu Tayyibeti’n-Neşr, c.3, s. 64.

Lam harfinin sükûn ile okunduğu kırâat hakkında birtakım âlimler ihtilaf etmişlerdir. Mesela Nehhas, و ve ف harfinden sonra gelen emir lamının sükûn ile okunabileceğini fakat تَّم'den sonra gelen emir lamının okunamayacağını söylemiştir. Çünkü تَّم'nin و ve ف gibi olmadığını, تَّم nin üzerinde vakıf yapılabilirken و ve ف'de yapılamadığını ve yine تَّم tek başına kullanılabilirken و ve ف'nin tek başına kullanılamadığını belirtip, تَّم'den sonra gelen emir lamının sükûn ile okunmasının Arapça açısından hatalı bir kullanım olduğunu dile getirmiştir.⁴⁹⁵ Buna mukabil bazıları ise “Lam” harfini sükûn ile okuyan kurrâ'nın, atıf harflerinden olması sebebiyle و ve ف gibi değerlendirdiğini ve sükûn ile okuduğunu belirtmişlerdir.⁴⁹⁶

Bu âyette “Lam” harfinin kesralı ve sükûnlu okunmasına bağlı kırâat farklılığı oluşmuştur. Fakat oluşan bu farklılık âyetin manası üzerinde herhangi bir değişim meydana getirmemiştir.

5. On Dokuzuncu Âyet

هَذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ فَالَّذِينَ كَفَرُوا قُطِعَتْ لَهُمْ نِيَابٌ مِنْ نَارٍ يُصَبُّ مِنْ فَوْقِ رُءُوسِهِمُ الْحَمِيمُ

“Şu ikisi rableri hakkında çekişip duran iki taraftır. Bunlardan inkârcı olanlar için ateşten giysiler biçilmiştir, başlarının üstünden de kaynar su dökülecektir.”⁴⁹⁷

Âyeti kerimenin başında bahsi geçen iki taraf ile kimler kastedildiği konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bunların bedir savaşı günü mübaraze yapan Hz. Hamza, Hz. Ali ve Ubeyde ile onların karşısındaki üç Mekke müşriği olduğu veya bu hasımların Müslümanlar ve ehli kitap olduğu, bir başka görüşe göre ise bu ifadeyle hangi dinden olursa olsun bütün kâfirler ve bütün müminlerin kastedildiği belirtilmiştir.⁴⁹⁸ Âyetin devamında ise bu iki hasımdan inkârcı olanların cehennemde düşer olacakları azap tasvir edilmektedir.

Âyette kırâat farklılığı هَذَانِ kelimesinde ortaya çıkmaktadır. İbn Kesîr bu kelimedeki nun harfini هَذَانْ şeklinde şeddeli olarak, diğer Kurrâ ise aynı harfi tahfif ile okumuşlardır.⁴⁹⁹ Bilindiği gibi هَذَان kelimesi ismi işaretin tesniye (ikil) müzekker (eril)

⁴⁹⁵ Nehhâs, *İ'râbü'l-Kur'an*, c. 3, s. 64.

⁴⁹⁶ Ebu'l-Bekâ Muhibbuddin Abdullah b. Hüseyin b. Abdullah el-Ukberî, *et-Tibyân fî İ'râbi'l-Kur'ân*, Matbaatu İsa el Bâb-i el Halebî, Kahire, ts., c.2, s. 936; İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, c.4, s. 112.

⁴⁹⁷ Hac 22/19.

⁴⁹⁸ Nehhâs, *İ'râbü'l-Kur'an*, c. 3, s. 65; Kurtubî, *el-Câmi'*, c.12, s. 25-26; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*; c.23, s. 215.

⁴⁹⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2, s. 325; Dimyâtî, *İthâf*, s. 397.

formunu gösteren bir kelimedir. Bunun müfredi (tekil) هَذَا kelimesidir. Arapçada müfred isimler sonlarına (ان) eki getirilmek suretiyle tesniye yapılmaktadır. Örneğin كِتَابٌ kelimesi “bir kitap” anlamına gelen müfred bir isimdir. Bu kelimeyi tesniye yapmak için kelimenin sonuna (ان) eki getirilir. Böylece كِتَابَانِ şeklini alır ve “iki kitap” anlamına gelir. Bu bilgilerden hareketle, müfred bir isim olan هَذَا kelimesini tesniye yapmak için sonuna (ان) eki getirilmelidir. Bu durumda kelime هَذَا + ان yani هَذَاان şeklinde olması gerekecektir. Fakat iki tane elif harfî yan yana gelince tahfif için birisi düşürülmüş ve kelime هُذَاان şekline almıştır. İşte İbn Kesîr kırâatiyle ilgili dile getirilen görüşe göre o, tahfif için düşürülen bu iki elif harfinden birinin yerine, kelimenin sonuna bir “Nun” harfî eklemiş ve هُذَاان şeklinde okumuştur.⁵⁰⁰ Bazı kaynaklarda kelimenin sonuna eklenen bu “Nun” harfinin, te’kid nun’u olduğu ve kelimenin anlamını kuvvetlendirdiği bildirilmiştir. Ayrıca şeddeli kullanımın Kureyş lehçesine ait bir kullanım olduğu dile getirilmiştir.⁵⁰¹

Kelime üzerinde oluşan kırâat farklılığının anlama etkisi yoktur. Fakat kelimenin şeddeli vechi te’kid içermekte ve lehçesel farklılığı ortaya koymaktadır.

6. Yirmi Beşinci Âyet

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ الَّذِي جَعَلْنَاهُ لِلنَّاسِ سَوَاءً الْعَاكِفُ فِيهِ وَالْبَادِ وَمَنْ يُرِدْ فِيهِ بِالْحَادِ بِظُلْمٍ نُذِقْهُ مِنْ عَذَابِ أَلِيمٍ

*“İnkâr edenlere, insanları Allah yolundan ve -yerli olsun dışarıdan gelmiş olsun bütün insanlar için (ibadet yeri) yaptığımız- Mescid-i Harâm ’dan alıkoyanlara ve her kim orada zulmederek haktan saparsa ona elem veren bir azap tattırırız.”*⁵⁰²

Âyet-i kerîmede kendileri inanmadıkları yetmezmiş gibi, insanları da Allah yolundan ve Mescid-i Haram’dan, yani orada ibadetten alıkoymaları sebebiyle, kâfirlerin çetin bir azaba uğratılacakları belirtilmektedir. Ayrıca âyetteki جَعَلْنَاهُ لِلنَّاسِ ifadesiyle Mescid-i Haram’ın evrensel bir mekân olduğu, dolayısıyla orada ikamet edenlerin orayı kendilerine özgü kılma haklarının bulunmadığı vurgulanmaktadır.⁵⁰³

⁵⁰⁰ İbn Hâleveyh, *El-Hucce fi l-Kırââtî’s-Seb’i*, s. 121; Muhaysın, *Şerhu Tayyibeti’n-Neşr*, c.2, s. 145; İbn Zencele, *Hucetü l-Kırâat*, s. 195.

⁵⁰¹ Râzî, *Mefâtîhu l-Ğayb*; c.9, s. 531; Kurtubî, *el-Câmi’*, c.5, s. 86.

⁵⁰² Hac, 22/25.

⁵⁰³ Komisyon, *Kur’ân Yolu*, c. 3, s. 726.

Âyetteki kırâat farklılığı سَوَاء kelimesi üzerinde cereyan etmektedir. Bu kelimeyi Hafs, nasb ile okurken, Hafs dışındaki kurrâ سَوَاء şeklinde ref ile okumuştur.⁵⁰⁴ Hafs kırâatinde kelimenin nasb ile okunmasının sebebi, bu kelimenin جَعَلْنَاهُ fiilinin ikinci mef'ulü olarak değerlendirilmesi sebebiyledir.⁵⁰⁵ Bu görüşe göre الَّذِي جَعَلْنَاهُ لِلنَّاسِ سَوَاء ifadesi, “onu bütün insanlar için eşit kıldık” manasına gelmektedir. Bu ifadeden sonra gelen الْعَاكِف kelimesi ise yeni bir cümle başlangıcı kabul edilmektedir. Hafs kırâatine dair başka bir görüşe göre ise سَوَاء kelimesi جَعَلْنَاهُ kelimesindeki altı çizili zamirin halidir ve bu sebeple kelime mansub olarak okunmuştur.⁵⁰⁶

Hafs dışındaki kurrâ سَوَاء kelimesini سَوَاء şeklinde ref ile okumuşlardır. Bu kırâati tercih edenlere göre, الَّذِي جَعَلْنَاهُ لِلنَّاسِ ifadesiyle mana tamamlanmıştır. Hatta bazı kaynaklarda لِلنَّاسِ kelimesi üzerinde “vakf-ı tam” olduğu belirtilmektedir.⁵⁰⁷ Dolayısıyla سَوَاء kelimesiyle yeni bir cümle başlamıştır ve bu kelime yeni cümle başlangıcı olduğu için merfu olmuştur. Başka bir görüşe göre ise الْعَاكِف mübtedadır, سَوَاء ise mukaddem haberdur.⁵⁰⁸

Çoğunluğun kırâatine dair başka bir açıklamaya göre جَعَلْنَاهُ kelimesindeki zamir, fiilin birinci mef'ulüdür. Devamındaki سَوَاء الْعَاكِف فِيهِ وَالْبَادِ ifadesi de cümle olarak جَعَلَ fiilinin ikinci mefulüdür denilmiştir.⁵⁰⁹

Burada üzerinde ihtilaf edilen kelime, âyetin anlamında bir değişiklik meydana getirmemiştir. Fakat son harfinde oluşan hareke farklılığı onun cümle içindeki görevinin değişmesine yol açmıştır. Kelimeyi mansub okuyanlara göre kelime mef'ul veye hal olarak isimlendirilirken, merfu okuyanlar onu mübteda veya mukaddem haber olarak isimlendirmişlerdir.

7. Yirmi Dokuzuncu Âyet

ثُمَّ لِيَقْضُوا تَفَثَهُمْ وَلِيُوفُوا نُذُورَهُمْ وَلِيَطَّوُّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ

⁵⁰⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2, s. 326; Dimyâtî, *İthâf*, s. 398.

⁵⁰⁵ Nehhâs, *İ'râbü'l-Kur'an*, c. 3, s. 66; Dimyâtî, *İthâf*, s. 398; İbn Hâleveyh, *El-Hucce fi'l-Kırâati's-Seb'i*, s. 253.

⁵⁰⁶ Kurtubî, *el-Câmi'*, c.12, s. 34.

⁵⁰⁷ Zeccâc, *Meâni'l-Kur'an ve İ'râbuhu*, c. 3, s. 420; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, c.4, s. 156.

⁵⁰⁸ Nehhâs, *İ'râbü'l-Kur'an*, c. 3, s. 66; İbn Zencele, *Hucetü'l-Kırâat*, s. 475.

⁵⁰⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.4, s. 528; Zeccâc, *Meâni'l-Kur'an ve İ'râbuhu*, c. 3, s. 420.

“Sonra kalan hac fillerini tamamlayıp temizlensinler, adaklarını yerine getirsinler ve o kadîm evi (Kâbe) tavaf etsinler.”⁵¹⁰

Sûrenin yirmi yedinci âyetinden başlayıp bu âyete kadar olan bölümde aynı zamanda sûreye de ismini veren hac ibadetinden ve bu ibadete dair yerine getirilmesi gereken bir takım hac menâsikinden bahsedilmektedir.

Bu âyetle وَلَيَطَّوَّفُوا - وَلَيُؤْفُوا - ثُمَّ لَيَقْضُوا kelimeleri üzerinde kırâat farklılığı oluşmuştur. Verş, Kunbül, Ebû Amr, İbn Âmir ve Ruveys ثُمَّ لَيَقْضُوا “sonra temizlensinler” ifadesindeki “Lâm” harfini kesra ile diğer kurrâ ise sükûn ile okumuşlardır. İbn Zekvân bu ifadeye ek olarak وَلَيُؤْفُوا ve وَلَيَطَّوَّفُوا ifadelerindeki “Lâm” harflerini de kesra ile okumuştur.⁵¹¹

Bu sûrenin on beşinci âyetinde ثُمَّ لَيَقْطَعُ ifadesinde açıklanan kırâat farklılığının benzeri bu âyetteki ثُمَّ لَيَقْضُوا ifadesinde de görülmektedir. On beşinci âyetle “Lâm” harfinin harekesini kesra veya sükûn ile okuyan kurrâ, bu âyetle de aynı gerekçelerle “Lâm” harfinin harekesini kesralı veya sükûnlu okumuşlardır. Ne var ki on beşinci âyetle “Lâm” harfini sükûn ile okuyan Kunbül, bu âyetle kesra ile okuyanlara katılmıştır. Bu kelimeyle ilgili farklılığın sebepleri on beşinci âyetle açıklandığı için burada tekrar edilmeyecektir.

Âyetteki bir diğer farklı kırâat ise Ebû Bekir Şu’be’nin kırâatidir. O, وَلَيُؤْفُوا kelimesini وَلَيُؤْفُوا şeklinde “Vav” harfini fetha, “Fe” harfini de şedde ile okumuştur.⁵¹² Bu ifadedeki farklılığın sebebi fiilin farklı bâblarda okunmasından kaynaklanmaktadır. Çoğunluğun kırâatinde fiil if’al bâbında okunmakta iken Ebû Bekir Şu’be kırâatinde tef’ıl bâbında okunmaktadır. Fiil if’al babında “ verilen sözü yapma, yerine getirme, tamamlama” gibi anlamlara gelmektedir. Tef’ıl babında da aynı anlamı ifade etmekle beraber aynı zamanda mübalağa, te’kid etme, güçlendirme vardır.⁵¹³ Fiili if’al babında okuyanlar, aynı fiilin وَأَوْفُوا بِالْعُقُودِ (Maide 5/1) gibi kullanımlarını delil olarak getirirken, tef’ıl babında okuyanlar ise وَإِبْرَاهِيمَ الَّذِي وَفَّى (Necm 53/37) âyetindeki kullanımı delil saymışlardır.⁵¹⁴

⁵¹⁰ Hac 22/29.

⁵¹¹ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2, s. 326; Dimyâtî, *İthâf*, s. 398.

⁵¹² İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2, s. 326; Dimyâtî, *İthâf*, s. 398.

⁵¹³ İbn Manzur, *Lisânü’l-Arab*, c. 15, s. 398-399; Dimyâtî, *İthâf*, s. 398.

⁵¹⁴ İbn Zencele, *Huccetü’l-Kırâat*, s. 475; İbn Hâleveyh, *El-Hucce fi’l-Kırâati’s-Seb’i*, s. 121.

8. Otuz Birinci Âyet

حُنْفَاءَ لِلّٰهِ غَيْرَ مُشْرِكِينَ بِهِ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللّٰهِ فَكَأَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَاءِ فَتَخْطَفُهُ الطَّيْرُ أَوْ تَهْوِي بِهِ الرِّيحُ فِي مَكَانٍ سَحِيقٍ

“Bunları, Allah’ın birliğine -şirke sapmadan- iman etmiş olarak yapın. Allah’a ortak koşan kişi, gökten düşüp parçalanan ve kuşların kapıştığı yahut rüzgârın ücra bir yere sürüklediği nesnelerden farksızdır.”⁵¹⁵

Burada önceki âyetlerde Müslümanlara emredilen veya yasaklanan hususlara atıf yapılarak, bu konuda kendilerinden talep edilen şeylere şirk bulaştırmamaları istenmekte, Allah’a şirk koşmanın, insanı nasıl zelil ve çaresiz duruma düşüreceği, çeşitli tasvirlerle anlatılmaktadır.

Âyette فَتَخْطَفُهُ ve الرِّيحُ kelimelerinde kırâat ihtilafı vardır. Nâfi ve Ebû Ca’fer فَتَخْطَفُهُ kelimesinde “Hı” harfini fethalı, “Tı” harfini de şeddeli olmak üzere فَتَخْطَفُهُ şeklinde okumuşlardır. Diğer bir ihtilaf da Ebû Ca’fer’in الرِّيحُ kelimesini çoğul olarak الرِّيَاحُ şeklinde okumasıdır.⁵¹⁶

Üzerinde kırâat ihtilafının olduğu فَتَخْطَفُهُ ifadesindeki fiil, خَطَفَ - يَخْطِفُ şeklinde sülasi bir fiildir. Fiilin anlamı “hızlıca bir şeyi kapmak, alıp kaçmak, aşırmaq”⁵¹⁷ manalarına gelmektedir. Nâfi ve Ebû Ca’fer kırâatine göre ise fiil, اخْطَفَ şeklinde iftial babından olup, aslında فَتَخْطِفُهُ şeklinde okunmaktadır. Fakat i’lal kuralları gereği “Te” harfi “Tı” harfine idğam edilmiş ve “Te” harfinin harekesi de “Hı” harfine nakledilerek فَتَخْطَفُهُ şeklinde okunmuştur. Fiilin hem sülasi mücerred hem de iftial babındaki anlamı aynıdır.⁵¹⁸ Dolayısıyla kırâat farklılığı nedeniyle âyetin anlamında herhangi bir değişim olmamıştır.

Âyetteki diğer farklılıkta Ebû Ca’fer الرِّيحُ kelimesini الرِّيَاحُ şeklinde okumaktadır. Bu kırâate göre âyetin anlamı tekillik çoğulluk yönünden değişmektedir. Rüzgâr anlamına gelen الرِّيحُ kelimesi Ebû Ca’fer kırâatında “rüzgarlar” manasına gelir. Âyet bağlamında ise...rüzgârların ücra bir yere sürüklediği nesneler...şeklinde, kelimenin tekil ve çoğul kullanımına bağlı bir farklılık olmaktadır. Bunun dışında her iki kırâate göre âyetin anlamı aynıdır.

⁵¹⁵ Hac, 22/31.

⁵¹⁶ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2, s. 326; ed-Dimyâtî, *İthâf*, s. 398.

⁵¹⁷ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, c. 9, s. 75.

⁵¹⁸ Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân ve İ’râbuhu*, c. 3, s. 425; İbn Hâleveyh, *El-Hucce fi’l-Kırâati’s-Seb’i*, s. 253; İbn Zencele, *Huccetü’l-Kırâat*, s. 476.

9. Otuz Dördüncü Âyet

وَلِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنْسَكًا لِيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَىٰ مَا رَزَقَهُمْ مِنْ بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ فَإِلَهُكُمْ إِلَهُ وَاحِدٌ فَلَهُ أَسْلِمُوا وَبَشِّرِ
الْمُخْبِتِينَ

“Biz her ümmete kurban kesmeyi meşrû kıldık ki kendilerine rızık olarak verdiği kurbanlık hayvanlar üzerine Allah’ın adını ansınlar. Sonuç itibariyle hepinizin mâbudu tek bir tanrıdır. Şu hâlde yalnız O’na teslimiyet gösterin. Sen de Allah’ın buyruklarına içtenlikle teslimiyet gösteren kimseleri müjdele!”⁵¹⁹

Âyette Allah’ın kullarına vermiş olduğu nimetlerden olan kurbanlık hayvanların boğazlanmaları esnasında, kendilerine bu rızık veren Allah’a bir şükür ifadesi olarak onun adının anılması istenmektedir. Devamında onun, yalnız kendisine ibadet edilen tek bir ilah olduğu ve ona teslim olunması gerektiği ve ona teslim olanlara büyük müjdeler olduğu vurgulanmaktadır. Müfessirler bu âyetten yola çıkarak bütün ümmetlere kurban kesme yükümlülüğünün getirildiğini belirtmişlerdir.⁵²⁰

Burada kırâat ihtilafı مَنْسَكًا kelimesi üzerinde vuku bulmuştur. Bu kelime Hamza, Kisaî ve Halefû'l-Âşir “Sin” harfini مَنْسَكًا şeklinde kesra ile okumuşlar, diğerleri ise مَنْسَكًا şeklinde okumuşlardır.⁵²¹ Allah’a kulluk etme, ibadet etme gibi manalara gelen نَسَكَ fiilinden türeyen الْمَنْسَكُ kelimesi, hayvanı kesmek ve kan akıtmak veya kurban kesme usulü manalarına gelen bir mastardır. Sin harfinin kesra ile okunduğu الْمَنْسِكُ kelimesi ise, kurban kesilen yer manasında bir ism-i mekandır.⁵²²

Âyetin manası birinci kırâate göre, *Biz her ümmete kurban kesmeyi meşrû kıldık ki kendilerine rızık olarak verdiği kurbanlık hayvanlar üzerine Allah’ın adını ansınlar...* şeklindedir. Yani مَنْسَكًا kelimesinden anlaşılan bizzat kurban kesme eylemini ifade eden bir masdardır.

Diğer kırâatte ise kelime kurban kesme yeri anlamına gelmektedir. Bu kırâatin âyete kattığı anlam: “Biz her ümmet için bir mensek (yani kurban kesmeleri için bir yer) kıldık ki kendilerine rızık olarak verdiği kurbanlık hayvanlar üzerine Allah’ın adını ansınlar” şeklindedir. Bazı tefsirlerde burada belirtilen kurban kesme yerinin Mekke olduğu bildirilmiştir.⁵²³

⁵¹⁹ Hac 22/34.

⁵²⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.4, s. 542; Kurtubî, *el-Câmi*, c.12, s. 58; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*; c.23, s. 225.

⁵²¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2, s. 326; ed-Dimyâtî, *İthâf*, s. 398.

⁵²² İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, c.10, s. 499; İbn Zencele, *Huccetü'l-Kırâat*, s. 476-477.

⁵²³ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*; c.23, s. 224.

10. Otuz Yedinci Âyet

لَنْ يَنَالَ اللَّهُ لُحُومَهَا وَلَا دِمَافُهَا وَلَكِنْ يَنَالُهُ النَّفُوسُ مِنْكُمْ كَذَلِكَ سَخَّرَهَا لَكُمْ لِتَكْبِرُوا اللَّهَ عَلَى مَا هَدَيْكُمْ وَبَشِّرِ الْمُحْسِنِينَ

“Onların ne etleri Allah’a ulaşır ne de kanları; O’na ulaşacak olan sadece sizin takvânıdır. İşte Allah onları sizin istifadenize verdi ki size doğru yolu göstermesinden ötürü O’nu tâzimle anasınız. İyilik yolunu tutanları müjdele!”⁵²⁴

Âyeti kerimede yapılan ibadetlerin gösteriştten uzak, takva ile yapılmasına dair müminlere bir mesaj verilmektedir. Kurban kesmedeki asıl amacın, Allah’ın bahşettiği hidâyete karşılık bir ta’zim ve şükür ifadesi olduğu belirtilmekte, bu bilince sahip olup buna göre yaşayanlar müjdelenmektedir. Bu âyetin sebebi nüzulüne dair tefsirlerde verilen bilgilere göre, cahiliyye arapları putlar için adak adayıp kurban kestiği zaman, kurbanın etlerini kâbenin duvarına asıyor, kanlarını da üzerine serpiyorlardı. Müslümanlar da böyle yapmak isteyince bu âyet nazil olmuştur.⁵²⁵

Âyeti kerimede اللَّهُ يَنَالُ ve لَكِنْ يَنَالُهُ ifdelerindeki يَنَالُ fiilinde kırâat ihtilafı vardır. Buradaki farklılık, fiil ile fail arasındaki müzekkerlik-müenneslik uyumuna bağlı olarak oluşmuştur. Ya’kub âyetteki لُحُومُ ve النَّفُوسُ kelimelerini müennes kabul edip fiili müennes olarak يَنَالُ اللَّهُ لُحُومَهَا ve يَنَالُ النَّفُوسُ şeklinde okumuştur. Ya’kub dışındaki kurrâ ise aynı kelimeleri müzekker kabul etmişler ve fiili de لُحُومَهَا ve يَنَالُ اللَّهُ لُحُومَهَا şeklinde müzekker olarak okumuşlardır.⁵²⁶

Arapçada kelimeler delalet ettikleri varlıkların erkek ya da dişi olması yönünden müzekker veya müennes diye isimlendirilmektedir. Müennes isimler de hakiki, lafzi ve semai müennes şeklinde üç başlık altında ele alınır. Hakiki müennes, te’nis alameti olsun veya olmasın gerçek dişi varlıklara denir. زَيْنَب – ذَكْرِي – امْرَأَة gibi. Lafzi müennes, te’nis alameti olan isimlerdir. خَلِيفَة – حَمْرَة gibi. Semai müennes ise müenneslik alameti bulunmayan, cansız varlıklardan müennes kabul edilen isimlerdir. الشَّمْس – النَفْس gibi. Diğer taraftan ğayri âkil (aklı olmayan) canlı cansız varlıkların cemileri de müennes kabul edilmektedir.⁵²⁷

⁵²⁴ Tâ-hâ 22/37.

⁵²⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.4, s. 542; Ebü’l-Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, Thk. Sami b. Muhammed Selâme, Dâru Taybeti li’n-Neşr ve’t-Tevzi’, Riyad, 1999, c.5, s. 431.

⁵²⁶ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2, s. 326; Dimyâtî, *İthâf*, s. 399.

⁵²⁷ Mustafa Meral Çörtü, *Sarf*, s. 504-508.

Âyetin ilk bölümündeki لُحُومُهَا (onların etleri) kelimesi gayri âkil, cemi mükesser bir kelimedir. Dolayısıyla fail durumunda olan bu kelime müennes kabul edilmektedir. Ya’kûb bu kurala binaen لُحُومُهَا kelimesini müennes kabul etmiş ve fiili de buna uyumlu olarak müennes okumuştur.⁵²⁸ Fakat bu âyette olduğu gibi failin hakiki müennes olmadığı durumlarda, müenneslik tercih sebebi olmakla beraber, müzekker ya da müennes kabul edilmeleri konusunda muhayyerlik söz konusudur.⁵²⁹ İşte Ya’kûb dışındaki kurrâ da buna istinaden kelimeyi müzekker kabul edip fiili de müzekker okumuştur.⁵³⁰

Âyetin devamındaki وَلَكِنْ تَنَالُهُ التَّقْوَى kırâatinde de aynı durum söz konusudur. التَّقْوَى kelimesi hakiki değil lafzi müennestir. Sonunda te’nis alametlerinde elif-i maksura olduğu için bu kelime müennes kabul edilmiştir. Ya’kûb lafza itibar ederek fiili müennes okurken, diğerleri anlamı dikkate almış ve fiili müzekker okumuşlardır.⁵³¹ Âyetteki bu kırâat farklılığı sadece lafızda olup manada herhangi bir değişme söz konusu değildir.

11. Otuz Sekizinci ve Kırkinci Âyetler

إِنَّ اللَّهَ يُدَافِعُ عَنِ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ خَوَّانٍ كَفُورٍ

“Biliniz ki Allah iman edenleri korur. Şu da muhakkak ki Allah hiçbir haini, hiçbir nankörü sevmez.”⁵³²

...وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهْذَمَتْ صَوَامِعُ وَبِيْعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا ...

“...Eğer Allah’ın, insanların bir kısmıyla diğer kısmını engellemesi olmasaydı, manastırlar, kiliseler, havralar ve mescidler -ki oralarda Allah’ın adı çokça anılır- yıkılır giderdi...”⁵³³

Otuz sekizinci âyette دَفَعَ fiilinin farklı bablarda okunmasına bağlı, kırkinci âyette de aynı fiilin farklı bablara ait masterlarının ortaya çıkardığı kırâat ihtilafı vardır. Otuz sekizinci âyetteki يُدَافِعُ fiilini, İbn Kesîr, Ebû Amr ve Ya’kub, “Ye” harfini fethalı, “Dal” harfini sükunlu ve “Fe” harfini de fethalı olarak دَفَعَ şeklinde sülasi mücerred olarak okumuşlardır. Kırkinci âyette ise وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ ifadesindeki دَفَعَ fiiline ait mastarı Nafi,

⁵²⁸ Dimyâtî, *İthâf*, s. 398.

⁵²⁹ Mustafa Meral Çörtü, *Nahiv*, s. 84.

⁵³⁰ Dimyâtî, *İthâf*, s. 398; Muhaysın, *Şerhu Tayyibeti’n-Neşr*, c.3, s. 67.

⁵³¹ Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân ve İ’râbuhu*, c. 3, s. 429; Nehhâs, *İ’râbü’l-Kur’an*, c. 3, s. 70.

⁵³² Hac, 22/38.

⁵³³ Hac, 22/40.

Ebû Ca'fer ve Ya'kub دَفَعَ اللَّهُ النَّاسَ şeklinde, fiilin müfaale babına ait bir mastar olarak okumuşlardır.⁵³⁴

دَفَعَ fiili bir şeyi kuvvet kullanarak yok etme, giderme, defetme gibi manaları içermesi yanında koruma, müdafa etme anlamlarına da gelmektedir. دَفَعَ fiili de aynı şekilde koruma, savunma ve muhafaza etme manasına gelmektedir.⁵³⁵ Otuz sekizinci âyette fiilin her iki kırâatine göre de Allah'ın iman edenleri koruyacağı anlamı vardır. Fiilin farklı bablarda okunması âyetin manasında herhangi bir değişim meydana getirmemiştir. Fakat fiilin müfaale babındaki kullanımında, Allah'ın iman eden kullarını korumada bir süreklilik olduğu, bir kere koruduktan sonra bir kenara bırakıp terk etmediği, onun muhafazasının devamlı mü'min kulunun üzerinde olduğu şeklinde, fiilin mübalağalı bir anlam kazandığı ifade edilmiştir.⁵³⁶

Kırkinci âyette ise aynı fiilin farklı bablardaki mastarı kırâat ihtilafına yol açmıştır. Âyette دَفَعَ ve دَفَعَ olarak iki ayrı şekilde kırâat edilen mastarlar, def etmek, önlemek, savmak anlamlarına gelmektedir. Her iki kullanımda da anlam aynı olup, Allah'ın insanların bir kısmını başka bir kısmıyla engellemesini, önlemesini ifade etmektedir. Bu konuda bazı âlimler müfaale kalıbına ait دَفَعَ şeklindeki mastarın işteşlik anlamı içermesi sebebiyle bu kırâatin hatalı olduğunu, çünkü kimsenin Allah-ü teâlâya karşı müdafaaya giremeyeceğini belirterek دَفَعَ şeklindeki kullanımın daha isabetli olduğunu belirtmişlerdir.⁵³⁷ Buna karşılık Araplar arasında دَفَعَ اللَّهُ عَنْكَ الشَّيْءَ “Allah senden o şeyi defetsin” (yani seni ondan kurtarsın) şeklinde bu tarz kullanımların vaki olduğu, hatta müfaale babının kullanımına dair Kur'ân-ı Kerimde ... قَاتِلْهُمْ اللَّهُ ...⁵³⁸ “...Allah onları kahretsin...” şeklinde, benzer örneklerin olduğunu belirtilerek her iki kırâatin de doğru olduğu iddia edilmiştir.⁵³⁹

Kırkinci âyette لَهْمَتْ kelimesi üzerinde de kırâat ihtilafı vaki olmuştur. İhtilafın sebebi, “yıkma-kaz haline getirmek”⁵⁴⁰ anlamlarına gelen هَدَمَ fiilinin farklı bablarda kırâat edilmesinden dolayıdır. Bu kelimeyi Nafi, İbn Kesîr ve Ebû Ca'fer لَهْمَتْ şeklinde

⁵³⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2, s. 326; ed-Dimyâtî, *İthâf*, s. 399.

⁵³⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c.8, s. 87.

⁵³⁶ Muhaysin, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, c.3, s. 67.

⁵³⁷ Kurtubî, *el-Câmi*, c.3, s. 259.

⁵³⁸ Tevbe 9/30, Münafikun, 63/4.

⁵³⁹ İbn Zencele, *Huccetü'l-Kırâat*, s. 141.

⁵⁴⁰ Serdar Mutçal, *Arapça Türkçe Sözlük*; s. 938.

“Dal” harfini tahfif ederek okumuşlardır. Bu kırâate göre fiil sülasi mücerret yapıdadır. Diğer imamlar ise fiili, لَهْدَمْتُ şeklinde “Dal” harfini şeddeleyerek tef’îl babında okumuşlardır.⁵⁴¹

Bilindiği gibi tef’îl babının özelliklerinden biri de teksir (çokluk) ifade etmesidir. Yani bir işin çok, kuvvetli, aşırı yapıldığını bildirir.⁵⁴² İşte fiilin لَهْدَمْتُ şeklinde çokluk ifade eden tef’îl babıyla okunması, yeryüzündeki manastırların, kiliselerin, havraların ve mescitlerin çokluğunu vurgulamak içindir.⁵⁴³ Âyette صَوَامِعُ وَبَيَعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ şeklinde ifade edilen manaya göre, bu mabetlerin çokluğu, onların yıkılıp harap edilmesinin bir kez olup biten bir şey değil, yaşanan her savaş sonunda tekrar eden bir eylem olduğunu ifade etmektedir. Bu konuda, fiilin sülasi kullanımında “mabetler yıkılırdı” anlamı varken, tef’îl sıgasıyla kullanımında “mabetler teker teker yıkılırdı” anlamı vardır şeklinde, başka bir görüş de dile getirilmiştir.⁵⁴⁴

12. Otuz Dokuzuncu Âyet

أَإِذَا لَظَمُوا لَكُمْ يَبِغُوا بِلَاغِ الْكَيْدِ وَإِنَّا نَكُفِّرُ بِلَاغِهِمْ سِوَاهُ ذَلِكَ لَمَكِيدٌ لِّلْكَافِرِينَ

“Saldırıya uğrayanlara zulme mâruz kaldıkları için savaş izni verildi. Allah onları muzaffer kılmaya elbette kâdirdir.”⁵⁴⁵

Âyeti kerimede Müslümanların, özellikle Mekke döneminde müşrikler tarafından baskı ve zulme maruz kalıp, bu sebeple Medine’ye hicret etmelerinden sonra, Mekkeli düşmanlarına karşı kendilerine savaş izni verildiği anlatılmaktadır. Kaynaklarda âyetin sebebi nüzulüne dair aktarılan bilgiler şöyledir. Mekke döneminde şiddete maruz kalan Müslümanlar, Hz. Peygamber’e gelip müşriklere karşı koymayı ve onlarla savaşmayı istiyorlardı. Bunun üzerine Allah Rasülü onlara “Sabredin, çünkü bana savaş emredilmedi” diyordu. Daha sonra Müslümanlar baskılara dayanamayıp Medine’ye hicret edince, bu âyet nazil oldu ve ilk defa müşriklere karşı savaşıma izin verildi.⁵⁴⁶

⁵⁴¹ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2, s. 326; ed-Dimyâtî, *İthâf*, s. 399.

⁵⁴² Mustafa Meral Çörtü, *Sarf*, s. 172.

⁵⁴³ Muhaysin, *Şerhu Tayyibeti’n-Neşr*, c.3, s. 67; Dimyâtî, a.g.e, s. 399.

⁵⁴⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.4, s. 552.

⁵⁴⁵ Hac, 22/39.

⁵⁴⁶ Kurtubî, *el-Câmi*, c.12, s. 68; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.4, s. 550; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*; c.23, s. 228-229.

Âyette اَذِنَ ve يُقَاتِلُونَ fiillerinde kırâat ihtilafı vardır. اَذِنَ “izin verildi” fiilini İbn Kesîr, İbn Âmir, Hamza, Kisâî ve Halefî’l- Âşîr اَذِنَ “izin verdi” şeklinde malum, diğer kurrâ ise meçhul olarak okumuşlardır.⁵⁴⁷ Fiil malum okunduğunda cümlelerin faili mahzûf bir “Allah” lafzıdır.⁵⁴⁸ Yani aslında âyetin takdiri şudur: اَذِنَ اللّٰهُ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ “Allah kendilerine savaş açılanlara izin verdi.” Buna göre cümlelerin faili Allah lafzıdır. لِلَّذِينَ kelimesi ise mef’uldür. Fiilin meçhul okunduğu kırâate göre ise fail belirtilmemiştir. Bu kırâate göre لِلَّذِينَ kelimesi cümlelerin naib-u failidir. Burada fiilin malum ve meçhul okunması âyetin anlamını değiştirmemektedir. Her iki kırâate göre mü’minlere savaş için izin verildiği ifade edilmektedir.

Âyetteki diğer farklılık يُقَاتِلُونَ fiilinin meçhul ve malum kırâatleri sebebiyle oluşan ihtilafıdır. Nafî, İbn Âmir, Âsım ve Ebû Ca’fer bu fiili malum olarak يُقَاتِلُونَ okurken, diğerleri يُقَاتِلُونَ şeklinde meçhul okumuşlardır. Buna göre fiil meçhul okunduğunda âyet, اَذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ بِأَنَّهُمْ ظَلَمُوا “kendileriyle savaşılana (Müslümanlara) zulme mâruz kaldıkları için savaş izni verildi” anlamındadır. Buna mukabil اَذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ بِأَنَّهُمْ ظَلَمُوا şeklinde malum okunduğunda ise: “Zulme uğradıkları için savaşılana (Müslümanlara) savaş izni verildi.” anlamına gelir. Her iki kırâatin ifade ettiği mana aynıdır, fakat cümlelerin i’rabında fiilin malum ve meçhul okunmasına bağlı olarak farklılık meydana gelmektedir. Fiil meçhul olarak يُقَاتِلُونَ okunduğunda, fiildeki çoğul vavı mef’ul iken, يُقَاتِلُونَ şeklinde malum okunduğunda fail olmaktadır.⁵⁴⁹ Bunun dışında âyetin anlamında herhangi bir farklılık yoktur.

13. Kırk Beşinci Âyet

فَكَأَيُّنَ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا وَهِيَ ظَالِمَةٌ فَمِنْهَا خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا وَبُيْرٌ مُعْتَلَةٌ وَقَصْرٌ مَشِيدٌ

“Nitekim zulme dalmışken helâk ettiğimiz nice beldeler var ki evlerinin duvarları çatıları üzerine yıkılmış, ıpsız kalmıştır. Şimdi oralarda kullanılamaz hale gelmiş nice kuyular, (harap olmuş) nice görkemli köşk var.”⁵⁵⁰

Âyeti kerimede zulmetmeleri sebebiyle Allah Teâlâ’nın helak ettiği kavimlerden, onların yıkılmış, harap olmuş evlerinden ve gösterişli köşklerinden bahsedilmekte,

⁵⁴⁷ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2, s. 326; Dimyâtî, *İthâf*, s. 399.

⁵⁴⁸ İbn Zencele, *Huccetü’l-Kırâat*, s. 478; Muhaysin, *Şerhu Tayyibeti’n-Neşr*, c.3, s. 68.

⁵⁴⁹ Ezherî, *Meâni’l-Kırâat*, c.2, s. 182.

⁵⁵⁰ Hac 22/45.

zulmedenlerin eninde sonunda cezalandırıldığına değinilmektedir. Kur'ân-ı Kerim'de zulüm ve isyanları sebebiyle helak edilen ümmetlerin haberlerine sıkça yer verilmiştir.⁵⁵¹ Nitekim bir sonraki âyette ve Kur'ân'ın birçok âyetinde, yeryüzünü gezip, helak edilen bu kavimlere ait beldelerin kötü akıbetlerinin görülüp ders alınması istenmekte,⁵⁵² Allah'a ve peygambere isyandan kaçınılması tavsiye edilmektedir.

Bu âyetin أَهْلَكْنَاهَا (o beldeleri helak ettik) ifadesinde kırâat farklılığı vardır. Ebû Amr ve Ya'kub أَهْلَكْنَا fiilindeki nefsi mütekellim çoğul zamirini أَهْلَكْتُهَا (o beldeleri helak ettim) şeklinde tekil olarak okumuşlardır. Diğer imamlar ise aynı zamiri yazıldığı şekliyle çoğul okumuşlardır.⁵⁵³

Fiili, mütekellim tekil zamiriyle أَهْلَكْتُهَا şeklinde okuyan imamlar, bir önceki âyette ... فَأَمْلَيْتُ لِلْكَافِرِينَ ثُمَّ أَخَذْتُهُمْ ... ifadesindeki Allah teâlâ'ya isnad edilen, altı çizili fiillerin ve yine aynı şekilde bu sûrenin kırk sekizinci âyetinde bulunan ... فَأَمْلَيْتُ لَهَا وَهِيَ ظَالِمَةٌ ثُمَّ أَخَذْتُهَا ... ifadesindeki altı çizili fiillerin nefsi mütekellim tekil zamiri ile kullanılmasını delil sayıp üslupta bütünlüğü sağlamak için bu fiili de nefsi mütekellim tekil zamiri ile okumuşlardır.⁵⁵⁴ Fiili çoğul zamiri ile okuyanlar ise ... وَأَمْلَيْتُ لَهَا وَهِيَ ظَالِمَةٌ ثُمَّ أَخَذْتُهَا ...⁵⁵⁵ وَكَمْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا ...⁵⁵⁶ gibisi, Allah Teâlâ'nın kavimleri helak etmesini ifade eden buna benzer yerlerde daima nefsi mütekellim çoğul zamirinin kullanılmasını delil göstermişlerdir.⁵⁵⁸ Başka bir görüşe göre ise bu sûrenin kırk birinci âyetinde geçen الَّذِينَ الْأَرْضِ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ ifadesindeki altı çizili fiil ile uyumlu olması için böyle okunduğu söylenmiştir.⁵⁵⁹ Allah Teâlâ'ya isnad edilen zamirlerin tekil ve çoğul kullanılmasına bağlı oluşan kırâat farklılığı, âyetin anlamında her hangi bir değişim meydana getirmemiştir.

14. Kırk Yedinci Âyet

وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ وَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ وَعْدَهُ وَإِنَّ يَوْمًا عِنْدَ رَبِّكَ كَأَلْفِ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ

⁵⁵¹ Örnekler için bkz. Enbiyâ 21/11; En'âm 6/6,44; Ankebut, 29/14,33-34,37, 38; Fussilet, 41/16; Şems, 91/13-14; Şuara 26/63,66; A'râf,7/96; Yunus,10/13 vb.

⁵⁵² Âli İmrân 3/137; Nahl 16/36; En'an 6/11; Fâtır 35/44; Hicr 75,76,77,78,79; Zariyat 51/37.

⁵⁵³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2, s. 327; Dimyâtî, *İthâf*, s. 400.

⁵⁵⁴ İbn Zencele, *Huccetü'l-Kirâat*, s. 480; Dimyâtî, *İthâf*, s. 400.

⁵⁵⁵ A'raf 7/4.

⁵⁵⁶ Yûnus 10/13.

⁵⁵⁷ Kehf 18/59.

⁵⁵⁸ İbn Zencele, *Huccetü'l-Kirâat*, s. 480.

⁵⁵⁹ Muhaysin, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, c.3, s. 68.

“Onlar senden azabın çabuk gelmesini istiyorlar. Allah vaadinden asla dönmez. Bilinmeli ki, rabbinin katındaki bir gün sizin saymakta olduklarınızın bin yılı gibidir.”⁵⁶⁰

Âyeti kerimede kâfirlerin adeta meydan okurcasına Allah’ın azabını hafife almaları ve bu azabın gerçekleşmeyeceğine olan inançları sebebiyle onu hemen istemeleri anlatılmaktadır. Buna mukabil Allah’ın va’dinden dönmeyeceği belirtilerek, zaman mefhumunun göreceli olduğuna, Allah katında zamanın, insanların hesaplamaları ile aynı olmadığına işaret edilmektedir. Âyetin ilk kısmında kâfirlerin azabı hemen istemeleri anlatılıp, ikinci kısımda zaman mefhumunun göreceli oluşundan bahsedilmesi birbirinden bağımsız konularmış gibi görünse de bu iki konunun bağlantılı olduğu hususunda bazı yorumlar yapılmıştır. Örneğin bu âyetle, Allah’ın acele etmeyip kendi belirlediği vakte kadar (ki o vakit hesap günüdür) kâfirlere mühlet verdiği, onlar açısından çok uzun görünen bu sürenin Allah’a göre çok yakın olduğu, bu sebeple de cezalandırmak istediğinin cezasını vermekte acele etmediği belirtilmiştir.⁵⁶¹ Başka bir görüşe göre ise zamanın farklı olmasından maksat, “onların ahirette çekecekleri bir günlük azap, dünyada bin yıla eşit olacak” şeklindedir.⁵⁶²

Bu âyette تَعْدُونَ fiilinin farklı şahıs kipleri ile okunması sonucu oluşan kırâat ihtilafı vardır. Bu fiili İbn Kesîr, Hamza, Kisâî ve Halefû’l-Âşir gaib sığasıyla يَعْذُونَ şeklinde okurken diğer imamlar muhatab sığasıyla تَعْدُونَ okumuşlardır.⁵⁶³ عَذَّ fiili bir şeyi saymak, hesaplamak anlamına gelmektedir.⁵⁶⁴ Fiilin farklı kiplerde okunması sonucu, âyette genel mesajı etkilemeyen kısmî bir anlam farklılığı söz konusudur. Buna göre gaib kipi ile okunan kırâatin anlamı “...Bilinmeli ki, rabbinin katındaki bir gün onların saymakta olduklarınızın bin yılı gibidir.” şeklindedir. Fiili bu kip ile okuyanlar, âyetin başındaki بِأَلْعَذَابِ نَاكَ وَيَسْتَعْجِلُونَ “Onlar senden azabın çabuk gelmesini istiyorlar” ifadesindeki fiilin de gaib kipinde olması sebebiyle bu kırâati tercih etmişlerdir.⁵⁶⁵

Fiilin muhatab sığası ile okunduğu diğer kırâate göre ise: “Bilinmeli ki, rabbinin katındaki bir gün, sizin saymakta olduklarınızın bin yılı gibidir” anlamına gelmektedir. Bu okuyuşu tercih edenler ise, bunu sadece inkâr edenlere değil, inanan inanmayan

⁵⁶⁰ Hac 22/47.

⁵⁶¹ Komisyon, *Kur’ân Yolu*, c.3 s. 740.

⁵⁶² Kurtubî, *el-Câmi*, c.12, s. 78.

⁵⁶³ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2, s. 327; Dimyâtî, *İthâf*, s. 400.

⁵⁶⁴ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, c.3, s. 281.

⁵⁶⁵ İbn Zencele, *Huccetü’l-Kırâat*, s. 480; Dimyâtî, *İthâf*, s. 400.

herkese yapılmış bir hitap şeklinde değerlendirip bu şekilde okumuşlardır.⁵⁶⁶ Bu hitabın Müslümanları da kapsayacak şekilde değerlendirilmesi şu şekildedir. Nasıl ki ahirette inkâr edenlerin çekeceği bir günlük azap, dünyaya göre bin yıl ise, mü'minlerin ahirette kendilerine bahşedilen nimetler içinde geçireceği bir gün de dünyaya göre bin yıl olacaktır.⁵⁶⁷

15. Elli Birinci Âyet

وَالَّذِينَ سَعَوْا فِي آيَاتِنَا مُعَاجِزِينَ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ

*“Âyetlerimize karşı birbirleriyle yarışarcasına çaba harcayanlar ise cehennemliktir.”*⁵⁶⁸

Âyeti kerimede Allah'ın âyetlerine inanmadığı gibi, onların yayılmasına, insanlar tarafından kabul edilip benimsenmesine mani olmak için, adeta kendini parçalarcasına, azimle çalışanların cehennemlik olduğu bildirilmektedir. Âyetteki مُعَاجِزِينَ kelimesinin ifade ettiği mana: *“Allah'ı aciz bırakacakları zannına kapılarak, onun âyetlerini hükümsüz kılmak için biri diğerini yenmek istercesine, hatta bu hususta birbirleri ile ayrılığa düşercesine bu uğurda gayret etmeleri”*⁵⁶⁹ şeklinde açıklanmıştır. Bu ifade inkâr edenlerin İslam'a olan düşmanlıklarını ve İslam'ın yayılışını önleme hususundaki çabalarını ifade etmektedir.

Âyetteki kırâat ihtilafı مُعَاجِزِينَ kelimesinde ortaya çıkmıştır. Bu ifadeyi İbn Kesîr ve Ebû Amr مَعْجِزِينَ şeklinde, tefî'l babına ait ismi fail kalıbıyla okumuştur. Diğer imamlar ise müfaale babının ismi fail kalıbıyla مُعَاجِزِينَ şeklinde okumuşlardır.⁵⁷⁰ Her iki kırâatte de inkârcıların, İslam'ın yayılışına mani olmaya çalıştıkları ifade edilmektedir. Fakat müfaale kalıbındaki مُعَاجِزِينَ kırâatinde, inkârcıların İslam'a olan düşmanlıkları sebebiyle, onun yayılışına mani olmada adeta yarıştıklarını ifade eden bir mana vardır. Daha başka bir ifadeyle, bir yarıştaki yarışmacının diğer yarışmacıları geride bırakmak istemesi gibi, islamın yayılışını engelleme hususunda inkârcıların kendi aralarındaki öne geçme çabalarını ifade eden bir mana vardır.⁵⁷¹ Kelimenin مَعْجِزِينَ şeklindeki tefî'l babına ait

⁵⁶⁶ İbn Zencele, *Huccetü'l-Kırâat*, s. 480; Dimyâtî, *İthâf*, s. 400.

⁵⁶⁷ Kurtubî, *el-Câmi*, c.12, s. 78.

⁵⁶⁸ Hac 22/51.

⁵⁶⁹ Kurtubî, *el-Câmi*, c.12, s. 78.

⁵⁷⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2, s. 327; Dimyâtî, *İthâf*, s. 400.

⁵⁷¹ Muhaysin, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, c.3, s. 70.

kırâatte ise, mü'minleri Peygamber'e ve onun getirdiği âyetlere iman etmede aciz bırakma, onların dine girmelerine mani olma manası vardır.⁵⁷²

16. Elli Sekizinci Âyet

وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ قُتِلُوا أَوْ مَاتُوا لَيَرْزُقَنَّهُمُ اللَّهُ رِزْقًا حَسَنًا وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ

*“Allah yolunda hicret ettikten sonra öldürülen yahut ölenlere gelince, Allah onları pek güzel bir nimetle ödüllendirecektir. Allah rızık verenlerin elbette en hayırlısıdır.”*⁵⁷³

Âyet Allah yolunda, onun dininin hakim olması için gayret gösteren, bu uğurda savaşıp, ölen ve öldürülenlere bu çabalarının karşılığı olarak güzel nimetler verileceğini müjdelemektedir.

Âyetteki قُتِلُوا kelimesinde kırâat farklılığı vardır. İbn Âmir bu fiili قُتِلُوا şeklinde tef'îl babında okurken, diğer imamlar sülasi fiil olarak قَتَلُوا okumuşlardır.⁵⁷⁴ Öldürmek anlamına gelen قَتَلَ fiili, bu âyette قُتِلُوا şeklinde meçhul yapıda kullanılmıştır. Bu durumda manası öldürülmek demektir. Fiil قَتَلَ şeklinde tef'îl babına aktarıldığı zaman, çokça öldürmek, katliam yapmak gibi manaları ifade etmektedir. Tef'îl babının özelliklerinden biri de teksir (çokluk) ifade etmesidir. Yani bir işin çok, kuvvetli, aşırı yapıldığını bildirir. Bu bakımdan İbn Âmir kırâati bu âyete, Allah yolunda öldürülenlerin, katledilenlerin sayıca çok oluşunu ifade eden bir mana katmaktadır. İslam tarihine bakıldığında, ilk dönemlerden günümüze kadar Allah yolunda, onun rızasını kazanmak için canından geçen, her şeyini feda eden Müslümanların sayısının oldukça fazla olduğu görülecektir. Müslümanlar îlâyı kelimetullah uğruna hicret etmişler, fetihler yapmışlar, bu uğurda hiç tereddüt etmeden ölmüş ve öldürülmüşlerdir. İşte İbn Âmir kırâati, âyeti yorumlarken, Allah yolunda öldürülenlerin sayısal çokluğuna vurgu yapan bir mana içermektedir.

17. Elli Dokuzuncu Âyet

لِيُدْخِلَنَّهُمْ مُدْخَلًا يَرْضَوْنَهُ وَإِنَّ اللَّهَ لَعَلِيمٌ حَلِيمٌ

⁵⁷² Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*, c. 3, s. 433.

⁵⁷³ Hac 22/58.

⁵⁷⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2, s. 327; Dimyâtî, *İthâf*, s. 400.

“Allah mutlaka onları hoşnut olacakları bir yere koyacaktır. Kuşkusuz Allah hakkıyla bilendir, halîmdir.”⁵⁷⁵

Âyeti kerimede bir önceki âyette bahsi geçenlerin, yani Allah yolunda hicret edip ölen ve öldürülenlerin, mükâfat olarak hoşnut olacakları bir yere konulacağından bahsedilmektedir. Mü'minlerin hoşnut olacakları bu yer cennettir.

Bu âyette مُدْخَلًا kelimesinde kırâat farklılığı vardır. Nafi ve Ebû Ca'fer bu kelimeyi مُدْخَلًا şeklinde “Mim” harfini fetha ile okurken, diğer imamlar ötreli olarak مُدْخَلًا şeklinde okumuşlardır.⁵⁷⁶ Her iki kırâat için de kelimenin ism-i mekan ya da mastar olma ihtimali söz konusudur. Nafi ve Ebû Ca'ferin kırâatine göre kelime دَخَلَ fiilinden mastar veya ismi mekân'dır. Diğer imamların kırâatine göre ise أَدْخَلَ fiilinden mastar veya ism-i mekândır.⁵⁷⁷ Kelime ism-i mekân olarak değerlendirildiğinde âyetin manası “Allah onları mutlaka razı olacakları bir yere koyacaktır” şeklinde olur. Diğer taraftan kelime mastar olarak değerlendirildiğinde ise Nafi ve Ebû Ca'fer kırâatine göre takdiren لَيُدْخِلَنَّهُمُ الْجَنَّةَ إِنْ خَالَا يَرْضَوْنَهُ “Allah onları girdirir, onlarda razı olmuş olarak girerler” şeklinde bir anlam ifade eder. Diğer kurrâ'ya göre ise لَيُدْخِلَنَّهُمُ الْجَنَّةَ إِنْ خَالَا يَرْضَوْنَهُ “Allah onları cennete razı oldukları bir girişle girdirir”⁵⁷⁸ şeklindedir. Lafızdaki kırâat farklılığı manaya tesir etmemiştir. Âyetin ifade ettiği temel mana, müminlerin razı olmuş bir şekilde cennete gireceğidir.

18. Altmış İkinci Âyet

ذَٰلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَأَنَّ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ هُوَ الْبَاطِلُ وَأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ

“Böyledir; çünkü Allah hakkın ta kendisidir, O'nun dışında yalvarıp taptıkları ise bâtılın ta kendisidir. Ve şüphe yok ki yüce olan, ulu olan yalnız Allah'tır.”⁵⁷⁹

Âyette Allah Teâla'nın tek ve gerçek ilah olduğu, onun dışında insanların tanrı diye taptıkları şeylerin batıl olduğu belirtilmektedir. Onun tek ve gerçek ilah olması onun dışındakilerin güç yetiremeyeceği şeylere kadir olması sebebiyledir. Örneğin bir önceki âyet Allah'ın geceyi gündüze, gündüzü de geceye kattığından, her şeyi işitip gördüğünden

⁵⁷⁵ Hac 22/59.

⁵⁷⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2, s. 327; Dimyâtî, *İthâf*, s. 400.

⁵⁷⁷ İbn Hâleveyh, *El-Hucce fi'l-Kırâati's-Seb'i*, s. 122; İbn Zencele, *Huccetü'l-Kırâat*, s. 482.

⁵⁷⁸ Dimyâtî, *İthâf*, s. 240; Kurtubî, *el-Câmi*, c.5, s. 161.

⁵⁷⁹ Hac, 22/62.

bahseder. İşte bu güce ve kudrete yalnızca Allah sahiptir. Onun dışında insanların tanrı diye taptıkları varlıkların böyle bir kudreti yoktur.

Bu âyette **يَدْعُونَ** kelimesinde kırâat farklılığı vardır. Bu fiili Nafi, İbn Kesîr, İbn Âmir, Ebû Bekir Şu'be ve Halefû'l-Âşîr **تَدْعُونَ** şeklinde muhatap kipiyle okurken diğer kurrâ gaip kipiyle **يَدْعُونَ** şeklinde okumuştur.⁵⁸⁰ Fiilin muhatap kipi ile okunduğu kırâatte hitap Hz. Peygambere'dir. Âyette takdirene şöyle bir üslup vardır: **قُلْ يَا مُحَمَّدٌ لَهُوَ لَا إِلَهَ إِلَّا الْكَفَرَةُ إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ هُمُ الْبَاطِلُ** “Ey Muhammed! O inkâr edenlere: “Sizin Allah dışında dua ettiğiniz o şeyler batıldır” de. Diğer kırâate göre ise âyet bir ihbar cümlesi olarak gaip kipi ile okunmuştur.⁵⁸¹ Kırâat farkına bağlı olarak manada bir değişim olmamıştır. Her iki kırâate göre, inkâr edenlerin Allah dışında yalvardığı varlıkların batıl varlıklar olduğu vurgulanmaktadır.

Bu âyette olduğu gibi sûrenin yetmiş üçüncü âyetinde de aynı fiil muhatap ve gaib kipi ile okunmuştur. Yetmiş üçüncü âyetin... **إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ** ... İfadesindeki altı çizili fiili Ya'kûb gaip kipi ile **يَدْعُونَ** şeklinde okurken, diğer kurrâ muhatap kipi ile **تَدْعُونَ** şeklinde okumuşlardır.⁵⁸²

19. Yetmiş Birinci Âyet

وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَمْ يَنْزَلْ بِهِ سُلْطَانًا وَمَا لَيْسَ لَهُمْ بِهِ عِلْمٌ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ نَصِيرٍ

*“Onlar Allah’ı bırakıp O’nun, kendileri hakkında hiçbir delil indirmedeği ve hiç bilgi sahibi olmadıkları varlıklara tapıyorlar. O zalimlerin asla yardımcıları olmayacaktır.”*⁵⁸³

İnkâr edenlerin inanç sistemlerinin eleştirildiği bu âyette **يَنْزَلْ** ifadesinde kırâat farklılığı vardır. İbn Kesîr, Ebû Amr ve Ya'kûb bu ifadedeki **يَنْزَلْ** fiilini **يَنْزَلْ** şeklinde “Nun” harfini cezimli, “Ze” harfini de tahfîf ederek şeddesiz okumuşlardır. Diğer kurrâ ise **يَنْزَلْ** şeklinde okumuştur.⁵⁸⁴ Farklılığın sebebi **نَزَلَ** fiilinin if’al ve tef’ıl bablarında okunmasından kaynaklanmaktadır. Fakat anlam aynıdır. **أَنْزَلَ** ve **نَزَلَ** her ikisi de “indirdi”

⁵⁸⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2, s. 327; Dimyâtî, *İthâf*, s. 400.

⁵⁸¹ İbn Zencele, *Huccetü'l-Kırâat*, s. 482.

⁵⁸² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2s. 327; Dimyâtî, *İthâf*, s. 401.

⁵⁸³ Hac, 22/71.

⁵⁸⁴ Dimyâtî, *İthâf*, s. 400.

manasına gelen iki kelimedir.⁵⁸⁵ Dolayısıyla buradaki kırâat farklılığı âyetin manasında herhangi bir değişim meydana getirmemiştir.

20. Yetmiş Altıncı Âyet

يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ ۖ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ

*“Onların önlerindeki de arkalarındakini de bilir. Bütün işler Allah’a döndürülür.”*⁵⁸⁶

Allah Teâla’nın ilminin ve kudretinin genişliğine vurgu yapılan bu âyette, her türlü işin tasarrufunun ona ait olduğu bildirilmektedir.

Âyetteki kırâat farklılığı وَاللَّهُ تُرْجَعُ الْأُمُورُ “Bütün işler Allah’a döndürülür” ifadesinde ortaya çıkmaktadır. Bu ifadedeki altı çizili fiilin malum ve meçhul okunmasına bağlı olarak kırâat ihtilafı oluşmuştur. Bu fiili İbn Âmir, Hamza, Kisaî, Ya’kûb ve Halefû’l-Âşir تُرْجَع şeklinde malum yapıda okurken diğer kurrâ تُرْجَع şeklinde meçhul okumuştur.⁵⁸⁷ رَجَع fiili geri dönmek, tekrar etmek, bakmak, mürcaat etmek gibi manalara gelmektedir.⁵⁸⁸ Fiil bu âyette bütün işlerin Allah’a döndürüleceğini ifade etmek için kullanılmıştır. Fiilin malum okunduğu kırâate göre mana: “Bütün işler Allah’a döner” şeklindedir. Bu kırâate göre الْأُمُور kelimesi cümlelerin faili konumundadır. Diğer kırâate göre ise mana: “Bütün işler Allah’a döndürülür” şeklinde olur ve الْأُمُور kelimesi de cümlelerin naibu failidir. Malum ve meçhul okumaya bağlı küçük bir anlam farklılığı olsa da, her iki kırâatle verilmek istenen mesaj, bütün işlerin Allah’ın bilgisi ve izni dâhilinde olduğunu vurgulamaktır.

⁵⁸⁵ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, c.11, s. 656.

⁵⁸⁶ Hac 22/76.

⁵⁸⁷ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2, s. 209; Dimyâtî, *İthâf*, s. 401.

⁵⁸⁸ Serdar Mutçalı, *Arapça Türkçe Sözlük*, s. 310.

SONUÇ

Kur'ân-ı Kerim'in bazı kelimelerinin okunuşunda ihtilaf meydana gelmektedir. Bu farklılığın kaynağı, Hz. Peygamber devrinde, toplumun çeşitli tabakalarına mensup Müslümanlara, Kur'ân kırâatinde kolaylık sağlama amacı güden yedi harf ruhsatıdır. Asr-ı Saadet döneminde ortaya çıkan ve yedi harf ruhsatıyla kırâatine izin verilen bu okumalar, daha sonraki dönemlere nakledilmiş ve tevatüren günümüze kadar ulaşmıştır. Kur'ân'ın daha iyi anlaşılması ve doğru yorumlanabilmesi için bu farklı okumaları bilmek, son derece önemlidir. Özellikle Müslümanlar açısından Allah Teâlâ'nın muradını doğru anlamak ve ona uygun bir hayat yaşamak, öncelikle Kur'ân'ın iyi anlaşılmasına bağlıdır. İşte kırâat ilmi de Kur'ân'daki bu farklı okumaları inceleyen bir ilimdir.

Kur'ân ilimlerinden biri olan kırâat, yukarıda da değinildiği gibi Kur'ân'daki manaların daha iyi anlaşılmasına hizmet etmektedir. Başta tefsir ve fıkıh ilmi olmak üzere, Kur'ân'ın doğru anlaşılıp hayata tatbik edilmesini hedefeyen İslâmî ilimler açısından, kırâatlerin bilinmesi ve onlardan istifade edilmesi çok önemlidir. Bu önemine binâen ilk dönemlerden itibaren İslâm âlimleri nesilden nesile aktarılan bu kırâat vecihlerini toplamışlar ve kayıt altına almışlardır. Kırâatleri tasnif ederek sahîh olanları şâz olanlardan ayırmışlardır.

Mütevâtir kırâat farklılıklarını usûlî farklılıklar ve ferşî farklılıklar şeklinde iki ana başlık altında incelemek mümkündür. Usûlî farklılıklar, kaynağı lehçesel uygulamalardaki farklılığa dayanan, idğâm, terkîk, tağlîz, imâle, işmâm, nakil, sekte, ibdâl, teshîl, tahfif, vb. konuları içeren ve âyetin anlamı üzerinde herhangi bir etkisi olmayan kırâat ihtilaflarıdır. Ferşî farklılıklar ise zaman zaman kelimenin yapısında veya manasında değişiklik meydana getiren kırâat ihtilaflarıdır ve tefsir ilmi açısından önemli olan ve incelenmesi gereken farklılıklar bunlardır. Bu sebeple Tâ-hâ, Enbiyâ ve Hac sûrelerindeki kırâat farklılıkları ve bunların tefsire etkisi başlığını taşıyan bu çalışmada, ferş-i hurufa dair farklılıklar incelenmiştir.

Araştırma sonucu, Tâ-hâ Sûresinde 28 âyetteki 37 kelimede, Enbiyâ Sûresinde 15 âyetteki 18 kelimede ve Hac Sûresinde 20 âyetteki 25 kelimede, farklı sebeplerin etkisiyle ortaya çıkan ferşî farklılıkların olduğu tespit edilmiştir. Bunlar fiil kipleri ile ilgili farklılıklar, isimlerle ilgili farklılıklar, i'rab farklılıkları, kelimenin tekil veya çoğul

olmasıyla ilgili farklılıklar, harf ziyâde ve noksanlığı sebebiyle oluşan farklılıklar ve lehçesel farklılıklar şeklinde kendini göstermektedir. Bu farklılıklardan bir kısmı âyetin manası üzerinde kısmî birtakım değişimler meydana getirirken, bir kısmı sadece şekil ve telaffuz yönünden farklılık oluşturmakta, manayı etkilememektedir. Örneği Tâ-hâ Sûresindeki إِنَّمَا صَنَعُوا سِحْرًا (Tâ-hâ 20/69) ifadesinde altı çizili kelimenin سِحْرًا şeklinde başka bir kırâati daha vardır ve ilgili yerin anlamı ilkinde “sihirbazın hilesi” şeklinde iken, diğerinde “sihrin hilesi” anlamına gelmektedir. Bunun gibi Tâ-hâ sûresinin 13, 31, 32, 58, 64, 66, 77, 80, 81, 87, 96, 97, 102, 112, 114, 130 ve 133. âyetlerinde; Enbiyâ Sûresinin 4, 7, 25, 45, 47, 80, 87, 96, 104, 105 ve 112. âyetlerinde; Hac Sûresinin 5, 9, 31, 34, 39, 40, 45, 47, 51, 58, 59 ve 76. âyetlerinde, fiillerin malum ve meçhul okunması, fiillerin farklı şahıs kipleri ve farklı bâblarda okunması, isimlerin farklı kalıplarda okunması, farklı mastar kalıplarının kullanılması ve kelimelerin i’rab durumlarının değişmesi gibi bazı durumlar sebebiyle ayetlerin anlamında birtakım kısmî değişimler meydana getirmiştir. Fakat değişen bu manalar, âyetin muhtevasıyla uyumlu, verilmek istenen mesajla paralel ve herhangi bir tezatlık teşkil etmeyen manalardır. Bunun yanında, kırâat ihtilafı sonucu değişen manaların, âyetlerin ifade gücüne zenginlik kattığı, âyeti farklı şekillerde düşünmeye imkân verdiği ve farklı bakış açıları sunduğu bir gerçektir. Bu bakımdan tefsir ilmine sağladığı katkı açısından kırâat farklılıkları çok önemli bir yere sahiptir.

Diğer taraftan sözkonusu sûrelerde kırâati farklı olup anlamı aynı olan kelimeler de bulunmaktadır. Örneğin Tâ-hâ Sûresindeki مَهَادًا ve مَهَادًا (Tâ-hâ 20/53) kırâatleri, Enbiyâ Sûresindeki جَذَادًا ve جَذَادًا (Enbiyâ 21/58) kırâatleri, Hac Sûresindeki دَفْعًا ve دَفْعًا (Hac 22/40) kırâatleri ve sûrelerdeki bunların benzeri diğer farklılıklar, kelimeyi sadece şekil ve telaffuz yönünden değiştirmekte anlam üzerinde etkisi bulunmamaktadır. Bu bakımdan bu farklılıkların ayetin yorumlanmasında herhangi bir tesiri olmamaktadır.

Ayrıca Tâ-hâ, Enbiyâ ve Hac Sûrelerinde, Kur’ân-ı Kerîm’in diğer bazı sûrelerinde olduğu gibi ahkâma etki eden herhangi bir kırâat ihtilafının olmadığı görülmüştür.

Sonuç olarak Kur’ân’ı anlamaya yönelik yapılacak bütün çalışmalarda kırâatlerin göz önünde bulundurulması, âyetleri yorumlarken sağlayacağı imkânlardan

yararlanılması gerekmektedir. Bu sayede, kırâatlerin murâd-ı ilâhîyi en doğru şekilde anlamaya katkı sağlayacağı unutulmamalıdır.

BİBLİYOGRAFYA

- ALİYYÜ'L-İMAM Ahmed, *Tarih ve Dilbilimi Kaynakları Işığında Kur'an'ın 10 Kırâati*, İnkılâb Yayınları, İstanbul, 2010
- AYDIN, Zeynel Abidin, *Kur'an'ın Metinleşme Tarihi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2017
- ALTIKULAÇ, Tayyar, “Dûrî”, DİA, İstanbul: TDV, 1992, c.10
- _____ “Ebû Amr b. Âlâ”, DİA, TDV Yayınları, İstanbul, 1994, c.10
- _____ “Ebû Ca'fer”, DİA, TDV Yayınları, İstanbul, 1994, c.10
- _____ “İbnü'l-Cezerî”, DİA, TDV Yayınları, İstanbul, 1999, c.20
- _____ “İbn Kesîr Ebû Ma'bed”, DİA, TDV Yayınları, İstanbul 1999, c.20
- _____ “Kâlûn”, DİA, İstanbul: TDV, 2001, c.24
- _____ “Kisâî”, DİA, Ankara: TDV, 2002,
- _____ “Kunbül”, DİA, TDV Yayınları, Ankara, 2002, c.26
- _____ “Nâfi b. Abdurrahman”, DİA, TDV Yayınları, İstanbul c.32
- _____ “Verş”, DİA, TDV Yayınları, İstanbul 2013, c.43
- ALTUNDAĞ, Mustafa “Sahih Kırâatlerin Arap Lehçeleriyle İlişkisi Üzerine”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 20, İstanbul, 2001
- BİRİŞİK, Abdülhamit, *Kırâat İlmi ve Tarihi*, Emin Yayınları, Bursa, 2004
- BUHÂRÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, trc. Mehmed Sofuoğlu, Ötüken yayınları, İstanbul, 1988
- ÇETİN, Abdurrahman, *Kırâatlerin Tefsire Etkisi*, Ensar Yayınları, İstanbul, 2012.
- _____ *Kur'an Okuma Esasları*, EminYayınları, Bursa, 2009.

- _____ *Kur'ân-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kırâatlar*, Ensar Yayınları, İstanbul, 2010.
- ÇÖRTÜ, Mustafa Meral, *Sarf-Nahiv-Edatlar*, İfav Yayınları, İstanbul, 2010.
- _____ *Nahiv*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2016.
- _____ *Sarf*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2016.
- DAĞ, Mehmet, *Geleneksel Kırâat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, İSAM, İstanbul, 2011.
- _____ “İbn Mücâhid’in Kırâat Ekollerini Yedi İle Sınırlaması: Eleştirel Bir Yaklaşım”, *EKEV Akademi Dergisi*, Sayı 27, 2006.
- _____ “Tarihsel Perspektif ve Problematik Sorgulaması Bağlamında Kırâat İlminde İhticac olgusu”, (Doktora Tezi), *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Erzurum, 2005.
- DÂNÎ, Ebû Amr Osman b. Saîd, *Et-Teyssîr fî'l-Kırâati's-Seb'* (Thk. Otto Pretzl), İstanbul, 1930.
- _____ *Cami'ü'l-Beyan*, Dâru İhyai Turasi'l-Arabi, Beyrut, 2009.
- DEMİRCİ, Muhsin, *Tefsir Usûlü*, M. Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011.
- DEMİRCİGİL, Bayram, “Hasan-ı Basri Kırâati ve Kur'ân Tefsirine Katkısı” (Doktora Tezi), *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara, 2016.
- DERVEZE, Muhammed İzzet b. Abdulhâdi b. Derviş, *Tefsiru'l-Hadis*, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyyeti, Kahire, 1963.
- DİMYÂTÎ, Ahmed b. Muhammed el-Bennâ, *İthâfî Fudalâi'l-Beşer fî'l-Kırâati'l-Erbaate Aşer*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrut, 2011.
- EBÛ DÂVÛD, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî el-Ezdi, *Sünen-ü Ebî Dâvûd*, Daru İbn Hazm, ts.
- EBÛ HAYYÂN, Muhammed b. Yusuf b. Ali el-Endelûsî, *Bahru'l-Muhîd fî't-Tefsîr*, Thk. Sıtkı Muhammed Cemil, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1999.
- EROĞLU, Ali, “İbn Mihrân en-Nisâbü'rî, DİA, TDV Yayınları, İstanbul, 1999, c.20

- EZHERÎ, Ebu Mansur Muhammed b. Ahmed, *Mea'ni'l- Kırâat*, Merkezü'l-Bühûsi fi Külliyyeti'l-Êdêb –Câmiatü'l-Melik Suud, Riyad, 1991
- HAMİDULLAH, Muhammed, *Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2016
- HİZMETLİ, Sabri, “Genel Olarak Raşit Halifeler Dönemi Olayları: Sonuçları ve Etkileri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1999, c. 39
- IŞIK, Emin, “*Hac Sûresi*,” Diyanet İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul, 1996, c.14
- İBN ATIYYE, Abdülhak b. Gâlib, *el-Muharraru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, Thk. Abdüsselam Abdüşşafi Muhammed, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrut, 2001
- İBN HÂLEVEYH, Hüseyin b. Ahmed, *el-Hüccetü fî'l-Kırâatis-Seb'a*, Thk. Abdü'l-Âli Salim Mükerrrem, Dâru's-Şurûk, Beyrut, 1981
- İBN KESÎR, Ebü'l-Fida İmâdüddin İsmail b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* Thk. Sami b. Muhammed es-Sellâme, Dâru Taybe, Riyad, 1999
- İBN MANZÛR, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab*, Dâr Sâder, Beyrut, 1993
- İBN MÛCÂHİD, Ebû Bekir, *Kitâbü's-Seb'a fî'l-Kırâât* TThk. Şevki Dayf, Dâru'l-Maârif, Kahire, 1980
- İBN ZENCELE, Ebû Zür'a Abdurrahman b. Muhammed (h. 5. asır), *Hüccetü'l-Kırâât* Thk. Saîd el-Afgânî, er-Risâle, Beyrut, 1997
- İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, Trc. Doç. Dr. Abdülvehhab Öztürk, Kahraman yayınları, İstanbul, 2009,
- İBNÜ'L-CEZERÎ, Muhamed b. Muhammed, *Ğâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ* Nnşr. G. Bergstraesser, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1982.
- _____ *Müncidü'l-Mukriîn ve Mürşidü't-Tâlibîn*, Dârül-kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1999
- _____en-Neşr fî'l-Kırâati'l-Aşr, Thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ', Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
- KARAÇAM, İsmail, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kırâati*, İstanbul, 1974

- KARAMAN, Hayrettin - ÇAĞRICI, Mustafa - DÖNMEZ, İbrahim Kâfi - GÜMÜŞ, Sadrettin, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, Ankara: DİB, 2007
- KARAMAN, Fikret – KARAGÖZ, İsmail – PAÇACI, İbrahim – CANBULAT, - Mehmet - GELİŞGEN, Ahmet – URAL, İbrahim, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006
- KAYA, Murat, “Kur'an'da Allah'a Ait Azametli İfadeler,” (Doktora Tezi), *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul, 2007
- KOÇYİĞİT, Talat *Hadis Usulü*, TDV Yayınları. Ankara 2006
- KURTUBÎ, Muhammed b. Ahmed, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, thk: Thk. Ahmed el Berdûnî, İbrahim Atfîş, Dâru'l-Kütübü'l-Mısriyye, Kâhire, 1964
- KÜTÜKOĞLU, Ahmet “Kastallânî'nin “Letâifü'l-İşârât li Fünûni'l-Kırâât” Adlı Eserinin Kırâât İlmindeki Yeri”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 37, 2017
- MAŞALI, Mehmet Emin, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kırâat İlmi*, Otto Yayınları, Ankara, 2016
- _____ *Kur'an'ın Metin Yapısı*, Otto Yayınları, Ankara, 2015
- MEKKÎ, Ebû Muhammed b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *Müşkilü İ'rabi'l-Kur'an*, Thk. Hatim Salih ed-Damin, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1985
- _____ *el-Hidâye ilâ Bulûğu'n-Nihâye*, Thk. Şahid el Bûşihî, Câmiatü's-Şârîka, B.A.E, 2008
- MUHAYSIN, Muhammed Salim, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1997
- MUTÇALI, Serdar, *el-Mu'cemü'l-Arabiyyü'l-Hadis: Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık, İstanbul, 1995
- MÜSLİM, Ebu'l Hüseyin b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-Sahîh*, trc. Mehmed Sofuoğlu, İrfan Yayınları, İstanbul, 1969

- NEHHÂS, Ebu Abdillâh Ahmed b. Muhammed, *İ'râbü'l-Kur'an*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2000
- ÖNKAL, Ahmet, "*Bi'rîmaûne*", DİA, TDV Yayınları, İstanbul, 1992, c.6
- PÂLUVÎ, Hâmid b. Hâce Abdülfettâh, *Zübdetü'l-İrfân fî Vucûhi'l-Kur'an*, İstanbul: ts.
- RÂZÎ, Fahrüddîn Muhammed, *Mefâtihu'l-ğayb (et-Tefsîru'l-Kebîr)*, Dâr-u İhyâ-u Turâsü'l-Arabî, Beyrut, 1999
- SÂBÛNÎ, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsîr*, Dârü'l-Fikr, Beyrut 2001
- SARI, Mehmet Ali, "*Asım b. Behdele*", DİA, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, c.3
- SİCİSTÂNÎ, Ebû Bekr Abdullah b. Ebî Dâvûd Süleymân b. Eş'as, *Kitâbu'l-Mesâhif*, Thk. Muhammed b. Abduh, El-Fârûku'l-Hadis, Kahire, 2002
- SUYÛTÎ, Celâlüddîn Abdurrahman, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*, Thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, El-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmmetü li'l-Küttâb, Kahire, 1974
- TABERÎ, Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, Thk. Ahmed Muhammed Şakir, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2000
- TEMEL, Nihat, *Kırâat ve Tecvid İstılahları*, İstanbul: İFAV, 2013
- TOPALOĞLU, Bekir, "*TÂ-HÂ SÛRESİ*", DİA, TDV Yayınları, İstanbul, 2010, c.39
- TİRMİZÎ, Ebû îsâ Muhammed b. îsâ b. Serve, *el-Câmiu's-Sahih (Sünen)*, Thk, İbrahim Atve, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts. (1-5)
- UKBERÎ, Ebu'l-Bekâ Muhıbbüddin Abdullah b. Hüseyin b. Abdullah, *et-Tibyân fî İ'rabi'l-Kur'an*, Matbaatu İsa el-Bâbî el-Halebî, Kahire, ts
- VÂHİDÎ, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed, *Esbâb-ı Nüzul*, trc. Necati Tetik-Necdet Çağıl, İhtar Yayıncılık, Erzurum, ts.
- YÜKSEL, Muhammed İsa, "*Kırâat Disiplininde Metodolojik Alan Tanımlaması*", (Basılmamış Doktora Tezi), *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul, 2014

- ZECCAC, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl, *Meâni'l-Kur'ân ve I'râbuhu*, Thk. Abdü'l-Celil Abduh Şiblî, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1988
- ZEHEBÎ, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Ma'rifetü'l Kurrâi'l-Kibâr ale't-Tabakâti ve'l-A'sâr*, İSAM yayınları, İstanbul 1995
- ZEMAHŞERÎ, Cârullah Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîli fî vücûhi't-te'vîl*, trc. Muhammed Coşkun, Ömer Çelik, Mehmet Erdoğan, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2018
- ZERKÂNÎ, Muhammed Abdülazîm, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut, 1943
- ZERKEŞÎ, Bedruddîn Muhammed İbn Abdillâh, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Beyrut, 1957

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Osman YAVUZ
Tez Adı	Tâ-hâ, Enbiyâ ve Hac Surelerindeki Kırâat Farklılıkları ve Tefsire Etkisi
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Temel İslam Bilimleri
Tez Türü	Yüksek Lisans
Tez Danışman(lar)ı	Prof. Dr Remzi KAYA
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) İzni Kısıtlama	☐ Genel Kısıt (6 ay) ☒ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin veriyorum.

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih : 09.10.2019

İmza :